

Gelre 1572

Op weg naar 2022: herdenken en vieren

Erfgoed
Gelderland

COÖPERATIE VAN GELDERSE
ERFGOEDORGANISATIES

In samenwerking met

Radboud Universiteit

Gelre 1572

Op weg naar 2022: herdenken en vieren

Arnhem, juli 2021

Marianne Kasteel
Johan Visser

Inhoudsopgave	
Inleiding	7
Deel I.....	8
De Opstand	8
Oorlog in 1572: een reconstructie	11
Hoofdpersonen.....	14
Hertog van Alva.....	14
Don Frederik	15
De stadhouder	15
Het Hof van Gelre en Zutphen.....	17
Willem van Oranje.....	18
Graaf Willem IV van den Bergh.....	19
Hoe ging het verder na 1572?.....	24
Deel II: Steden en plaatsen.....	27
Heerlijkheid Bredevoort	30
Huizen Bergh en Ulft	33
Zutphen	37
Lochem.....	41
Groenlo.....	43
Doetinchem	45
Doesburg.....	48
Borculo	51
Het Kwartier van de Veluwe	54
Arnhem.....	56
Harderwijk	58
Elburg.....	62
Het Kwartier van Nijmegen.....	66
Nijmegen	68
Zaltbommel	71
Tiel.....	74
Het Kwartier van Roermond.....	76
Geldern.....	78

Roermond.....	81
Venlo.....	86
Deel III: Op weg naar 2022.....	91
Verantwoording.....	95
Eindnoten.....	96
Bibliografie.....	105
Bijlage 1: Aanvullende objecten Gelderland 1572.....	109

18

Atelier van Jacob de Gheyn (II), *Soldaat die de pan van zijn musket sluit*, ca. 1597-1607, gravure, met de hand ingekleurd, 360 x 260 mm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-2016-65-61).

Inleiding

In 2022 is het jaar 1572 450 jaar geleden. Dat jaar wordt gezien als kantelmoment in de Opstand, de Tachtigjarige Oorlog. Veel Nederlandse gemeenten herdenken daarom in 2022 de gebeurtenissen van 1572. Ze hebben hun krachten gebundeld in het Samenwerkingsverband 1572 en ontwikkelen onder het motto de Geboorte van Nederland herdenkingsactiviteiten. Onder hen bevinden zich een groeiend aantal Gelderse gemeenten.

Wie wil herdenken doet er goed aan om zich eerst af te vragen wat er 450 jaar na dato te herdenken of te vieren is. Voor Gelderland bleek het nog niet zo eenvoudig om een antwoord op deze vraag te geven. Daarom onderzochten wij de afgelopen maanden voor Erfgoed Gelderland de situatie in het hertogdom Gelre in 1572. Daar waar de literatuur te weinig aanknopingspunten bood, hebben we aanvullend archiefonderzoek gedaan.

Dit rapport concentreert zich op twee bewegingen. In de eerste plaats de militaire invasie van Willem van Oranje en Willem van den Bergh als daad van verzet tegen het beleid van de Habsburgse regering. Hiermee bestrijken we de periode vanaf april tot oktober. Op Oranje's aanvankelijke succes van één zomer, volgde in het najaar een tegenbeweging op initiatief van de landvoogd, de hertog van Alva. Vanaf oktober kreeg hij, al dan niet met militair geweld, de eerder ingenomen Gelderse steden opnieuw in handen. Deze twee bewegingen zijn de rode draad in dit rapport.

Met ons onderzoek vullen we een aantal hiaten in de kennis over Gelre in 1572 op, herzien we de geschiedschrijving op een aantal punten en roepen we ook weer nieuwe vragen op. Daarom heeft ons onderzoek zich niet beperkt tot de deelnemende Gelderse gemeenten. Voor de noodzakelijke context en een goed begrip van de geschiedenis van Gelre in 1572 is het belangrijk om de situatie in de andere steden te bekijken en te beschrijven. Voor de deelnemende Gelderse gemeenten ligt hier een rapport met voldoende basisinformatie om volgend jaar het verhaal van Gelre te vertellen. Het biedt ze ook handreikingen om hun herdenkingsactiviteiten vorm te kunnen geven. Aan het eind van dit rapport bevindt zich een lijst met objecten. De objecten kunnen worden gebruikt om het lokale of regionale verhaal volgend jaar te illustreren.

Deel I beschrijft de belangrijkste gebeurtenissen, introduceert de hoofdrolspelers, belicht de organisatie en de uitvoering van de veldtochten en duidt de gevolgen voor heel Gelre. Deel II zoomt verder in op de lokale situatie in 1572. Het geeft verdieping en lokale inkleuring aan het ingewikkelde Gelderse verhaal. Deel III slaat een brug naar het herdenkingsjaar 2022, met een conclusie, handreikingen voor thema's en een lijst met objecten.

Marianne Kasteel en Johan Visser

Arnhem, juli 2021

Deel I

De Opstand

Gelre behoorde in de zestiende eeuw evenals de andere gewesten in de Nederlanden tot het gebied van de Spaanse koning Philips II, die in 1555 zijn vader Karel V was opgevolgd. De landsheer verkeerde zelf in Spanje en had een landvoogd die namens hem bestuurde. Het waren roerige tijden. In de Nederlanden was verdeeldheid over verschillende problemen. Zo heerste er boosheid over de strenge vervolgingen van protestanten die de koning had ingesteld na de Reformatie. Daarnaast waren bevolkingsgroepen ontevreden over het bestuur. Door de centralisatiepolitiek voelden ze zich steeds minder gehoord en vertegenwoordigd. Er ontstond dus steeds meer oppositie tegen het regeringsbeleid van de Habsburgse koning.

In 1566 sloeg de vlam in de pan. Nadat honderden lage edelen een verzoekschrift hadden ingediend om de strenge vervolgingen te matigen, zagen calvinisten hun kans schoon. Tegen het einde van de zomer van 1566 raasde de Beeldenstorm door de Nederlanden. Door het hele gebied werden kerken en kloosters vernield en geplunderd. Ook in Gelre. Venlo, Roermond, Elburg en Harderwijk ontsnapten bijvoorbeeld niet aan de Beeldenstorm. De koning was woedend op de rebellen en stuurde de hertog van Alva om hardhandig orde op zaken te stellen, met het idee om daarna zelf naar de Nederlanden af te reizen en zich genadig vorst te tonen.

Willem van Oranje, die door de regering verantwoordelijk werd gehouden voor de 'rebellie', vertrok evenals een aantal andere hoge edelen naar Duitsland. Vanuit zijn familiekasteel Dillenburg organiseerde hij het verzet tegen de hertog van Alva. Dat resulteerde in 1568 in de eerste militaire invasie, die geen succes werd omdat de steun van de steden uitbleef. Alva versloeg het leger van de prins, maar Willem van Oranje en zijn vertrouwelingen herpakten zich en planden een nieuwe militaire inval.

1572: Oranjes invasie

Die inval kwam er in 1572. Op 1 april behaalden de watergeuzen, voor Oranje, een onverwacht succes bij Den Briel. Dat was het startsein voor de prins om opnieuw in actie te komen. Hij deelde aan veel bevriende bevelhebbers commissies uit, bevelschriften om in naam van de prins een dorp of stad in te nemen. De prins richtte zich op de campagne in het zuiden, waar de rijkste en belangrijkste steden lagen. Hij kreeg daarbij hulp van zijn broer, Lodewijk van Nassau. Met steun van de Franse hugenoten zouden ze de opstand vanuit het zuiden ontketen. Oranje's zwager, graaf Willem IV van den Bergh, kreeg het bevel om de steden in Gelre en Overijssel voor de prins in te nemen.

Voordat Willem van den Bergh begin juni 1572 aan zijn veldtocht begon was het al een aantal jaren erg onrustig in het oosten van Gelre. Ondanks de aanwezigheid van diverse geuzengroepen in het gebied was het ze niet gelukt om de steden voor de opstand te winnen. Van den Bergh, door zijn zwager Willem van Oranje op 29 april benoemd tot bevelhebber, kreeg in de zomer van 1572 de zware taak de belangrijkste steden in Gelderland en Overijssel in te nemen. Hij had één groot voordeel. Als graaf van Bergh kende hij het gebied achter de IJssel goed en hij had er veel vertrouwelingen.

Van den Berghs prioriteiten in de zomer van 1572 waren Arnhem, Nijmegen en Zutphen. Deze steden waren de belangrijkste steden, vanwege hun strategische ligging of hun functie als politiek centrum. Van den Bergh rekende op steun van binnenuit. De aanslagen op Arnhem en Nijmegen werden verijdeld, maar Zutphen wist hij eenvoudig met hulp van binnenuit te veroveren. De overige steden in het gebied zette hij vervolgens vanuit Zutphen onder druk. Dat ging op een – achteraf gezien – ironische wijze. Bestuurders werden per brief gesommeerd de eed van trouw aan de koning én aan de prins af te leggen. De prins presenteerde zich immers als dienaar van de koning. Soms kregen stadsbesturen rechtstreeks een brief

van Oranje met de vraag om zich bij hem en zijn opstand aan te sluiten. Eind juni was het gebied achter de IJssel in handen van de opstandelingen en verlegde Van den Bergh zijn aandacht noordwaarts naar Harderwijk, Elburg en de campagne in Overijssel

Niet alleen de campagne van Van den Bergh bepaalde de geschiedenis van Gelre in 1572. De belangrijkste steden in het westelijk deel van Gelre zoals Tiel werden door Willem van Oranje aangeschreven en met hulp van geuzen uit Holland betrokken bij de Opstand. Ook werd Gelre rechtstreeks door Oranje en zijn leger doorkruist. Zijn route naar het zuiden liep vanaf Duitsland via het Kwartier van Roermond. Op deze tocht nam hij Geldern en Roermond in.¹

1572: Alva's tegencampagne

De campagne van Willem van Oranje en Willem van den Bergh verliep aanvankelijk succesvol. In het zuiden boekte Lodewijk van Nassau belangrijke successen. Alva belegerde vanaf 27 mei Bergen (Henegouwen), waardoor Lodewijk van Nassau in deze stad klem kwam te zitten. Het tij keerde toen Oranje en Lodewijk van Nassau niet langer konden rekenen op steun van de hugenoten omdat hun leiders in de nacht van 23 op 24 augustus tijdens een moordaanslag, de zogeheten Bartholomeusnacht in Parijs, waren omgebracht. Dat gaf de hertog van Alva de ruimte om zijn troepen niet uitsluitend in het zuiden te stationeren en een tegencampagne richting het noorden te starten. Op 19 september gaf Lodewijk van Nassau Bergen over. In hoog tempo slaagde Alva er daarna in de opstandige steden te heroveren. Deze tegencampagne had ook in Gelre grote consequenties. Met het oog op het naderende leger schaarden steden als Geldern, Doesburg en Lochem zich weer achter het regeringsregime. Het nieuws over de driedaagse plundering van Mechelen had een belangrijk afschrikwekkend effect. Zutphen werd op 16 november door de troepen van Alva's zoon, Don Frederik, ingenomen. Daarbij zouden honderden burgers in de IJssel zijn omgekomen. Deze gebeurtenis ging de geschiedenisboeken in als het Bloedbad van Zutphen. Gesteund door Erik van Brunswijk, een Duitse legerleider in dienst van Philips II, waren de steden in Gelre, Overijssel en Friesland in een mum van tijd weer regeringsgezind.

Oranje zelf ging naar Delft. Hij droop af naar Holland om er – in eigen woorden – zijn graf te vinden. Zijn tweede invasie was mislukt. Alleen de opstandige Hollandse en Zeeuwse steden waren nog in zijn handen. Willem van den Bergh vluchtte in november naar Duitsland en liet zijn krijgsvolk achter. Gelre had even 'geproefd' aan de Opstand. Vijf maanden lang hadden de opstandelingen het idee gehad dat ze vaste voet kregen in Gelre. In november werd duidelijk dat het een illusie was.

De betekenis van 1572

De betekenis van 1572 werd pas later duidelijk, want uit Oranje's perspectief leek zijn tweede invasie nagenoeg mislukt. Pas na het Ontzet van Alkmaar in 1573 en dat van Leiden in 1574 bleken de successen van de geuzen in Holland duurzaam. Toen werd duidelijk dat de opstandelingen voor het eerst in 1572 blijvend vaste voet op Hollandse bodem kregen.

In Gelre ontstond na de rampzalige gebeurtenissen in 1572 een hele andere situatie. Het gebied bleef decennialang in de frontlinie liggen en bevond zich dus nog tientallen jaren letterlijk midden in het strijdtoneel van troepen van de Spaanse koning en de Nederlandse opstandelingen. Het gebied achter de IJssel maar ook de Gelderse rivieren waren van strategisch belang voor beide partijen. Via Gelre kon vanuit Duitsland gemakkelijk een verbinding met de noordelijke gewesten tot stand worden gebracht. De strijd had vreselijke gevolgen voor de plattelandsbevolking en de inwoners van de steden in Gelre. Pas met de Vrede van Munster in 1648 kwam er een definitief einde aan deze lange ellendige periode van tachtig jaar oorlog en verzet.

Te wapen!

In de zestiende eeuw bestonden er nauwelijks permanente legers. Voor iedere veldtocht werden aparte troepen aangeworven. Dat gebeurde op zogenaamde loopplaatsen. Militair bevelhebbers haalden er hun troepen vandaan. Speciale wervers gingen in opdracht van de overheid, vorst of edelman naar drukbezochte plaatsen om bijvoorbeeld in herbergen in steden geïnteresseerden voor het leger te werven. Vaak meldden zich misdadigers en zwervers bij de wervers. Wie zich aanmeldde kreeg geld voor het lopen (voetvolk) of rijden (ruiters) naar een aangewezen verzamelplaats voor de monstering en de krijgsuitrusting. Met wie kwam opdagen op de monsterplaats, werden aanvullende afspraken gemaakt. Tijdens de monstering ondergingen de soldaten een soort keuring en inspectie van hun wapentuig en fysieke gesteldheid. Een gemiddelde soldaat was arm en meestal tussen de 20-30 jaar. Het soldatenbestaan was armoedig, het levensonderhoud duur. Regelmatig braken muiterijen uit als gevolg van de mindere aangename kanten van het militair bestaan zoals kou, gevaar en tekorten.

Oorlogsvoering werd gedomineerd door de adel. Ze brachten krijgsvolk op de been en waren als krijgsman eigenaar van een vendel soldaten. Soms waren ze zelf de aanvoerder, kapitein of kolonel, van hun vendel of regiment. Daarmee waren ze dus vaak ook verantwoordelijk voor de betaling van de huurlingen.¹ Edelen namen regelmatig troepen in dienst om politieke doelen te verwezenlijken. Zo bouwde Willem van Oranje al in 1568 vanuit zijn Duitse ballingsoord een eigen veldleger op. Ook zijn veldleger in 1572 bestond uit Duits voetvolk en Duitse ruitery en werd daarnaast aangevuld met bannelingen. Verder is bekend dat hij met de bevriende Duitse vorsten sprak over het leveren van troepen. Het Habsburgse leger van Alva bestond uit veel nationaliteiten. De kern werd gevormd door de Spaanse *tercio's*, de beste voetsoldaten van de zestiende eeuw. Ook Waalse en Duitse regimenten dienden in het leger.

Legers bestonden uit compagnieën. Een vendel voetvolk bestond uit circa 150 tot 175 soldaten en een compagnie uit circa 300-400. Een vendel voetvolk bestond indertijd vaak uit piekeniers en de zogenoemde haakbusschutters. Vuurwapens waren in de zestiende eeuw nog maar matig effectief. Kanonnen moesten op circa 120 meter van een muur worden geplaatst om effectief te zijn. Piekenier traden op in vaste formaties, schutters zwermden over het slagveld.

De troepen van Van den Bergh en Oranje plunderden vooral kerken en kloosters. Ze werden op pad gestuurd voor de kostbaarste materialen. De soldaten werden slecht betaald en zaten vaak zonder geld. Door de plundertochten konden ze overleven.

Morion-helm met uitgedreven lelie, 1550 – 1600, ijzer, leer en koper, 26 x 24 x d cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-NM-8850).

Harnasborstplaat met versieringen, ca. 1525-1575, metaal met koper, 28 x 34 x 33 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-KOG-770-3).

Radslotpistool, ca. 1575-1600, smeden, 55 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-NM-11422).

Tweehander, ca. 1575-1600, smeden, 162,5 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-KOG-799)

Hellebaard met korte lancetvormige punt, sikkelvormige bijl en korte brede haak, ca. 1500-1600, ijzer, 238 x 55 x 26 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-NM-10885).

Hellebaard, gegraveerd, de stok met blauwe stof omwonden, ca. 1540-1550, ijzer, 261,5 x 18 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. NG-NM-4395).

Oorlog in 1572: een reconstructie

In 1572 werd Gelre hoofdzakelijk door twee militaire bewegingen opgeschrikt. De eerste begon in april, onder leiding van Willem van den Bergh. In hoog tempo nam hij steden in Gelre en Overijssel in. In oktober keerden de kansen. De landvoogd, de hertog van Alva, startte een succesvolle tegencampagne. Vanaf oktober marcheerde zijn leger langs de Maas naar het noorden. Zonder al teveel moeite bracht hij de opstandige steden opnieuw onder zijn gezag. Van de campagne van Alva is veel bekend, over die van Van den Bergh veel minder. Daarom is zijn campagne het onderwerp van dit hoofdstuk.

De campagne van Willem van den Bergh

Willem van Oranje en Willem IV van den Bergh moesten voordat ze in 1572 ten strijde trokken vanuit hun Duitse ballingsorden op zoek naar huurlingen. Hoe ze te werk gingen is goed te reconstrueren. Dit hoofdstuk volgt Van den Bergh op zijn veldtocht en is gebaseerd op bronnen over bewegingen aan de grens, gangbare oorlogspraktijken en berichten aan en van het Hof van Gelre en Zutphen.

Op 29 april 1572 kreeg graaf Willem IV van den Bergh van zijn zwager Willem van Oranje de opdracht om de steden in Gelre en Overijssel in te nemen. In het voorjaar van 1572 verschenen er steeds vaker berichten over verzamelplaatsen, de zogenoemde loopplaatsen. Berichten vanaf april meldden dat deze zich vooral bevonden in het Duitse grensgebied. Dat weten we omdat de bewegingen van de opstandelingen nauwlettend door het Hof van Gelre werden gevolgd en gerapporteerd. Op 19 april kwam het bericht dat in Wesel en Lobith de trommel was geroerd om troepen te werven. Die waren bedoeld om de geuzen die Den Briel hadden ingenomen, te hulp te komen.² Na dit officiële startsignaal volgde exact een maand later, op 19 mei, het bericht dat er rond Wesel troepen werden geworven.³ Op 20 mei ging het gerucht dat Winterswijk was aangewezen als loopplaats voor twintig vendelen. Twee dagen later kwamen er berichten dat er zich rond Bocholt een groot aantal soldaten verzamelden en dat Winterswijk en Stadtlohn als loopplaatsen waren aangewezen.⁴ De schout van Lochem, die in Winterswijk polshoogte nam, kon het Hof geruststellen. Hij trof in Winterswijk niemand aan.⁵ Toch was de gedachte dat er in het grensgebied Winterswijk, Bocholt en Stadtlohn troepen werden geworven niet zo heel gek. Willem van den Bergh kon hier onder de bescherming van bevriende adel manschappen werven. Zo stond graaf Joost van Schouwenburg bekend als een geuzenvriend en diende zijn kasteel Gemen bij Borken al eerder, bijvoorbeeld in 1567, als toevluchtsoord voor geuzenleiders.⁶

Samentrekkende bewegingen waren er in diezelfde periode ook aan de andere kant van de regio. Ook vanaf het water. In de ochtend van 25 mei, dus bijna gelijktijdig met de geruchten aan de oostgrens, voeren zeventienhonderd mannen bij Bronkhorst over de IJssel en kwamen daar aan land. De richter van Steenderen maakte zich grote zorgen over wat er in het kerspel Steenderen gebeurde omdat hij had gehoord dat het aantal nog tot veertien vendelen zou aangroeien.⁷ Er volgden rond 25 mei meldingen over geuzen in het Gooi, tussen Hengelo en Zelhem, maar ook in Ulft, Terborg, Dinxperlo en Elten werden ze gezien.⁸ En er kwamen berichten over bewapening. In Aalten ontvingen geuzen een wagen met pieken en lange roeren en namen die mee naar Dinxperlo. Er werden dus lange lansen, de zogenoemde pieken voor de piekeniers, en vuurwapens, de roeren, uitgedeeld.⁹

Ruim veertien dagen voordat Zutphen op 10 juni door Van den Bergh werd ingenomen, wemelde het dus al op diverse plekken ten oosten van de IJssel van honderden geuzen, die ogenschijnlijk zonder duidelijk doel van het noorden naar het zuiden en omgekeerd trokken. Bekend is dat eind mei pogingen werden gedaan de kastelen van Van den Bergh in 's-Heerenberg, Silvolde en Ulft terug te veroveren, maar het is de vraag of dat het enige doel was. Het lijkt er meer op dat de mannen van Van den Bergh in deze laatste dagen van mei ook bezig waren de route richting hun belangrijkste doel Zutphen voor te bereiden. De landing van 25 mei bijvoorbeeld, was niet gericht op het innemen van Zutphen. Ze hadden de kerktoeren van de Walburgiskerk al in beeld, maar bleven wachten op versterking.

Werth

Johannes of Lucas van Doetechum,
naar Hans Vredeman de Vries,
*Vlakdecoratie, bestaande uit een
wapentrofee, 1572, ets, 183 x 124 mm.,
(Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. RP-
P-OB-6218).*

Na 30 mei 1572 verschenen er geen mededelingen meer over de komst van nieuwe vendels in het gebied achter de IJssel. Bij het Hof hadden ze dan al in de gaten, na rapportage van de Berghse plattelandsbestuurder, drost Andries van Anderlecht, dat er volop bewegingen waren in en vanuit Werth.¹⁰ Het gerucht ging dat Willem van den Bergh Keulen had verruild voor Emmerik. Het lijkt, op basis van de berichten van en naar het Hof, dat de geuzentropen de grens waren overgetrokken en zich verzamelden in Werth en omgeving. In Werth had graaf Floris I van Pallandt, graaf van Culemborg bezittingen. Hij was de voorman van het Verbond der Edelen en was na 1566 in ongenade gevallen bij de Habsburgse regering en leefde sindsdien in ballingschap op zijn Duitse bezittingen.¹¹ Zijn zus Elizabeth van Pallandt was gehuwd met de eerder genoemde graaf Joost van Schouwenburg, van wie bekend is dat er op zijn kasteel Gemen iets ten noorden van Borken geuzenbijeenkomsten waren. Zo lijkt Willem van den Bergh gebruikmakend van zijn netwerk van opstandgezinde hoge adel, die vaak nauw aan elkaar verwant waren, vlak over de grens te hebben gewerkt aan zijn veldleger. Het regeringsgezinde Hof van Gelre en Zutphen zag het, maar had niet de bevoegdheid om te reageren.

Op weg naar Zutphen

Ondanks de uitvoerige informatie vooraf blijft onduidelijk hoe de veldtocht vanuit Werth werd ingezet. Vast staat dat Van den Bergh op 10 juni met zijn leger in Zutphen arriveerde, in gezelschap van de eerder genoemde graaf van Culemborg. De hoge edelen werden vergezeld door circa veertien vendelen en hadden ettelijke paarden bij zich.¹²

Opmerkelijk is dat Bredevoort, al een dag eerder, op 9 juni werd opgeëist maar een stad als Doetinchem, waar veelvuldig om heen was getrokken, niet. Daarvoor kunnen meerdere verklaringen zijn. Niet alle vendels trokken tegelijk naar Zutphen of een deel van de troepen kwam van elders. Bijvoorbeeld niet uit Werth maar vanuit de regio Borken en die passeerden Bredevoort op weg naar Zutphen. Er waren immers al vanaf de tweede helft van mei hardnekkige geruchten over de aanwezigheid van geuzen in de directe omgeving van Winterswijk. Daarnaast leken de mannen van Van den Bergh niet erg geïnteresseerd in Bredevoort. Ze trokken snel verder nadat ze driemaal tevergeefs de stad hadden opgeëist. Pas nadat Van den Bergh zich op 10 juni in Zutphen had geïnstalleerd werd Bredevoort evenals Doetinchem en Doesburg per brief gesommeerd mee te werken.

Een kopie van 1568

Op 23 juni waren de meeste steden ten oosten en zuiden van Zutphen officieel ingenomen.¹³ Van den Bergh kon zich met een gerust hart richten op de volgende etappe richting het noorden. Zijn veldtocht kende een succesvolle start, niet in de laatste plaats omdat hij voor zekerheid was gegaan. Althans die voorzichtige conclusie zou je kunnen trekken. Van den Bergh maakte gebruik van zijn adellijk netwerk, verzamelde troepen en waarschijnlijk ook het geld daarvoor in gebieden van bevriende, hem gunstig gezinde edelen in Duitsland en gebruikte zijn graafschap om de inname van Zutphen voor te bereiden. Daarnaast valt er nog iets op. Zijn militaire strategie vertoont opvallende gelijkenissen met die van 1568, toen hij, weliswaar zonder succes, ook een aanval wilde inzetten op Zutphen. Ook toen bracht Van den Bergh in het gebied

rond zijn, kortstondig heroverde, kastelen in 's Heerenberg en Ulft honderden haakbusschutters en ruiters op de been. Daarnaast verzamelde hij in Wesel en in het gebied van de hertog van Kleef troepen.¹⁴ Een andere opmerkelijke gelijkenis met 1568 is de aanwezigheid van dezelfde getrouwen. Om een paar voorbeelden te noemen. Johan Blanckebijl nam in 1568 als luitenant van Van den Bergh de stad 's-Heerenberg en Huis Bergh in en trad daarna op als drost.¹⁵ Op 10 juni 1572 was Blanckebijl onderdeel van het gezelschap van Van den Bergh bij de inname van Zutphen.

Giesbert van Heerde was in 1568 als commandant actief op slot Ulft en was er drost namens Van den Bergh. Vier jaar later kreeg hij wederom een leidinggevende functie en installeerde hij zich namens Van den Bergh als kapitein in Bredevoort. Met een beroep op dezelfde getrouwen en dezelfde strategie koos Van den Bergh in 1572 dus voor een veilige route. Het leek even te lukken, maar de veldtocht eindigde uiteindelijk voor hem en zijn krijgsvolk in november in een deceptie. De oprukkende don Frederik, zoon van de hertog van Alva, maakte een definitief einde aan de opmars van de opstandige graaf.

Hoofdpersonen

Hertog van Alva

De Spaanse generaal Ferdinand Álvarez de Toledo (1507-1582), beter bekend als de hertog van Alva, had al een indrukwekkende militaire carrière in Europa achter de rug toen hij namens koning Philips II in 1567 in de Nederlanden aantrad als gouverneur-generaal.¹⁶ De nieuwe landvoogd moest, na de Beeldenstorm van 1566, orde op zaken stellen en ging meteen na zijn aankomst in Brussel voortvarend te werk. Berucht werd de bijzondere rechtbank, de zogeheten Raad van Beroerten, die hij namens Philips II instelde om iedereen die had deelgenomen aan de troebelen van 1566 en 1567 te berechten.¹⁷

Kopie naar Willem Key, *Portret van Fernando Alvarez de Toledo (1507-1582), hertog van Alva*, ca. 1600-1699, olieverf op paneel, 49 x 38 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-18).

Deze raad, die al snel de bijnaam Bloedraad kreeg, bestond uit regeringsgezinde hoge ambtenaren en juristen. Duizenden opstandelingen werden veroordeeld. Er werden 10.000 vonnissen geveld maar velen werden niet voltrokken omdat de opstandelingen op de vlucht sloegen. Er werden 1.037 doodvonnissen voltrokken. Veel vooraanstaande edelen, die het Smeekschrift der Edelen hadden ondertekend, vluchtten en verloren hun bezittingen. Onder hen Willem van Oranje en zijn zwager Willem IV van den Bergh. De graven van Egmond en Horne werden gevangen genomen en onthoofd.¹⁸

Het harde optreden en de hervorming van het belastingstelsel zette de toch al gespannen verhoudingen vervolgens verder op scherp. Er ontstond veel weerstand tegen de geplande invoering van de Tiende Penning, een soort omzetbelasting van tien procent.¹⁹ Alva werd de verpersoonlijking van de vijand. Willem van Oranje en Willem IV van den Bergh spraken dan ook van een opstand tegen de "tirannie van Alva". Dat het verzet

niet onderschat mocht worden ervoer Alva op 1 april 1572 toen de watergeuzen Den Briel innamen. Het bleek achteraf een gevoelige nederlaag voor de landvoogd.

Alva's aandacht ging in de zomer van 1572 vooral uit naar het zuiden waar hij verwachtte dat Willem van Oranje met behulp van de Franse hugenoten zou toeslaan. Toen na de beruchte Parijse Bartholomeusnacht, van 23 op 24 augustus, helder was dat die steun er niet kwam, had Alva zijn handen vrij om vanaf het zuiden een strafexpeditie te beginnen. Onder leiding van zijn zoon Don Frederik moesten de opstandige steden al dan niet met geweld onder regeringsgezag worden teruggebracht.²⁰ Zijn opmars stakte bij Alkmaar in oktober 1573, waar de regeringstroepen de belegering moesten opgeven. Niet lang na deze nederlaag keerde de hertog eind 1573 teleurgesteld terug naar Spanje. De zes jaren in de Nederlanden hadden weinig goeds gebracht.²¹

In de Nederlandse geschiedschrijving over de Opstand heeft lang het beeld van hertog van Alva als de uiterst gewelddadige landvoogd gedomineerd. De militair leider werd de verpersoonlijking van het vijandelijke kwaad. In Spanje daarentegen werd hij door tijdgenoten gezien als een groot militair leider en genoot hij aanzien vanwege zijn militaire en politieke successen. Zijn militaire tactiek, alleen de confrontatie zoeken in het open veld als hij zeker was van een overwinning, werd overigens niet door

iedereen gewaardeerd. Alva gold als plichtsgetrouw en loyaal aan Philips II en was één van de belangrijkste medewerkers van de koning. Gaandeweg is het beeld bijgesteld. In Nederland drong het besef door dat er tijdens de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog door bijvoorbeeld Willem van Oranje ook een propagandacampagne tegen Alva werd gevoerd. In Spanje kwam steeds meer oog voor de onaangename karaktereigenschappen van de hertog zoals zijn hoogmoed en zijn neiging tot genadeloze wreedheid. Alva wordt nog steeds gezien als één van de sleutelfiguren van de zestiende eeuw.²² Het gezegde 'Op 1 april verloor Alva's zijn bril', verwijst naar de nederlaag die de hertog op 1 april 1572 in Den Briel leed.

Don Frederik

Ook Alva's tweede zoon, Fadrique Álvarez de Toledo (1537-1585), kortweg Don Fradrique of Don Frederik is voor eeuwig verbonden met de gebeurtenissen in 1572. Zijn reputatie is nog slechter dan die van zijn vader. Don Frederik raakte al jong door een geheim huwelijk uit de gunst bij koning Philips II. Zijn vader haalde hem in 1567 naar de Nederlanden en maakte Don Frederik militair bevelhebber van de infanterie. Dit tot groot ongenoegen van de koning en van de andere militaire leiders, zo wil het verhaal. Historici denken dat de hertog hoopte dat zijn zoon door een militair succes weer in de gunst van de koning zou komen.²³

Don Frederik leidde in 1572 de regeringstroepen die de ingenomen steden terug moesten brengen onder

Portret van Don Frederik. (Uit: Bor, *Oorsprongk*, I, 1679).

gezag van het Habsburgse regime. Dat ging gepaard met veel geweld. De eerste stad die te maken kreeg met de plunderende troepen van Don Frederik was begin oktober Mechelen. De plundering duurde drie dagen. De stad moest als afschrikwekkend voorbeeld dienen voor de andere steden in Brabant.²⁴ In Gelre is de naam van Don Frederik vooral verbonden met de gewelddadige verovering van Zutphen op 16 november 1572. Deze ging de geschiedenisboeken in als het Bloedbad van Zutphen. Net zoals Mechelen voor Brabant moest Zutphen als afschrikwekkend voorbeeld dienen voor de andere Gelderse steden. Na Gelre volgden er nog gewelddadige veroveringen van Naarden en Haarlem. Don Frederiks gewelddadige optredens

strandden in 1573 in Alkmaar, waar hij de belegering van de stad moest opgeven.²⁵ Na deze nederlaag keerde hij met zijn vader terug naar Spanje en gingen zijn optredens de geschiedenisboeken in als de meest bloedige fase in de Tachtigjarige Oorlog.

Zijn militaire optredens in de Nederlanden brachten Don Frederik ook niet zijn, door zijn vader gewenste, eerherstel bij de koning. De nieuwe landvoogd Don Luis de Requensens, opvolger van de hertog van Alva, besloot de schuld van het debacle in de Nederlanden niet bij Alva maar bij zijn toch al niet populaire zoon te leggen. Eenmaal terug in Spanje werd Don Frederik niet door de koning aan het hof ontvangen. Hij werd verbannen van het hof van Philips II en later zelfs gevangen gezet. Hij wordt beschreven als een man met weinig vrienden en veel vijanden.²⁶

De stadhouder

Toen keizer Karel V, de vader van Philips II, in 1543 het hertogdom Gelre aan zijn bezit toevoegde, kwam er een einde aan de lijfelijke aanwezigheid van de hertog in het hertogdom. De koning kon immers zijn

enorme rijk niet vanuit Gelre besturen. Het Gelre van 1572 werd daarom bestuurd door een stadhouder, een plaatsvervanger van de koning die namens hem het gezag uitvoerde.

Anoniem, *Portret van graaf Gilles van Berlaymont*, ca. 1570-1600, gravure, 168 x 138 mm., (Londen, British Museum, inv.nr. Bb,13.676)

Vanaf begin mei 1572 bekleedde Gilles van Berlaymont, heer van Hierges, dit ambt in Gelre nadat stadhouder Karel van Brimeu in januari was overleden. Hij groeide uit tot een belangrijke steunpilaar van Alva en Requesens. Op het moment dat Berlaymont in Gelre stadhouder werd, was hij net toegetreden tot de ridderorde van het Gulden Vlies, de meest prestigieuze orde in het Habsburgse Rijk. Even daarvoor was hij ook tot stadhouder van Friesland benoemd. Maar eigenlijk stond Gilles van Berlaymont op dat moment nog aan het begin van zijn carrière. In de wordingsfase van de Nederlandse Opstand had hij naam gemaakt vanwege zijn militair optreden in 1566. Berlaymont behaalde succes bij de belegering van Valenciennes en de inname van Doornik, steden waarin militante calvinisten de macht hadden gegrepen. Als beloning voor zijn trouwe inspanning werd hij in april 1567 benoemd tot gouverneur van Maastricht. In 1568 was hij aanvoerder van het regiment Walen bij de nederlaag die Lodewijk van Nassau te Jemmingen leed.

Berlaymont stamde uit een aanzienlijk geslacht. Hij was de oudste zoon van Karel van Berlaymont, de koningsgezinde stadhouder van Henegouwen. Van hem gaat het gerucht dat hij bij het aanbieden van een petitie door honderden boze edelen tegen landvoogdes Margaretha van Parma hebben gezegd: *N'ayez pas peur Madame, ce ne sont que des gueux* (Wees niet bevreesd, Mevrouw, het zijn slechts bedelaars). De 'geuzen' gingen deze diskwalificatie trots als hun naam gebruiken: een echte geuzennaam.

“De kersverse stadhouder zag zich geplaatst voor de moeilijke taak om de Gelderse steden in veilige handen te houden. De stadhouder had financieel en militair weinig armslag.”

In 1572 zetelde de stadhouder hoofdzakelijk in de bestuurscentra Nijmegen en Arnhem. Toen hij in de eerste week van mei aan de slag ging, was het nieuws over de inname van Den Briel door de geuzen ook in Gelre doorgedrongen. De kersverse stadhouder zag zich geplaatst voor de moeilijke taak om de Gelderse steden in veilige handen te houden. De stadhouder had financieel en militair weinig armslag. De hertog van Alva had zijn prioriteit in de zuidelijke gewesten, waardoor Gelre op zichzelf was aangewezen. Berlaymont probeerde stadsbesturen over te halen om – op eigen kosten – troepen aan te werven om hun steden te verdedigen. Hij onderhield een levendige correspondentie met stadsbesturen, binnen- en buitenlandse hoogwaardigheidsbekleders en zijn familie over de ontwikkelingen in Gelre. Zo bracht hij Alva met regelmaat op de hoogte van het laatste nieuws over troepenbewegingen. In 1572 betekende dat meestal slecht nieuws. In hoog tempo wisten de opstandelingen Gelderse steden in handen te krijgen. De stadhouder kon met moeite Arnhem en Nijmegen behouden. Toen de hertog van Alva vanaf half oktober met zijn leger vanuit het zuiden zich klaarmaakte om Zutphen te heroveren, had Berlaymont inmiddels

omliggende steden van een garnizoen voorzien. Hij was zelf betrokken bij het kortstondig beleg van Zutphen in november.

De verdediging van de Gelderse steden was in 1572 een familieonderneming. Zo raakte zijn jongere broer Lancelot van Berlaymont betrokken bij de verdediging van Roermond en stuurde hij een deel van de troepen die hij in het voorjaar had geworven naar Elburg om die stad te verdedigen. Ook Floris van Berlaymont, een ander broer van de stadhouder, was betrokken in de oorlog van 1572. Hij was aanvoerder van het regiment haakbuschutters dat Roermond in juli tevergeefs verdedigde.²⁷

In de jaren die volgden, betoonde Gilles Berlaymont zich een trouw dienaar van de koning en de landvoogd. Vanaf 1574 bekleedde hij ook het plaatsvervangend stadhouderschap van Holland, Zeeland en Utrecht. Vanaf 1578 had hij diezelfde functie in de zuidelijke gewesten Namen en Artesië. Hij overleed in 1579 tijdens het Beleg van Maastricht.

Het Hof van Gelre en Zutphen

In 1572 behoorden de inwoners van Gelre pas één generatie tot het Habsburgse Rijk. Bij de aansluiting in 1543 werden er verschillende afspraken gemaakt die de Gelderse autonomie moesten waarborgen, maar het werd niet voorkomen dat de nieuwe hertog een centralisatiepolitiek voerde. Zo was hij in persoon afwezig en liet hij zich vertegenwoordigen door een stadhouder. Maar ook de oprichting van nieuwe instellingen resulteerden in het verlies van klassieke medezeggenschapsrechten. De oprichting van het Hof van Gelre en Zutphen, hét juridische bestuurscentrum, en de Rekenkamer, beiden in Arnhem, werden op deze wijze ervaren. Historici wijzen op een aantal redenen voor het Gelderse ongenoegen tegen deze instellingen. In de eerste plaats hadden de juristen van het Hof weinig oog voor de lokale Gelderse rechten. Ook waren ze meestal niet uit Gelre afkomstig. Daarnaast werden lokale politieke structuren minder dan voorheen gebruikelijk was geconsulteerd.

Niet verwonderlijk dat het Hof in 1572 aan de kant stond van de stadhouder, maar tegelijkertijd te maken had met wantrouwen uit de regio. Het Hof was de belangrijkste politieke instelling van het gewest. De juristen van het Hof onderhielden contact met lokale bestuurders en de stadhouder, en adviseerden hen in politieke en juridische zaken. Even leek het erop dat de juristen van het Hof hun koffers moesten pakken toen in mei 1572 Arnhem het doelwit van een aanslag was. De aanslag werd verijdeld en de juristen konden hun werk blijven doen. Uit voorzorg werd overwogen om de belangrijkste archiefstukken elders in veiligheid te brengen, maar aangezien een transport daarvan zou opvallen werd dit plan losgelaten.²⁸

Jan de Beijer, *Hoff te Arnhem*, 1742, tekening, 70 x 98 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Willem van Oranje

Willem van Oranje (1533 – 1584) was in zijn tijd de bekendste en belangrijkste edelman van de Lage Landen en de stamvader van het Nederlandse koningshuis. Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog was hij de leider van de opstand tegen de landsheer, koning Philips II van Spanje. Oranje slaagde erin de opstandelingen te mobiliseren en te organiseren. In 1572 ondernam hij een tweede invasie in de Nederlanden.

Adriaen Thomasz. Key, *Portret van Willem I, prins van Oranje*, ca. 1579, olieverf op paneel, 48 x 35 cm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-3148).

Oranje was afkomstig uit het Duitse gravengeslacht Nassau. Hij werd in 1533 op het stamslot Dillenburg geboren. Zijn leven kreeg een onverwachte wending toen zijn neef René van Chalon plotseling overleed en bleek dat die Willem als erfgenaam had aangewezen. De jonge Willem erfde het Franse vorstendom Orange en vele bezittingen in de Nederlanden. Door de erfenis was de jonge graaf plotseling soeverein van een vorstendom. Bij een vorstelijke positie hoorde een vorstelijke opvoeding. Daarom vertrok Oranje naar het Hof van de Habsburgse keizer Karel V in Brussel en genoot daar zijn opleiding. Brussel was in deze tijd hét bestuurscentrum van de Nederlanden.

In 1555 volgde Philips II zijn vader Karel V op. In de jaren die volgden ontstond er steeds meer onvrede over het beleid van de landsheer. Terwijl Philips II in Spanje verkeerde, waren de Nederlanden verdeeld over verschillende problemen. Zo was er verontwaardiging over de strenge vervolgingen van de protestanten en onvrede over de centralisatiepolitiek. Bevolkingsgroepen voelden zich steeds minder gehoord en vertegenwoordigd en kwamen in verzet. Willem van Oranje werd het gezicht van deze oppositie.

In 1566 raasde de Beeldenstorm door de Nederlanden. De koning hield onder anderen Oranje verantwoordelijk voor de 'rebellie' waarin de Nederlanden verzeild waren geraakt. Oranje wachtte de komst van de hertog van Alva, die de koning stuurde om orde op zaken te stellen, niet af en vluchtte naar stamslot Dillenburg. Het duurde enkele jaren voordat hij terugkeerde naar de Nederlanden. In 1568, wat wordt beschouwd als het startjaar van de Tachtigjarige Oorlog, nam hij de wapens op en begon hij een veldtocht. Die mislukte vanwege gebrek aan steun van steden. Daarna tuigde Oranje een succesvolle propagandastrategie op, waarin de hertog van Alva als schuldige van de problemen in de Nederlanden werd gezien. In de jaren die volgden, ontwikkelden Oranje en andere getrouwen een succesvolle campagneoorlog. De voedingsbodem voor een nieuwe militaire inval was gelegd. De inval in 1572 was dan ook een succes omdat deze nadrukkelijker verbonden was met lokale structuren.

We kennen Willem van Oranje als de 'Vader des Vaderlands'. Een rol die hij met verve op zich nam en waarin hij in de loop van de jaren groeide. Hij groeide uit tot een belangrijke verbindende factor in de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse Republiek. Oranje was een geslepen politicus met een fijngevoelig politiek kompas en een groot netwerk. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de verschillende politieke redenen die ten grondslag lagen aan zijn meerdere huwelijken.

In zijn correspondentie met de steden toonde Oranje zich een voorvechter voor stedelijke autonomie en religieuze vrijheid. Oranje beloofde het herstel van oude privileges, die in de centraliserende politiek van Alva en Philips II steeds verder onder druk waren komen te staan. Daarnaast stelde Oranje voor om een religievrede in te voeren. Het was de wens van Oranje om godsdienstvrijheid voor katholiek en protestant

te bewerkstelligen. Met deze politieke agenda wist de prins een brug te slaan naar magistraten en minderheidsgroepen, die gevoelig bleken om zich bij hen aan te sluiten.

Oranje verklaarde zijn verzet in een Apologie uit 1580, waarin hij verdedigde waarom hij de wapens had opgenomen tegen de overheid. Onder zijn leiding breidde het opstandige gebied zich steeds verder uit. Philips II lukte het niet om Oranje militair en politiek uit te schakelen. Daarom verklaarde hij de prins op 15 mei 1580 vogelvrij. In 1581 werd de prins slachtoffer van een eerste moordaanslag, waarbij hij zwaar gewond raakte aan zijn hoofd.

In 1588 werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uitgeroepen. Oranje maakte het niet meer mee. Hij werd in 1584 in Delft vermoord door Baltsasar Gerards. Volgens de overlevering waren zijn laatste woorden: 'Mijn God, heb medelijden met mij en met uw arme volk'. Willem van Oranje werd begraven in Delft, waar hij in de zeventiende eeuw in de Nieuwe Kerk een praalgraf kreeg. Rond de prins heeft veel mythevorming plaatsgevonden, ook over het jaar 1572. Zo zou hij tijdens een poging om Lodewijk van Nassau in Bergen (Henegouwen) te ontzetten, in een nachtelijke overval van het Spaanse leger ternauwernood zijn ontkomend door het hondje dat hem wekte.²⁹

Graaf Willem IV van den Bergh

Waar de naam Willem van Oranje voor altijd is verbonden met de Tachtigjarige Oorlog, is de naam van een andere hoofdrolspeler uit het begin van de Opstand veel minder bekend. In de geschiedschrijving heeft de

Navolger van Antonis Mor, *Portret van een jonge man*, 1558, olieverf op paneel, 97,5 x 69,9 cm., (Washington, National Gallery of Art, inv.nr. 1961.9.79).

Dit portret is lang aangezien als een portret van Willem van den Bergh. Maar (kunst)historici hebben twijfels over die identificatie.

opstandige graaf Willem IV van den Bergh (1537-1586) uit 's-Heerenberg een veel minder prominente plek gekregen. Ondanks zijn sleutelpositie in Oranjes tweede invasie. Zijn rol als bevelvoerder van Willem van Oranje was snel uitgespeeld omdat de veldtocht mislukte, maar in het hertogdom Gelre zouden ze hem, alleen al vanwege de schade die zijn troepen aanrichtten, niet snel vergeten.

Graaf Willem IV van den Bergh wordt beschouwd als de meest vooraanstaande Gelderse edelman van zijn tijd. De graven van Bergh zetelden al eeuwenlang in 's-Heerenberg maar hadden naast het Land van Bergh ook elders een indrukwekkende lijst bezittingen zoals in het Kwartier van Zutphen de heerlijkheden Didam, Westervoort, Gendringen en Etten, kasteel en heerlijkheid Ulft en goederen onder Zutphen en Doesburg. Ook de heerlijkheden Bylandt en Ochten langs de Waal, Nyenborch en Vrienstein in de Over-Betuwe, heerlijkheid Hedel op de grens met Brabant, de heerlijkheden Boxmeer, Haps en Stevensweert hoorden tot het gebied van de familie Van den Bergh. De graven hadden ook op de Veluwe, in de Zuidhollandse Waard, onder Breda en in het prinsdom Luik (heerlijkheid Spalbeek) goederen en rechten.³⁰

Willem IV, geboren op 24 december 1537 op Huis Bergh, groeide dus op in een familie die macht en aanzien had en waar eer belangrijk was. Zoals in hoge adellijke kringen gebruikelijk ging de jonge graaf studeren in de universiteitsstad Leuven en werd hij op twaalfjarige leeftijd geïntroduceerd aan het hof van landvoogdes Maria van Hongarije in Brussel. Daar leerde hij de andere hoge adel kennen en ook, zo wordt verondersteld, ook prins Willem van Oranje en zijn familie.³¹ Binnen het hertogdom Gelre had graaf Willem IV van den Bergh als één van de vier bannerheren een bijzondere positie. Hij leende zijn graafschap

niet van de hertog van Gelre en viel dus niet onder het gezag van de hertog. De bannerheer was soeverein.³² Willem IV van den Bergh zou deze zelfstandige positie zijn hele leven binnen Gelre verdedigen en claimen dat hij banden had met het Duitse rijk.³³

De jonge graaf wist zijn aanzien te verhogen door in 1556 te trouwen met de lutherse Maria van Nassau (1539-1599), de oudste zus van Willem van Oranje. Lang konden de jonggehuwden niet genieten van een rustig leven op Huis Bergh want het waren onrustige tijden. Aanvankelijk hield Willem IV zich, net zoals zijn voorouders, zoveel mogelijk afzijdig van politieke zaken op het hoogste niveau en benadrukte liever zijn onafhankelijkheid ten opzichte van de hertog en de steden.³⁴ Maar zijn bemoeienis met het Verbond van Edelen zorgde voor een ommekeer. Zo'n 200 edelen, verenigd in het verbond of ook wel het Compromis der Edelen genoemd, verzetten zich openlijk tegen de strenge ketterwetgeving. Ze boden in 1566 in Brussel landvoogdes Margaretha van Parma een petitie aan, het zogenoemde Smeekschrift der Edelen. Margaretha behartigde de belangen van haar halfbroer koning Philips II in de Nederlanden. Willem van den Bergh werd één van de vier leiders van dit verbond, maar heeft waarschijnlijk geen grote actieve rol gespeeld.³⁵ Toch leverde dit Van den Bergh evenals andere vooraanstaande edellieden het predicaat 'staatsgevaarlijk' op en werden ze door de nieuwe landvoogd, de hertog van Alva, voor de gevreesde Raad van Beroerten gedaagd. De graaf en zijn gezin gingen evenals Willem van Oranje in ballingschap. Vanuit Keulen probeerde hij meerdere malen tevergeefs zijn in 1568 verbeurde verklaarde bezittingen zoals zijn huizen in Ulft en Bergh terug te krijgen.³⁶

Vanuit zijn ballingsoord trof Van den Bergh op verzoek van zijn zwager Willem van Oranje voorbereidingen voor een veldtocht door Gelre en Overijssel in 1572. Van Oranje gaf Van den Bergh evenals zijn broer Lodewijk de leiding over een deel van de troepen voor zijn tweede invasie. De keuze lag voor de hand. Niet alleen vanwege de familieband maar ook uit strategische overwegingen was Van den Bergh de meest ideale kandidaat omdat hij het te veroveren gebied bijzonder goed kende. De afloop van de veldtocht is bekend. Het werd een mislukking. Kort na de herovering van Zutphen door het Habsburgse leger in november vluchtte Willem van den Bergh vanuit Kampen naar Bremen. Volgens verschillende bronnen zou hij als dienstmeid verkleed op een mestkar ongezien de stad uit zijn gekomen. Maar andere bronnen melden dat Willems zwangere vrouw Maria van Nassau zo tevergeefs probeerde te vluchten. Het tekent de chaotische tijd.³⁷

Het gezin Van den Bergh keerde pas op 5 februari 1577, enkele maanden na de Pacificatie van Gent, terug op het zwaar gehavende Huis Bergh. De graaf hoopte dat zijn inzet van de voorbije jaren door Oranje beloond zou worden met een mooie functie. Tevergeefs probeerde hij stadhouder van Friesland en Gelre te worden, maar hij moest toezien hoe zijn zwager Jan van Nassau zijn felbegeerde post in Gelre kreeg.³⁸ De graaf zocht daarop in het geheim contact met de Spaanse landvoogd, prins Alexander van Parma. Er volgde een jarenlange onderhandeling over zijn wensen.³⁹ Na het vertrek van Jan van Nassau werd Van den Bergh in november 1581 alsnog beëdigd als stadhouder van Gelre, maar lang heeft hij er niet van kunnen genieten. Eind 1583 werd hij opgepakt omdat hij ervan werd verdacht het hertogdom onder het gezag van de koning terug te willen brengen. Die verdenkingen waren niet ten onrechte want na zijn vrijlating in 1584 koos Van den Bergh openlijk voor de zijde van de koning. Twee jaar later, in november 1586, stierf hij in Ulft. Drie van zijn 16 kinderen, de zonen Herman, Frederik en Hendrik, maakten daarna carrière in het leger van de koning.⁴⁰

Zijn politieke ommezwaai heeft lang de beeldvorming over Willem IV van den Bergh bepaald en leverde hem aanvankelijk in de geschiedschrijving de weinig eervolle titel verrader op. Dat beeld is inmiddels bijgesteld. Tegenwoordig wordt liever benadrukt dat Van den Bergh een eervolle edelman was die deed wat er van hem in die tijd werd verwacht, een edelman die een eed had afgelegd aan de koning en daar naar wilde handelen. Bovendien was Van den Bergh niet de enige die van partij switchte. Dat deden meer hoge edelen in het hertogdom Gelre. Bekendste voorbeeld is misschien wel Maarten Schenck van Nijdeggen.⁴¹ De graaf heeft zelf weinig geschreven of er is weinig bewaard gebleven. Dus de beeldvorming

is gebaseerd op wat anderen over hem schreven en zeiden. Tijdgenoten hadden soms ook belang bij negatieve beeldvorming omdat ze tot het andere kamp behoorden. Tegenwoordig wordt Van den Bergh beschreven als een man die lang aarzelde, die het liefst geen harde politieke keuzes maakte en als soeverein bannerheer vooral streefde naar vrede en neutraliteit voor zijn graafschap Bergh.⁴²

Sleuteltekst: de commissie van Willem van den Bergh

Op 29 april gaf Willem van Oranje zijn 'zeer lieve en welbeminde zwager' Willem van den Bergh een commissie om de steden in Gelre en Overijssel in te nemen. Het origineel is verloren gegaan, een kopie bevindt zich in het archief van Anholt. Van den Bergh kreeg de opdracht om de steden in te nemen, hen te herstellen in hun 'oude vrijheden' en te bevrijden van de 'beestachtige Spaanse slavernij'. Hij kreeg toestemming om een leger van 4.800 soldaten aan te werven. De soldaten moesten zich netjes gedragen. De steden moesten aan Van den Bergh een eed van trouw zweren. Oranje vroeg Van den Bergh om hem goed op de hoogte te houden. Een transcriptie van de opdracht aan Van den Bergh is hieronder afgedrukt.

COPIA DER COMMISSION DES GRAVEN VON DEM BERG. Wilhelm by der gratien Gods Printze van Ourangien, Grave van Nassow, van Catzenellenbogen, van Vianden, van Bueren, van Lerdam, etc., Heer und Baron van Breda, van Diest, van Grymbergen, van Arlay, Nozeroy, etc., Burggrave van Antwerpen und Besanson, Statthelder und Capitein generail over Hollandt, Zeelandt, Westvrieslandt und Utrecht. Allen dengenen, die deze jegenwoordighe sien zullen, Saluyt.

Alsoe nae vele und diversche groete schwaerte, moeyte, arbeyt und unkosten, die wy binnen etlichen jaren herwartz sonder ophouden gedaen und genaemen hebben tot verloessunge van den Nederlanden mit allen den gueden inwoenderen uth der tyrannie, verdruckunge und unverdraechlicke schlaverie, dair die Hertouge van Alven mit synen godtloesen anhangk dieselvige nu ein tijt lanck inne gehouden heefft und alsnoch houdt, und dieselvige te stellen in oere oude freyheyden, rechten und privilegien, het Godt Allmechtig ten lesten beliefft heefft, in onsen handen te stellen etliche steden in Holland und in Zeelandt, soe verstaen wy, dat voell guede ingeseten der stede van Zutphen, des lands van der Velouwen mit der stede van Nymmegen und wes daraen kleeft, oeck die ingeseten des lands van Overyssel insgelicks niet myn haepende en sijn, umb eins van dieselve thoe voelbeestelicke Spaensche schlaverie ontschlaegen thoe sijn, indien hemluyden jemens hulp und bystandt dartoe wolde doen hoe noedelick dattet wair, die apenonge und inganck derselver steden und landen thoe hebben, umb thoe beeter het gantze Nederlandt thoe moegen helpen und bystaen; So is het, dat wy umb die guede affectie, die wy van allen tyden den gueden ingeseetenen der landen und steden voers. gedraegen hebben, hebben wy dieselve unse hulpe und bystandt, voer sovoell uns moegelyck is, in diesen hoenluyden niet willen weygeren, maer noetelyck gefonden einige personen van qualiteit und autoriteit und oeck well vertrouwet, umb sulchs in onsen naemen thoe volbrengen, thoe stellen und thoe committiren.

Welck aengemerckt und umb die groete experientie, die wy hebben van die guede und sonderlinge affectie, die tot förderunge und walfaren van die gemeine Christliche saecke van allen tyden is dragende die waelgeboren Wilhelm Grave van den Berge, unse seer lieve und well beminde schwager, hebben wy denselven gegeven macht, autoriteit und bevel, hem stellende und committirende by diesen, umb mit alsulcken hoep volcks als hem guetduncken sall, thoe gaen naer die baven genoemde steden und landen van Zutphen, der Veluwe, Nymegen und Overissel, und die darmit by alle wegen und middeln, hem mogelick sijnde, van unsentwegen tot dienste van die Con. Matt. in tho nemmen off dairthoe thoe stellen und committiren alsulcke personen, als he dairthoe nutt und bequem befinden sall, umb, dieselben steden und landen also ingenomen hebbende, mit alle den burgeren und inwoenders thoe stellen und thoe houden und thoe manuteniren in hoeren ouden rechten, fryheiden und privilegien, sonder den inwondern der steden und landen vurs. einich hinder, letzel, gewaldt offte averlast thoe mögen doen, mer die behueden und beschirmen van alle averlast der Spaniarden und van allen anderen, die dieser saecken soudn contrarie mögen sijn. Umme allet welcke thoe vollenbrengen und des thoe beeter dairin thoe versehen, hebben wy gestelt, geordiniert und gecommittirt, stellen, ordiniren und committiren by diesen unsen luytenant-generail und aenmerckende, und gouverneur van den voernoembden steden und landen van Zutphen, der Veluwe, Nymmegen und Overissel mit dem dairan klevende den vurs. unseren seer lieven und wolbemynden swaeger die Grave van den Berge, hem gevende volkommen

macht, autoriteit und speciall bevelh by desen denselven staet t'exerciren und tho bedienen, sich thoe gebruycken ter directien und regierungen van affairen und saecken denselven steden aengaende, die handt daran thoe houden tot beschermenisse, seeckerheit und gude bewarnusse derselver steden und landen mit allen den inwoenderen van den und dieselve thoe behuyden van alle geweldt und overlasten in hoeren ouden rechten, freyheiden und privilegien, in administratie van guede justitie und politie sovoell moeglick wordt und so aldair noedelick befinden sall; den kreigsluyden, aldar in unsen namen sijnde off denghenen, die wy aldair noch senden moegen, thoe halden in guede orden und kriegsdisciplin, sonder thoe gedragen, dat by hemluyden offte einigen van hoen den ingeseetenen der voernoembden steden einich geweldt offte oeverlast geschiet; dat by den voernoembden kriegsluyden gedaen und gehouden werde so guede wacht als denselvigen steden und landen voer seeckerheit sall befonden warden thoe behoeren. Geven darentboven noch den vurs. Graven van den Berge macht und autoriteit, in elcke der vurs. steden, in sijn gewalt sijnde, thoe stellen ein luytenant und vorts noch, dieselbe steden ingenommen sijnde, te lichten und up thoe richten ein regiment van sestien venlen knechten, elck venlen van iii^c hoeffden, mit denghenen, die alrede darinne sollen moegen sijn, und generalicken thoe doen allet goen, dat einen gueden und getrouwen luytenantt-generaill und gouverneur der steden und landen vurs. thoestaet und behoert thoe doen und folgantz die instructie, die he van uns heeft; doende dairthoe die ingeseetenen der steden und landen vurs. doen den eedt van getrouwicheit folgantz die forme, die wy hem gegeven hebben; houdende mit uns guede correspondentie van alle noetsaeckelicheiden und swaricheiden, die van buyten offte binnen den steden und landen vurs. souden mögen fallen und averkommen, umb des thoe eher guedes tijts dairinne moegen versien, sonder dat he dieselvige steden off landen jemandtz sall moegen overleveren, in wat naemen dat waer, sonder unsen expresse bevelh und consent, warop und van hem well und doegdlich thoe quijttten in den vurs. staeten van den luytenantt und gouverneur derselver steden und landen he schuldich und gehouden sall sijn den behoerlichen eidt thoe doen in unsen handen offte des ghoens, die wy dairthoe stellen und committieren sullen. Versuecken darumb dann burgermeister, schepen, regierders, burgeren und allen anderen inwondern der vurs. steden und landen, ordinieren und beveehlen allen und einen jeglichen onsen oeversten, capiteinen, soldaten und allen andern in den vurs. steden und landen, in unsen eedt sijnde, dat sy annhemen und erkennen den vurs. Graven van den Berghe voer unsen luytenantt-generaill und gouverneur derselver und vortz sulcke hem alle gehorsamheit bewiesen, hulp und bystandt doen in allent ghene he folgantz diese unse commissie und instructie baven genoempt hemluyden bevehlen sall gelick unse eigne person, und sollen darinne unse belieffte doen. Des orkondts hebben wy desse mit unsen nahme underteikent und unsen secret siegel daerbeneven doen drucken.

Gegeven ther Dillenborch up den naestlesten dach der maent van April int jair unses Heren duysent vijffhondert twee undt seventich.

Hoe ging het verder na 1572?

Het verzet tegen het Habsburgse regime in Gelre verstomde niet na 1572. Ook al waren alle veroverde steden in Gelre, met uitzondering van Zaltbommel, in december 1572 weer stevig in handen van de regering, de gebeurtenissen in het jaar kregen een vervolg in de jaren erna. De hoofdrolspelers uit 1572 zetten hun strijd voort of wisselden van partij. Dat laatste mag dan in onze ogen wat vreemd overkomen, in de chaotisch en onstabiele jaren die na 1572 volgden gebeurde dat regelmatig. Willem van Oranje coördineerde de opstand vanuit Holland. Willem IV van den Bergh wachtte, na zijn vlucht uit Kampen, in Duitsland op een mogelijkheid om veilig terug te keren naar zijn Gelderse bezittingen. Na het vertrek van de hertog van Alva stuurde Philips II nieuwe landvoogden naar de Nederlanden. Er brak voor Gelre een lange periode van onrust en geweld aan, waarin steden regelmatig van partij wisselden en de bevolking gebukt ging onder het oorlogsgeweld.

Pacificatie van Gent (1576)

Dat de politieke verhoudingen na 1572 waren gewijzigd, bleek bijvoorbeeld in 1576. Philips II had het moeilijk. Hij kon zijn soldaten niet meer betalen, die daarop vervolgens gingen muiten. Op 8 november 1576 tekenden alle 17 gewesten op eigen initiatief in Gent een overeenkomst. Ze spraken af dat de Spaanse troepen het land uit moesten. Ook Gelre tekende de overeenkomst, die de geschiedenisboeken is ingegaan als de Pacificatie van Gent. Er kwam een amnestieregeling voor de opstandelingen. Daardoor kon bijvoorbeeld Willem van den Bergh in 1577 terug naar zijn Gelderse bezittingen.

Een jaar later werd Jan van Nassau, met steun van zijn broer van Willem van Oranje, stadhouder van Gelre. Zeer tegen de zin van Willem IV van den Bergh, die ook zijn zinnen had gezet op deze functie, maar uiteindelijk niet de voorkeur had van zijn zwager Willem van Oranje.⁴³ Toen Jan van Nassau drie jaar later vertrok, kreeg Van den Bergh in 1581 alsnog zijn felbegeerde positie. Amper twee jaar lang bleef hij op zijn post. Hij werd in 1583 opgepakt en ervan verdacht het hertogdom onder het gezag van de koning te willen terugbrengen.⁴⁴ Even daarvoor, in 1580, was Gelre het toneel van een boerenopstand. Een legertje boeren, bekend onder de naam 'desperaten' ofwel 'wanhopigen' kwam in verzet tegen de oorlogscontributie.

Nadat de Pacificatie van Gent uiteenviel, verenigden de meeste Noord-Nederlandse gewesten zich in 1579 de Unie van Utrecht, waar ook Gelre zich bij aansloot. Kort daarna namen de opstandige gewesten in 1581 definitief afscheid van de koning. Met het Plakkaat van Verlating verklaarden zij dat Philips II was afgezet. In Gelre bleef het onrustig. Vanwege de strategische ligging, op de noord-zuid route, lag het gewest nog decennialang in de frontlinie van de strijdende partijen. De aansluiting bij de Unie van Utrecht betekende namelijk niet een einde aan de aanwezigheid van Spaanse legers. Rond 1591 bijvoorbeeld, was het grootste gebied ten oosten van de IJssel weer in Spaanse handen. Inmiddels bestond sinds 1588 de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Beleg van Groenlo

Met het aanbreken van een nieuwe eeuw brak er een periode van relatieve rust aan. Het Twaalfjarig Bestand, tussen 1609 en 1621, bood ook Gelre de mogelijkheid om even op adem te komen. Daarna ging de strijd weer volop door. Het vestingstadje Groenlo was de laatste stad aan de oostgrens dat nog in handen was van het Habsburgse regime en was van strategisch belang. Dus zetten de strijdende partijen alles op alles om de stad in handen te krijgen of te houden. Na een belegering van een maand, nam prins Frederik Hendrik, zoon van Willem van Oranje, augustus 1627 Groenlo in en bleef ook deze vestingstad voorgoed in handen van de Nederlandse Republiek.⁴⁵ De gebeurtenissen zijn de geschiedenisboeken ingegaan als het Beleg van Groenlo.

De hoofdrolspelers van 1572 maakten het einde van de oorlog niet meer mee. De oorlog was van een burgeroorlog uitgegroeid tot een internationale oorlog die ook overzee in de 'nieuwe wereld' werd uitgevochten. Met het passeren van de tijd, veranderden ook loyaliteiten. Zo kwamen de kinderen van Oranje en Van den Bergh tegenover elkaar te staan. Na tachtig jaar oorlog kwam er pas in 1648 definitief een einde aan de strijd. Met de Vrede van Munster keerde ook in Gelre de rust terug.

De stedenatlas van Jacob van Deventer

Jacob van Deventer, *Stedenatlas*, ca. 1545-1575, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200). (Beeld: Stedenatlas Jacob van Deventer)

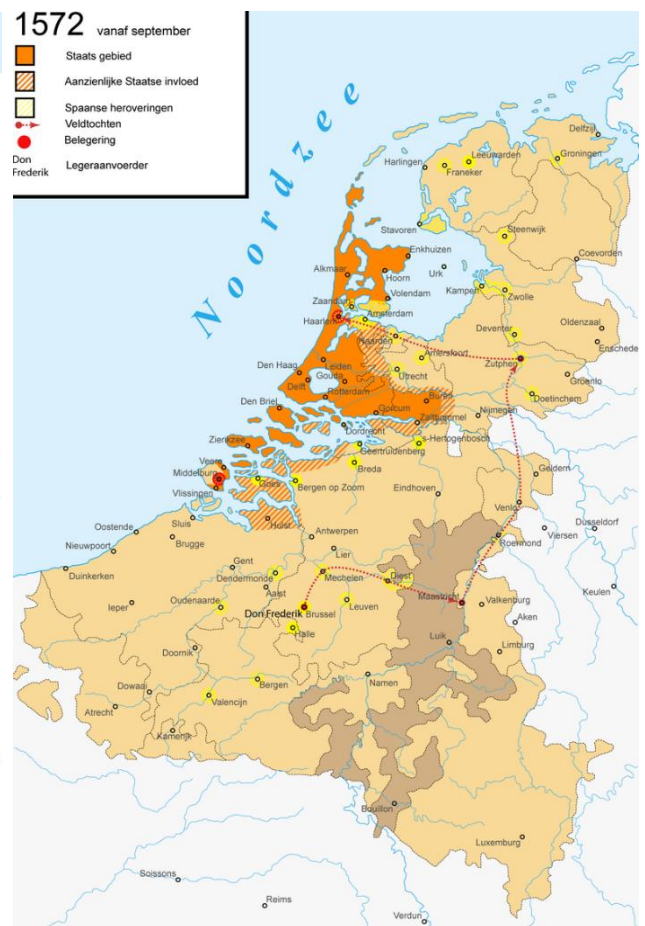
De stedenatlas van Jacob van Deventer biedt een bijzonder blik op de Nederlanden rond het jaar 1572. Kaartenmaker Jacob van Deventer werd opgeleid als wiskundige. Van Deventer had van koning Philips II de opdracht gekregen om dorpen en steden in de Nederlanden in kaart te brengen. Met hulp van medewerkers reisde hij door de hele Nederlanden en werkte hij tussen 1545 en 1575 aan deze klus. In totaal produceerde hij van 266 Nederlandse steden een kaart. De kaarten werden gebundeld in drie delen. Twee daarvan zijn bewaard gebleven, in de Nationale Bibliotheek van Spanje te Madrid. Recent verscheen een herdruk van Van Deventers stedenatlas.

In dit rapport zijn van de meeste besproken plaatsen kaarten van Van Deventer gebruikt. De kaarten zijn zeer gedetailleerd en correct. Van Deventer nam de stadsversterkingen, landwegen, havens en belangrijkste gebouwen in zijn kaarten op.

Deel II: Steden en plaatsen

Het hertogdom Gelre in 1572 en het Gelderland van nu zijn qua indeling en omvang niet hetzelfde. Gelre was in het midden van de zestiende eeuw verdeeld in vier kwartieren, elk met een eigen bestuurlijk centrum. Bovendien was het hertogdom Gelre aanmerkelijk groter omdat het ook een deel van het huidige Limburg en zelfs een stukje van het huidige Duitsland omvatte. In dit hoofdstuk ligt Gelre onder een vergrootglas en worden de lokale situaties nader beschouwd. Door de militaire campagne van Willem van Oranje en Willem van den Bergh en de reactie van de hertog van Alva en zijn zoon Don Frederik per plaats te beschrijven komen we dicht bij de dagelijkse zorgen en angsten van de inwoners van Gelre. De verhalen van de steden en het omliggende platteland zijn per kwartier gegroepeerd.

Onderstaande kaartjes bieden een blik op de campagnes in heel de Nederlanden. Links de successen van Oranje, Lodewijk van Nassau, de watergeuzen en Willem van den Bergh. Rechts de tegencampagne van Alva en Don Frederik.

Links: De campagne van Willem van Oranje, Lodewijk van Nassau, Willem van den Bergh en de watergeuzen, april-augustus 1572 (Beeld: Wikimedia).

Rechts: De campagne van Alva en Don Frederik, september-december 1572 (Beeld: Wikimedia).

Het kwartier van Zutphen

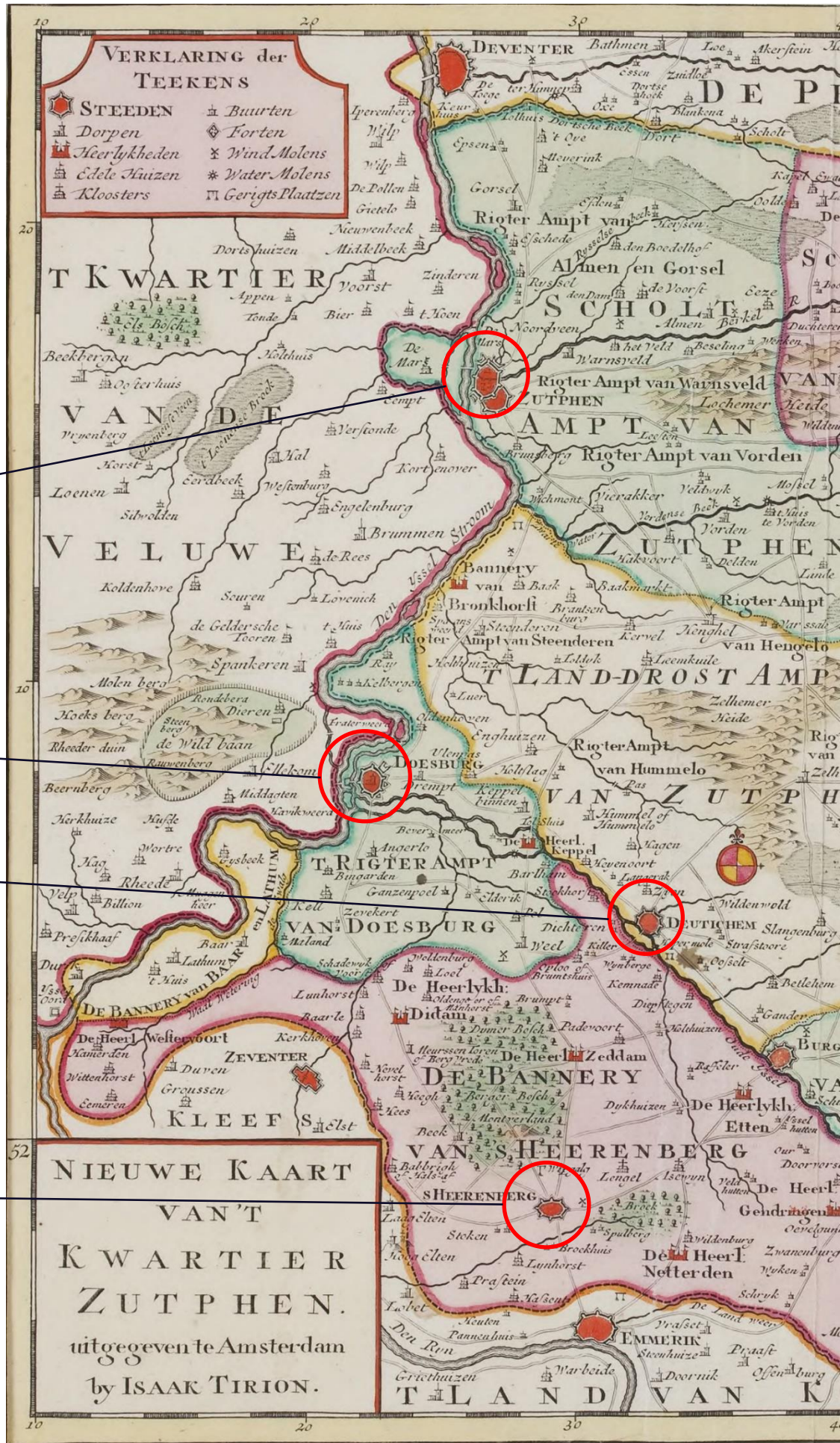
Het centrum van de strijd was het Kwartier van Zutphen dat bestond uit verschillende geografische districten met elk een eigen bestuur. De steden werden bestuurd door magistraten, het platteland meestal door drossen of richters.

Zutphen:
Inname: 10 juni
Herinname: 16 november

Doesburg:
Inname: tussen 14 en 25 juni
Herinname: ca. 8 oktober

Doetinchem:
Inname: tussen 10 en 23 juni
Herinname: ca. 18 oktober

Huis Bergh:
Opeising: 27/28 mei
Inname: ca. 5 juni
Herinname: na 19 oktober

Lochem:
 Inname: ca. 19 juni
 Herinname: ca. 16 oktober

Borculo:
 Loyaltiteitsverklaring (Van den Bergh): 23 juni

Groenlo:
 Inname: tussen 10 en 25 juni
 Herinname: ca. november

Bredevoort:
 Opeising: 9 juni
 Inname: 20 juni
 Herinname: ca. 19 november

Isaak Tirion, *Nieuwe kaart van 't kwartier Zutphen*, 1741, gekleurde kopergravure, 330 x 380 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Heerlijkheid Bredevoort

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Bredevoort*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Diederich van Bronckhorst-Batenburg, heer van Anholt en pandheer van Bredevoort, nam in het voorjaar van 1572 geen halve maatregelen toen de geruchten over naderende geuzen steeds sterker werden. Hij wist dat kasteel en vestingstad niet lang stand zouden houden vanwege de vervallen staat van de stadsmuren. De 42 burgers in de stad en 9 personen in het kasteel waren onbeschermd, zo klaagde hij in een brief aan het Hof. Hij vroeg om hulp van honderd soldaten.⁴⁶ Maar de eerste vijftig soldaten waren nauwelijks binnen de stadspoorten en de volgende vijftig nog niet onderweg toen op 9 juni vanuit Werth de eerste mannen van Willem IV van den Bergh de vestingstad naderden.⁴⁷ De Bredevoorters weigerden de Aaltense poort te openen voor de geuzen. Ze wilden eerst met de pandheer overleggen.⁴⁸

Terwijl Diederich van Bronckhorst-Batenburg bij het Hof aandrong op extra militaire steun kreeg hij vanuit Arnhem op 10 juni het dringende advies de poorten gesloten te houden. Zolang de geuzen geen kanonnen hadden was er weinig te vrezen, luidde de geruststellende reactie. Van Bronckhorst vreesde echter voor nog meer troepen en maakte zich wel degelijk zorgen over de verdedigingsmogelijkheden van Bredevoort, zo blijkt uit briefwisselingen. Hij berichtte over burgers die de stad verlieten en anderen die samen spanden met de geuzen. Hij wilde van het Hof garanties dat Bredevoort ontzet zou worden bij een

beleg, anders was hij genoodzaakt de stad op te geven om “de guede luijde, die dar in sijn, soe ellendich vnd jamerlich umb lijff und leven” aan te tasten.⁴⁹

De troepen van Van den Bergh hadden ondertussen vooral aandacht voor het strategisch veel belangrijkere Zutphen en trokken verder.⁵⁰ Pas na de inname van Zutphen op 10 juni werd de druk opgevoerd. Vanuit Zutphen eiste Van den Bergh op 12 juni per brief dat Bredevoort en de andere grote plaatsen in de heerlijkheid zich gewonnen zouden geven. Op 14 juni volgde er een informeel briefje van Willem van Oranje aan de pandheer met het verzoek Van den Bergh ter wille te zijn.⁵¹ Zes dagen later zwaaide de stadspoort van Bredevoort open voor de troepen van Van den Bergh. In de geschiedschrijving zijn verschillende lezingen te vinden over de gebeurtenissen op 20 juni. De 19^e-eeuwse geschiedschrijver J. van Vloten stelt dat Van Bronckhorst-Batenburg partij koos voor Van den Bergh.⁵² Historicus J.N. Bakhuizen van den Brink spreekt later van overmacht. Drost Jasper van Broeckhuijsen, dagelijks bestuurder van de heerlijkheid, had de pandheer geadviseerd de poorten te openen omdat er weinig steun uit de omliggende plaatsen te verwachten viel en het anders op een bloedvergieten zou uitdraaien.⁵³ Voor de regering was de rol van Jasper van Broeckhuijsen in ieder

geval dubieus genoeg om hem uit te sluiten van een latere amnestieregeling.⁵⁴ En er is een lezing dat de drost uit eigen belang binnen de heerlijkheid aandrang op medewerking. Hij had elders, in de Graafschap, bezittingen en wilde daarom Van den Bergh te vriend houden.⁵⁵

In elk geval nam de voormalige drost van Ulft, Giesbert van Heerde op 20 juni als commandant namens Van den Bergh zijn intrek in het kasteel van Bredevoort. Tijdens de onderhandelingen was afgesproken dat er geen rechten van de pandheer geschonden werden. Ondanks toezeggingen over schadevergoedingen en respect voor andermans bezittingen en rechten namen de geuzen vijf of zes gegoten metalen kanonnen en munitie mee naar Zutphen.⁵⁶

Vanuit Anholt verzette Van Bronckhorst-Batenburg, die ook bannerheer van Baer (Bahr) was, zich tegen de gevolgen van de inname. Hij achtte het vanuit zijn positie onmogelijk om een, door Van den Bergh geëiste, eed van trouw te zweren. Hij had immers trouw gezworen aan de koning.⁵⁷ De pandheer beklagde zich over geschonden afspraken, diefstal van schapen, plundering van klooster Schaer en het verdrijven van de kloosterbewoners. Hij stuurde een delegatie naar Zutphen, waar Van den Bergh geen oor had voor de klachten zo lang de pandheer de eed weigerde.⁵⁸ In de zomermaanden van 1572 correspondeerde Diederich van Bronckhorst-Batenburg tot in de hoogste (Duitse) regionen, de zogenaamde Nederlands-Westfaalse Kreisdag, over zijn geschonden rechten.⁵⁹ Van den Bergh weersprak elke klacht, bleef volhouden dat de opening van de stadspoort in goede verstandhouding en in alle vriendelijkheid was gebeurd en hij de pandheer ondanks zijn weigering niet als vijand of rebel had behandeld.⁶⁰

In de heerlijkheid Bredevoort werd naar mate de zomer vorderde de toon dreigender. Eind juli werden bestuurders die de eed van trouw weigerden verder onder druk gezet. Bij weigering zouden ze worden afgezet en betalingen moesten voortaan rechtstreeks naar Van Heerde. Drost Jasper van Broeckhuijsen kreeg op 7 augustus in Zutphen ontslag aangezegd. Hij moest zijn huis verlaten en de helft van zijn huisraad en provisie aan Van Heerde afstaan. Terwijl de drost in Zutphen het slechte nieuws hoorde werd

ondertussen in Bredevoort zijn huis geplunderd en zijn ossen en rijpaard verkocht. Van Heerde liet de nieuwe maatregelen in de kerk in Bredevoort afkondigen.⁶¹

Evenals elders in Gelre kwamen vanuit de heerlijkheid Bredevoort meldingen van plunderingen van kerken, diefstal van vee en goederen en gedwongen bomenkap. In Winterswijk eiste in juli een gezant van Van den Bergh en enkele schutters met haakbussen alle ornamenten van de kerk op. Hij had daarvoor schriftelijk opdracht gekregen van Willem van den Bergh, verklaarde de gezant tegenover de tevergeefs protesterende drost van Broeckhuijsen en rentmeester van Anholt, Wessell Froelichs. De mannen verlieten de kerk met de meest waardevolle bezittingen, namelijk hostiekelken, monstransen en paramenten (zeer kostbare liturgische gewaden).⁶² Ook in Bredevoort werd de kerk geplunderd, maar daarover zijn later tegenstrijdige verklaringen afgelegd. Getuigen meldden dat de pas aangestelde pastoor Arnold Daniëls zich tevergeefs had verzet tegen Van Heerdes eis de kostbaarste kerkschatten in te leveren. Aan de andere kant verklaarden getuigen juist dat de pastoor had samengewerkt met de geuzen en zijn taken als priester had verzaakt.⁶³

Zo onverwachts Van Heerde en zijn mannen in Bredevoort verschenen, zo onverwachts verdwenen ze in eind 1572 ook weer. In november probeerde Erik van Brunswijk, ter assistentie van Don Frederik, vanuit Südlohn de Graafschap te heroveren op de geuzen. Van Bronckhorst-Batenburg wilde Van Brunswijk voor zijn en stuurde daarom zijn enige zoon Jakob met een aantal gewapende mannen naar Bredevoort. De inwoners van Bredevoort hadden ondertussen opdracht gekregen de poorten voor de Spaanse soldaten te openen. Ze moesten verklaren dat de drost op 20 juni zonder bevel van de pandheer de geuzen had binnengelaten. Op 19 november kon Jakob zijn vader verheugd melden dat hij en zijn mannen in Bredevoort waren. Van Heerde had de poort geopend en vertrok enige tijd later. Zo werd Bredevoort zonder geweld 'heroverd', maar rustig werd het niet. Voor de heerlijkheid braken op de grens van 1572 en 1573 nieuwe zorgen aan met de komst van Spaanse soldaten en nieuwe dreiging van de geuzen.⁶⁴

Huizen Bergh en Ulft

Jacob van Deventer, *Plattegrond van 's-Heerenberg*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog werd er meerdere malen gestreden om de kastelen van Willem IV van den Bergh. Sinds zijn bezittingen in 1568 verbeurd waren verklaard vanwege zijn bemoeienis met het Verbond der Edelen verbleef de graaf met zijn gezin niet meer in 's-Heerenberg of Ulft. Het bestuur van de graafschap Bergh kwam in handen van de regeringsambtenaar Andries van Anderlecht. Deze edelman betrok Huis Bergh. Namens de regering vestigde drost Johan van Haersolte zich op het kasteel in Ulft. Sindsdien was het erg onrustig in de regio en werden meerdere pogingen ondernomen de bezittingen terug te winnen.⁶⁵ Zover bekend zonder dat Willem IV van den Bergh er persoonlijk bij aanwezig was, maar waarschijnlijk was hij er wel op afstand bij betrokken.

In 1572 werd 's-Heerenberg op 27 of 28 mei vanuit Elten aangevallen. Er zijn verschillende lezingen over de datum. In elk geval trokken twee vendelen geuzen (170 man) en 17 à 18 ruiters onder leiding van de Duitse hopman Willem van Angeren naar 's-Heerenberg, nadat de omgeving de avond ervoor door een tiental schutters was verkend. De geuzen eisten in naam van Oranje en Van den Bergh stad en kasteel op, maar Andries van Anderlecht vertelde trouw te blijven aan de koning, die Van den Bergh hield voor "viant und rebel". Van Anderlecht moest in allerijl zelf de poorten sluiten omdat de portiers en de burgers de stad ontvluchtten. De geuzen kwamen binnen door de poort in stukken te hakken, bezetten de kerk en begonnen vanuit gaten op het kasteel te schieten waardoor er in het hoofdgebouw op een aantal plekken brand uitbrak. Om de geuzen tegen te houden, besloot Anderlecht het voorhof in brand te steken. Bij de aanval werd de geuzenleider getroffen en raakten vele geuzen gewond of sneuvelden. Na de vergeefse

beschietingen vertrok het grootste deel mannen de volgende dag rond het middaguur al plunderend naar de omliggende dorpen om hun voedsel bij elkaar te schrapen. Een dertigtal bleef er achter in 's-Heerenberg.⁶⁶

Tegen het einde van de dag keerden ze terug, met extra mankracht. Er werd wederom flink geschoten rondom Huis Bergh. Maar de beschietingen, het inpraten op Anderlecht en zelfs het overlopen van een van de verdedigers hadden geen effect. Het merendeel van de geuzen vertrok na een aantal dagen richting Gendringen, Terborg en Zelhem. Over de reden van de aftocht is weinig bekend, maar de stadhouder veronderstelde dat ze hun missie als kansloos zagen omdat ze geen kanonnen hadden. Opmerkelijk genoeg verliet even later ook Anderlecht en zijn regeringsgezinde hulptroepen Huis Bergh. Hij vestigde zich in Emmerik. Zo kon Huis Bergh daarna eenvoudig door de achtergebleven geuzen worden bezet.⁶⁷ Na 19 oktober 1572 kwam Huis Bergh weer in Spaanse handen.⁶⁸

Anoniem, *Het slot Schuilenburg onder de bannerij Wisch*, ca. 1548-1549, handschrift, gekleurd, 430 x 320 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Ook het kasteel in Ulft en kasteel Schuylenborg op de grens van Terborg en Silvolde werden belegerd in de zomer van 1572. Drost Otto van Rouwenoort van Schuylenborg kon op 20 juni ternauwernood met zijn gezin ontkomen aan de invallende geuzen.⁶⁹ De aanval was voor hem geen verrassing, zo blijkt uit meerdere noodkreten om (militaire) bijstand die hij in mei naar het Hof en de stadhouder stuurde.⁷⁰ Maar de verwachte hulp bleef uit en zo kregen de mannen van Van den Bergh op 20 juni, zoals de drost al vreesde, toch toegang tot het kasteel. Even verderop in het slot in Ulft bood drost Johan van Haersolte meer verzet. Hij werd vanaf 27 juni door drie of vier vendelen geuzen belegerd. De belegering sleepte zich maandenlang voort. In de loop van augustus werd het beleg afgebroken toen duidelijk werd dat de stadhouder troepen naar Ulft wilde sturen om het slot te ontzetten.⁷¹ Kort daarna viel Ulft tot circa eind oktober alsnog in handen van de geuzen.⁷²

Het duurde nog vijf jaar voordat Willem van den Bergh zijn bezittingen terugkreeg. Hij vertoefde de meeste tijd of in 's-Heerenberg of in Ulft. Na de pacificatie van Gent keerde hij in 1577 met zijn gezin terug naar Huis Bergh, maar hij overleed in 1586 in Ulft.

't SLOT ULFT van Agteren te zien.

J. Bulthuis en K.F. Bendorp sr, 't Slot van Ulft, 1784, 1784, ets, 74 x 100 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

't SLOT te 's HEERENBERG. 1743

Jan de Beijer en Hendrik Spilman, 't slot van 's-Heerenberg, 1743, 1745, gravure, 68 x 98 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Brieven van Oranje

Du succès de mes affaires ne fauldroy a toutes occasions vous en
 remercier comme a celles que je scay elles sont aultant a remercier que
 a moy mesmes. qui fera que je ne tienne les vus recommanda-
 d'advantage. bien sçavoir les gens et leurs devoirs que vous
 ferez tousjours envers les Princes, et tous aultres qui commencent
 parcella. pour les tenir toujours en la meilleure disposition que sera
 possible vous priant Monsieur mon frere ne donner quelque jour
 que mot d'adieu de leur bonne affection en mes espères. Ensuivy
 de toutes aultres choses qui passeront parcella afin que vous ne
 que vous tant mieux selonc cela regler. Je vous renvoy les cheneaux
 de cadiz que manoir portoit. et tant mairi de la voir extenu plus
 longuement que se ne pense, tantost je me sçay que considerez
 la necessite qui m'est a preser. vous me tenez en cela excuse.
 Je vous prie de pece mes bien humbles Lettres mandant a la bonne
 grace de Madame ma mere. Madame ma femme, et toute la
 bonne compagnie parcella, et mandant par la premier ce que
 depuis mon parlement n'en aye encada de contrediction.
 et si se effectue quelque chose. Surquoy apres mes plus que
 respectueuses recommandations en vos bonne grace je prieux Dieu
 vous attendre
 Monsieur mon frere en bien payante sante bien deussive et singu-
 liere. Escrivit a Esbon le .7. jour de juillet 1572.

Depuis j'ay avisy en nouvelles nouvelles que la ville
 de Schoonhoven sera aussi vendue. Mon frere
 Louis me aussi envoi de me expes mandant
 que le tout se face encores bien et digne de ma
 femme.

Soit bien de frere a vous
 Louis de Nassau

Les villes qui sont en la terre de Brabant...

En Brabant. Malines Louvain Nivelles Tournai Valenciennes	En Hollande. Dordrecht Rotterdam Amsterdam Haarlem Leyden Breda Utrecht Middelburg Alkmaar	En Flandre. Gand Bruges Courtrai Ypres Oudenarde Ghent Antwerpen	En Artois. Lille Douai Arras Valenciennes Cambrai	En France. Paris Orléans Bourges Clermont Dijon Lyon Moulins Poitiers Tours Nantes Rennes Bordeaux Montpellier Nîmes Avignon Marseille Aix Toulon Nice Gênes Livourne Florence Rome Venise Padoue Bologne Ferrare Modene Parme Reggio Mantoue Vicence Udine Treviso Belluno Gorizia Trieste Trieste
--	---	---	--	---

Tournai se fait aussi la garnison de tout.
 En Hollande.
 Dordrecht il y a de la ville le
 cap de la ville de Dordrecht
 de la ville de Rotterdam
 de la ville de Amsterdam
 de la ville de Haarlem
 de la ville de Leyden
 de la ville de Breda
 de la ville de Utrecht
 de la ville de Middelburg
 de la ville de Alkmaar

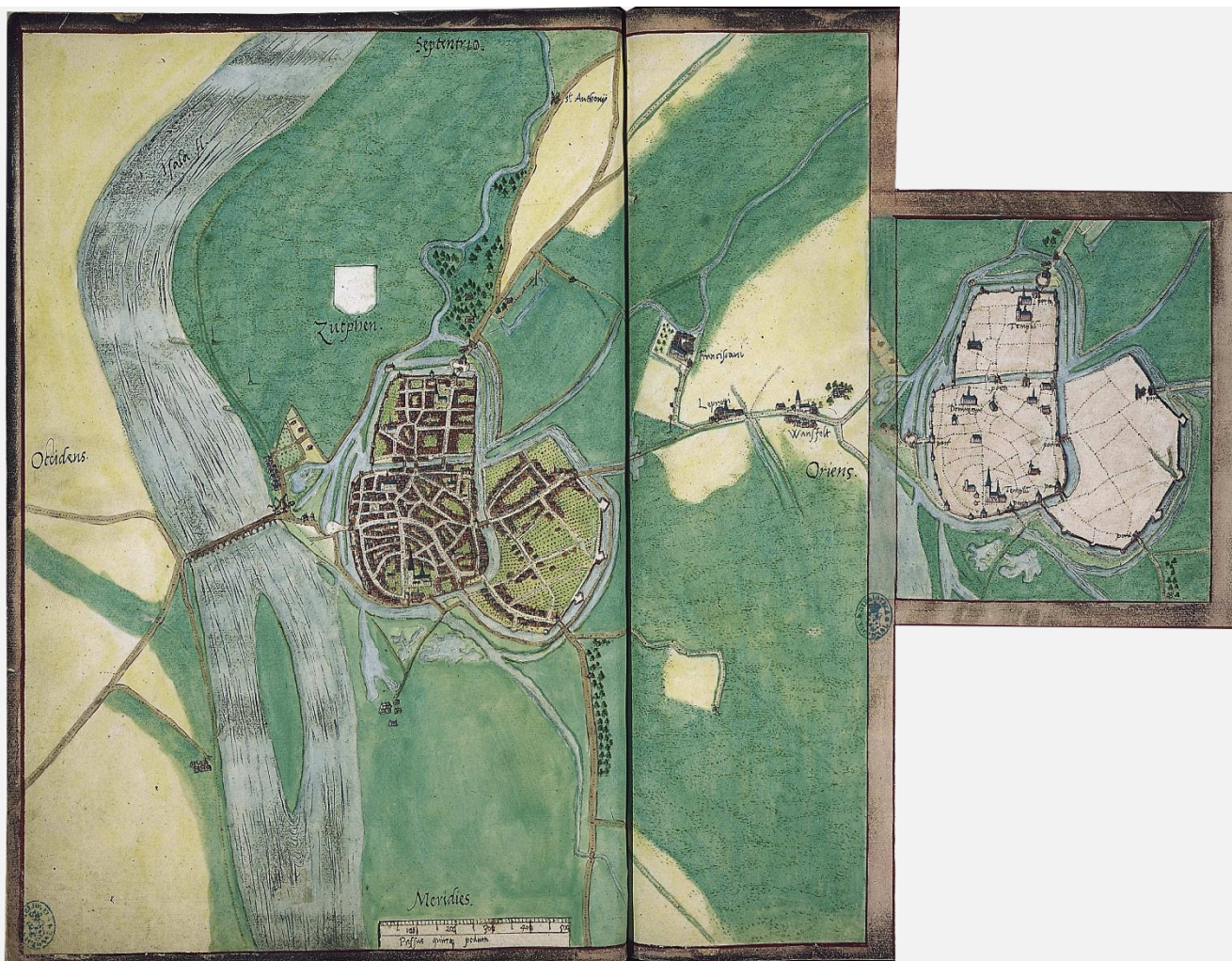
En France.
 Paris se fait aussi la garnison de tout.
 Orléans se fait aussi la garnison de tout.
 Bourges se fait aussi la garnison de tout.
 Clermont se fait aussi la garnison de tout.
 Dijon se fait aussi la garnison de tout.
 Lyon se fait aussi la garnison de tout.
 Moulins se fait aussi la garnison de tout.
 Poitiers se fait aussi la garnison de tout.
 Tours se fait aussi la garnison de tout.
 Nantes se fait aussi la garnison de tout.
 Rennes se fait aussi la garnison de tout.
 Bordeaux se fait aussi la garnison de tout.
 Montpellier se fait aussi la garnison de tout.
 Nîmes se fait aussi la garnison de tout.
 Avignon se fait aussi la garnison de tout.
 Marseille se fait aussi la garnison de tout.
 Aix se fait aussi la garnison de tout.
 Toulon se fait aussi la garnison de tout.
 Nice se fait aussi la garnison de tout.
 Gênes se fait aussi la garnison de tout.
 Livourne se fait aussi la garnison de tout.
 Florence se fait aussi la garnison de tout.
 Rome se fait aussi la garnison de tout.
 Venise se fait aussi la garnison de tout.
 Padoue se fait aussi la garnison de tout.
 Bologne se fait aussi la garnison de tout.
 Ferrare se fait aussi la garnison de tout.
 Modene se fait aussi la garnison de tout.
 Parme se fait aussi la garnison de tout.
 Reggio se fait aussi la garnison de tout.
 Mantoue se fait aussi la garnison de tout.
 Vicence se fait aussi la garnison de tout.
 Udine se fait aussi la garnison de tout.
 Treviso se fait aussi la garnison de tout.
 Belluno se fait aussi la garnison de tout.
 Gorizia se fait aussi la garnison de tout.
 Trieste se fait aussi la garnison de tout.

Brief van Willem van Oranje aan Jan van Nassau, gedateerd op 7 juli 1572 in Essen (Duitsland). Koninklijk Huisarchief Den Haag, inv.nr. A 3, 895/I.

Willem van Oranje onderhield een levendige correspondentie met vorsten, familieleden, steden en vele anderen. Van zijn briefwisseling zijn er meer dan 13.000 brieven bewaard. Over het jaar 1572 schreef hij er een krappe 400. Deze brief is daar één van.

In de brief meldt Willem van Oranje aan zijn broer Jan van Nassau de successen van de campagne tot dan toe. Bijzonder is de bijlage bij de brief, het is een lijstje van plaatsen, kastelen en versterkingen die tot in handen zijn van de opstandelingen. Daaronder bevinden zich een aantal Gelderse steden en plaatsen. Zo meldt het lijstje Bredevoort, Doesburg, Doetinchem, Groenlo, Lochem en Zutphen. Ook het succes bij 's-Heerenberg staat beschreven: "Berghe, avecq le chateau" (Bergh, met het kasteel).

Zutphen

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Zutphen*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

De geschiedenis van Zutphen over het jaar 1572 is vooral bekend vanwege het zogenaamde Bloedbad van Zutphen. Deze angstaanjagende omschrijving verwijst naar de gebeurtenissen op 16 november 1572 toen het Habsburgse leger Zutphen heroverde op de troepen van Willem van Oranje.⁷³ In juni 1572 sloot Zutphen zich aan bij de van Willem van Oranje en Willem van den Bergh. De kortstondige plundering door het Spaanse leger volgde op maanden van geweld, onvrijheid en angst vanwege de troepen van Willem van den Bergh en van Oranje. Voor de inwoners van Zutphen was 1572 vooral een rampjaar.

Op 10 juni kwam Van den Bergh met hulp van burgers en vermoedelijk met medeweten van enkele stadsbestuurders Zutphen binnen. Hij had een leger van 3000 soldaten mee.⁷⁴ De komst van dit leger was niet verrassend. In de maanden daarvoor was er constant geuzendreiging geweest. Zo hadden geuzentroepen zich eind mei nog op enkele kilometers van de stad begeven. Hoewel het gevaar voor Zutphen steeds verder toenam, slaagde het stadsbestuur er niet in om een vendel soldaten in de stad te krijgen. Het lijkt er niet op dat de stadsbestuurders daar pogingen voor hebben ondernomen. De stadsverdediging werd waarschijnlijk waargenomen door de burgers zelf en boeren uit de omliggende dorpen.⁷⁵

De plundering van Zutphen begon na de inname. Vanaf juni maakten de soldaten van Van den Bergh de stad maandenlang onveilig. Met name de katholieken hadden het zwaar te verduren. Conventen en kloosters in de stad werden geplunderd om de troepen te betalen. De uit voorzorg dichtgemetselde librije

in de Walburgiskerk werd opengebroken. Het klooster Galileën, net buiten de Laarpoort, werd door Van den Berghs soldaten in brand gestoken en verwoest.⁷⁶ Kanunnik Egbert Spitholt redde de relieken van Sint Justus uit de smeulende resten van het convent en nam ze mee naar Antwerpen, waar ze zich nog steeds bevinden.⁷⁷ Van den Bergh gebruikte Zutphen in de daaropvolgende maanden als bestuurscentrum van waaruit hij de opstand in Gelre organiseerde. Hij woonde enkele weken in de stad. Van den Bergh en Oranje hadden alle reden om Zutphen in hun plannen op te nemen. De stad was strategisch gelegen en grote delen van het achterland konden vanuit Zutphen gecontroleerd worden.

De hertog van Alva en het Hof van Gelre en Zutphen waren verbaasd en teleurgesteld over de keuze die de stad had gemaakt. Alva verborg zijn ongenoegen niet en schreef dat hij iets dergelijks niet van Zutphen verwacht had. Ze beseften dat de overgang van Zutphen een rechtstreekse bedreiging vormde voor de andere Gelderse steden en waarschuwden voor de ongenade die steden ten deel zou vallen als ze eenzelfde keuze maakten. Natuurlijk was de teleurstelling van Alva voorafgegaan aan een niet geheel onbegrijpelijke keuze van enkele inwoners van Zutphen om op de mooie woorden van Oranje en Van den Bergh te vertrouwen. Zutphen had ernstig te lijden gehad door de overlast van de watergeuzen, terwijl de overheid niet krachtdadig tegen hen had opgetreden. De handel was daardoor stilgevallen en de graanprijzen rezen de pan uit.⁷⁸ Voor enkele Zutphense burgers was dit aanleiding om het om politieke en economische redenen met Oranje en Van den Bergh aan te knopen. De inname van juni was dan ook al eerder grondig voorbereid.

In oktober arriveerde Willem van Oranje in de stad. Na enkele nederlagen in de zuidelijke Nederlanden was hij op aftocht richting Holland. Hij verbleef een aantal dagen in Zutphen. De troepen die hij meebracht en deels in Zutphen achterliet, veroorzaakten een tweede golf van plundering en geweld. De pater van het klooster Galileëen werd gevangen genomen, gemarteld en vermoord. Tegelijkertijd nam de angst voor het naderende Habsburgse leger zienderogen toe. De soldaten van Oranje stalen het lood van de Walburgiskerk om er kogels van te maken.⁷⁹ Er was groot gebrek aan brandstof in de stad. De informanten die bij het Hof verslag uitbrachten over de toestand in de stad vertelden dat de meeste burgers wanhopig waren. Het was hen verboden de stad te verlaten. Oranje en Van den Bergh hadden immers besloten Zutphen te verdedigen tegen het naderende leger, in de hoop om met het oog op de winter zo kostbare tijd te winnen en de opmars van Alva te vertragen.

Rond 11 november verscheen het Habsburgse leger voor Zutphen, onder aanvoering van Don Frederik, de zoon van Alva. Na een omtrekkende beweging werden de zandgronden aan de noordkant van de stad bereikt. Kanonnen beschoten de Nieuwsstadspoort. Aan de andere kant van de IJssel vocht stadhouder Hierges met zijn troepen om een verdedigingswerk dat de IJsselbrug beveiligde. Na een kortstondig beleg wisten de kanonnen een bres in de Zutphense muren te schieten.⁸⁰ Volgens verschillende bronnen had het garnizoen van Oranje de onmogelijkheid van de situatie door en via de Vispoort buiten de stad een veilig heenkomen gezocht.⁸¹

De plundering van Zutphen was kort maar hevig. In de drie à vier uur dat de stad geplunderd werd, trokken soldaten in kleine groepjes door de stad. Met veel geweld dwongen ze burgers te onthullen waar ze hun kostbaarheden hadden verstopt of dwongen hen een afkoopsom te betalen. De pater van het Adamanshuis, Andreas Everwijn, klaagde dat zijn convent was geplunderd. Het convent raakte “beeste[n], speck, fleyss, botte[r], bedde[n], deekene[n], laekene[n] [etcetera]” kwijt.⁸² Het stadhuis werd vernield.⁸³

De plundering was mogelijk tegen de zin van Don Frederik, zo meldden een aantal bronnen. Don Frederik zou zijn soldaten géén toestemming gegeven hebben om de stad te plunderen en daarom de plundering relatief snel hebben beëindigd. Het garnizoen gevluchte soldaten werd deels achterhaald en om het leven gebracht.⁸⁴ Volgens de latere verhalen zouden honderden burgers aan elkaar gebonden in de IJssel zijn verdronken.⁸⁵ Daarmee kwam er nog géén einde aan de straf van de stad. De stad raakte haar privileges kwijt, zuchtte onder het juk van gouverneur Vasquez en leed onder het oorlogsgeweld dat in de jaren na 1572 volgde.⁸⁶ Terugkerende burgers klaagden over de armoede die ze in de stad aantroffen en de stad

raakte deels ontvolkt. In 1574 werd er namens de koning een pardon uitgevaardigd en kreeg de stad haar privileges terug. Het was voor veel ballingen eveneens het moment om naar de stad terug te keren. Pas in 1591 kwam Zutphen definitief in handen van de Opstand, nadat de stad in de tussenliggende jaren veelvuldig van positie wisselde.

Het laatste nieuws

Frans Hogenberg, *Zutphen ingenomen door Don Frederik, 1572*, ca. 1574-15784, ets op papier, 313 x 288 mm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-OB-78.785-70).

De prenten van de Keulse graveur en kaartenmaker Frans Hogenberg zijn wereldberoemd. Hogenberg innoveerde door nieuwsberichten te voorzien van prachtige gravures. Zo boden ze een venster op de recente ontwikkelingen. Aan het begin van de Opstand produceerde hij een zeer succesvolle serie over de oorlogen in de Nederlanden. De prenten waren goed en tegen schappelijke prijzen verkrijgbaar. Hogenbergs werk lijkt politiek neutraal, maar de kunstenaar had sympathieën voor de opstandelingen. Het werk van Hogenberg sijpelde door in de studies van zestiende-eeuwse geschiedschrijvers als Emanuel van Meteren en heeft lange tijd het beeld van de Tachtigjarige Oorlog bepaald.

Deze afbeelding van Zutphen is gespiegeld afgedrukt en niet waarheidsgetrouw. Het leger beschoot de versterkingen uit het noorden en aan de andere kant van de IJsselbrug. De prent kent een achtregelig onderschrift in het Duits dat de afbeelding van context voorziet.

Zutphen in beeld

Den Yfel, bevrofen.

WREEDE MOORT TOT ZUTPHEN

Zutphen besich met verdragen
Merckten niet de boose lagen
Van den Spangiaert vol bedroch
Twelck veel lieden heuget noch
Als den Yfel was bevrooren
Wie vermach dit aen te hooren
Sonder weenen, wie sal niet
Schricken van dit swaer verdriet

10

Uytgetrocken naeckte lieden
Konden niet den Doot ontvlieden
Maer sy ioegens onder ys
Man en Vrouw Ionck out en grys
Voor het vriendelyck ontfangen
Wert het ouerschot gehangen
Staecken Boomen galgen velt
Toonden daer het Spaens gewelt

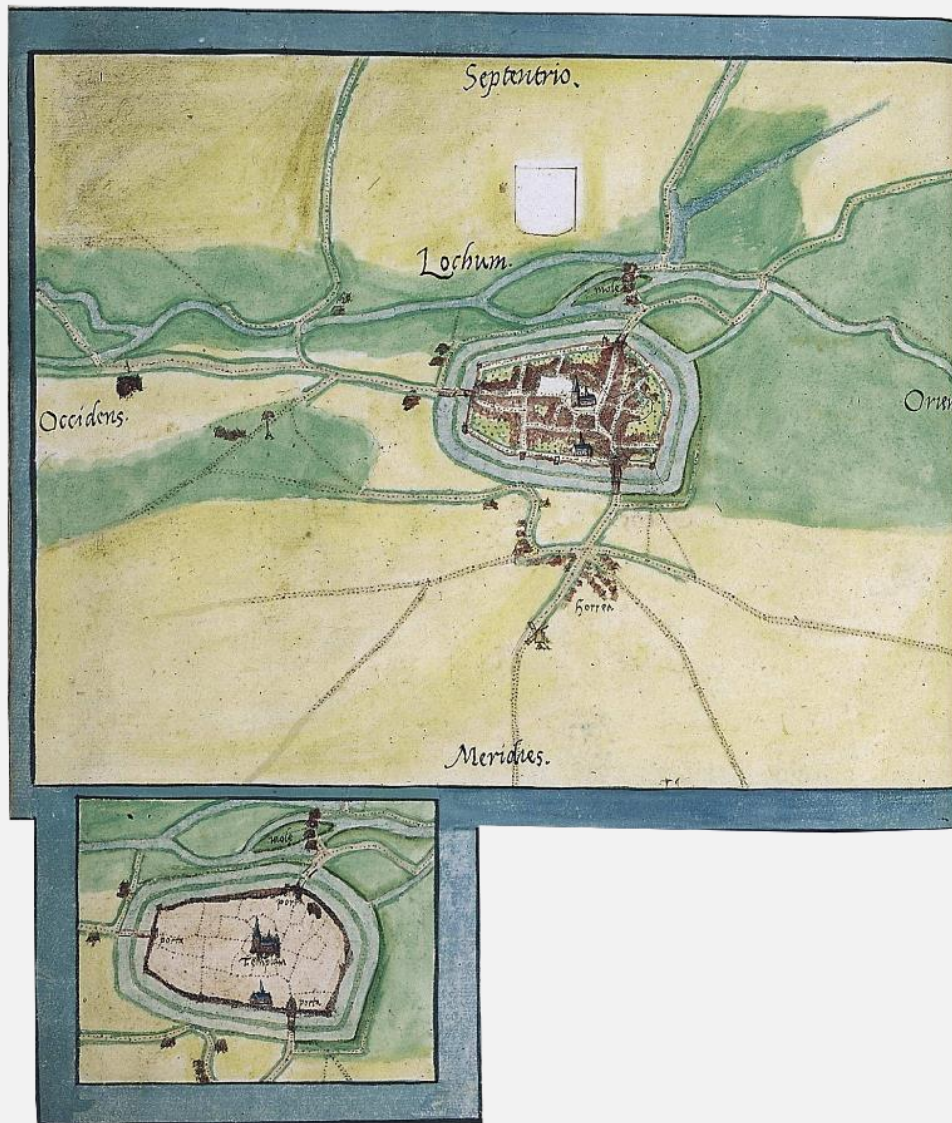
Don Frederic, Soon van van den Hartog Alba, d'afgevallene Steden in Over-Iffel, het Graaffschap Zutphen en daer omtrent, weder veroveret en in syn magt gekregen hebbende, regt in de Staat Zutphen, een overgroote Moordery en alderhande onmenschelijke wreetbeden aan oeffenende aldaar een straffe, die alle reden en maat te boven ging.

10.

Anoniem, *Moord te Zutphen*, ca. 1618-1624, ets op papier, 175 x 135 mm., (Amsterdam, Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-OB-77.704).

Deze prent verscheen in de *Spiegel der Spaenschen Tyrannye* uit 1620. Na de inname van Zutphen groeide het anti-Spaanse vijandbeeld, bijvoorbeeld in populaire schoolboekjes. Volgens de Spiegel gingen de Spaanse soldaten bij de herovering hun boekje te buiten en vermoorden ze honderden burgers. Ze werden aan elkaar gebonden en in wakken in de IJssel gegooid of opgehangen aan bomen rond de stad.

Lochem

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Lochem*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Het jaar 1572 was voor Lochem net zo chaotisch als voor de andere Gelderse steden, maar het is raadselachtig wat er precies gebeurde. Al kort na de inname van Den Briel op 1 april door de watergeuzen maakten rondtrekkende geuzenbendes de omgeving van Lochem onveilig. De Gelderse steden waren over het algemeen slecht verdedigd en hadden elkaars hulp hard nodig. Daarom informeerden op 23 april de Lochemse bestuurders bij hun Zutphense collega's of ze de wacht moesten versterken, omdat ze gehoord hadden dat Zutphen dat deed. Ze vroegen advies over deze zaak.⁸⁷

Niet veel later gingen er geruchten over geuzen bij Winterswijk. Het koningsgezinde Hof in Arnhem had gehoord dat woensdag 21 mei troepen van Stadlohn naar Winterwijk zouden trekken. Winterwijk zou worden ingericht als verzamelplaats. In naam van de Franse koning en Engelse koningin zouden daar 20 vendelen troepen worden geworven voor de inval in Gelderland. Een dreiging om serieus te nemen! Daarom kreeg de Lochemse schout Johan Kettell van Duisborch de opdracht om de volgende morgen vroeg met het luiden van de klok tweehonderd gewapende boeren te verzamelen en naar Winterwijk af te reizen "umb daermit die inneminghe der loepplaetzen af te keeren". Hij moest daarmee voorkomen dat er in Winterswijk troepen geworven zouden worden.⁸⁸ Toen de schout in Winterswijk polshoogte nam zag hij

in de verste verte geen geus, zoals ook de bewoners van Winterswijk hem bevestigden. Daarom meldde hij op 23 mei aan het Hof dat de geruchten verzinsels waren.⁸⁹

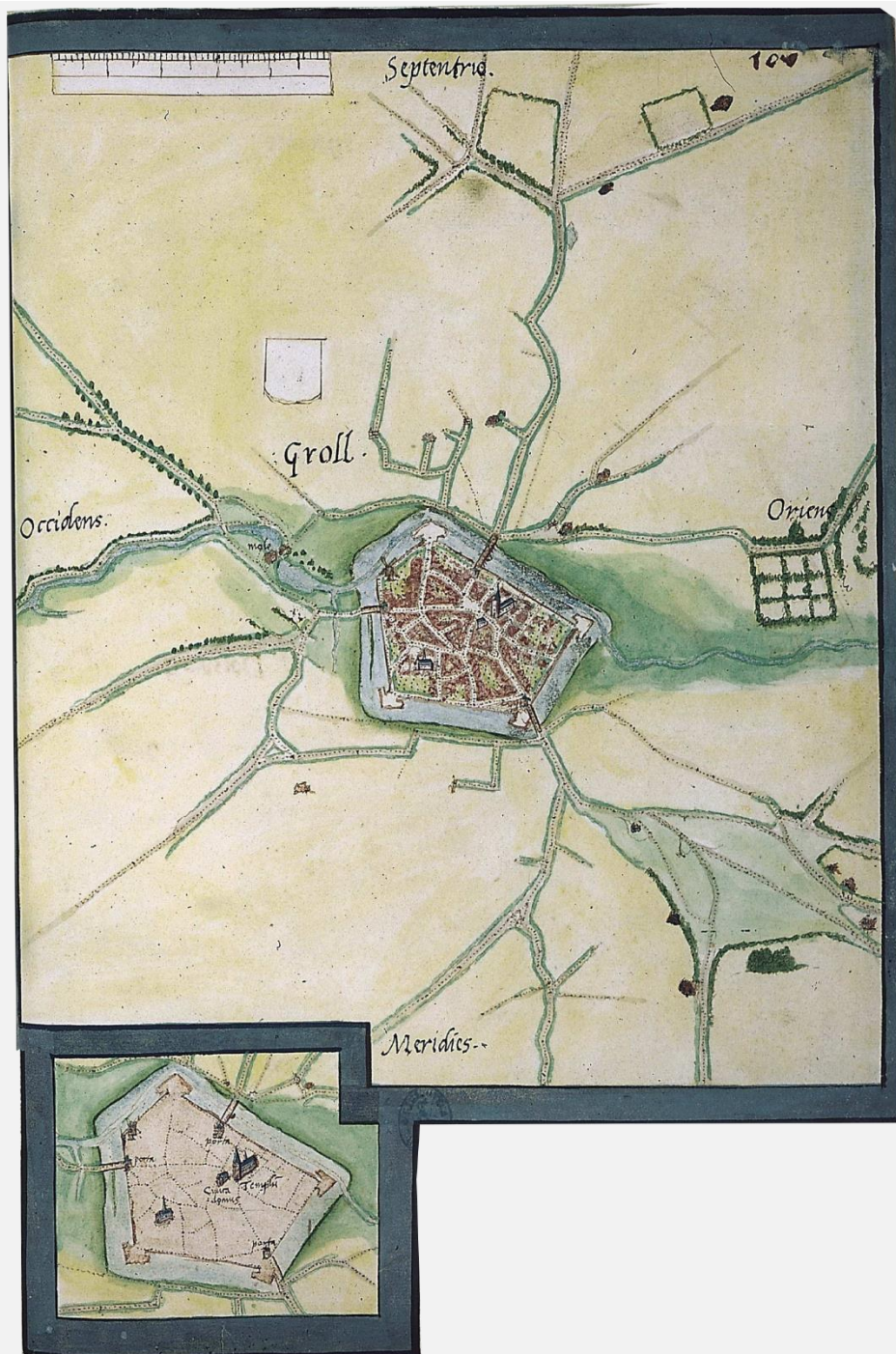
Kort hierop moesten de schout en zijn boeren opnieuw in actie komen. De angst voor geuzenbewegingen was niet onterecht, nadat enkele honderden gewapende geuzen de IJssel waren afgevaren en rond 25 mei bij Steenderen waren geland. Via Hengelo en Zelhem trokken ze richting Gendringen. Hadden ze misschien een aanslag op Doetinchem gepland? Toen ook 's-Heerenberg was rond deze tijd werd ingenomen gaf stadhouder Gilles van Berlaymont de Lochemse schout bevel om al de gewapende burgers in zijn rechtsgebied zo snel mogelijk naar Doetinchem te sturen.⁹⁰

De situatie in Lochem zelf werd onhoudbaar toen Willem van den Bergh met zijn leger op 10 juni Zutphen binnentrok. Van den Bergh verzocht het stadsbestuur van Lochem zijn kant te kiezen. Hoe het stadsbestuur op dit verzoek reageerde en onder welke omstandigheden Lochem in het kamp van de opstandelingen terecht kwam, is onduidelijk. Het heeft in ieder geval niet lang geduurd, want in een brief van Van den Bergh van 19 juni meldt hij dat Lochem in zijn handen is gekomen.⁹¹ Evenmin is er iets bekend over het leven in de stad tussen juni en oktober. De raadsverslagen, bekendmakingen en verordeningen van het Lochemse stadsbestuur zijn niet bewaard gebleven. Toch is er uit bronnen buiten het Berkelstadje wel een beeld van de beslommingen te Lochem te destilleren.

Toen het Habsburgse leger nog diep in Limburg zat, maakte het Lochemse geuzengarnizoen zich al uit de voeten, tot tevredenheid van de koningsgezinde stadhouder Gilles van Berlaymont. Hij ging op 17 oktober een kijkje nemen in de stad. De stadhouder schreef enkele dagen later dat hij de door de vijanden verlaten steden Doetinchem, Lochem en Oldenzaal van een aantal soldaten voorzien had. In Doesburg wachtte hij op de komst van Alva.⁹²

Deze ontwikkelingen waren voor Van den Bergh en Oranje natuurlijk slecht nieuws, maar ze zullen er niet door zijn verrast. Op 18 oktober 1572 schreef Willem van Oranje een wanhopige brief waarin hij onder andere melding maakte van het vertrek van de garnizoenen van Roermond, Wachtendonk, Geldern, Straelen, Doetinchem, Lochem en Oldenzaal.⁹³ Oranjes tweede veldtocht leek mislukt; de prins zelf trok naar Holland om er – in zijn eigen woorden – zijn graf te vinden. Hoewel later is opgemerkt dat Lochem zich pas na de inname van Zutphen op 16 november 1572 heeft overgegeven, moet die visie naar het rijk der fabelen worden verwezen.

Groenlo

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Groenlo*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Groenlo was een zwakke schakel in een tijd van toenemende spanningen. De vestingwerken van de stad waren in 1572 nog niet voltooid, dus wilde de ongeruste stadhouder Gilles van Berlaymont de situatie in Groenlo letterlijk in kaart brengen. Toen in mei de geruchten over geuzen in onder meer de omgeving van Winterswijk steeds hardnekkiger werden, was het feit dat Groenlo zich niet goed kon beschermen tegen invallen een punt van zorg. Daarom kreeg het stadsbestuur eind mei een brief van het Hof van Gelre en Zutphen. Net zoals de steden elders in de regio kreeg Groenlo het dringende verzoek regeringssoldaten op te nemen. De stadhouder stuurde een hopman naar Groenlo. Deze had de bevoegdheid om voor de

koning soldaten te werven. Van de bestuurders van de stad werd verwacht dat ze hem assisteerden en verder waakzaam bleven, zo kregen ze te horen.⁹⁴

Het is de vraag of de stadsbestuurders gehoor gaven aan de oproep, want Groenlo werd uiteindelijk toch ingenomen door de troepen van Willem IV van den Bergh. Dat gebeurde tussen 10 en 25 juni.⁹⁵ Wanneer precies en hoe dat in zijn werk ging, is niet bekend. Dat Groenlo in juni opstandelingen binnen de stadsmuren kreeg staat buiten kijf. Het staat ook genoteerd in een brief die Willem van Oranje op 7 juli 1572 stuurde aan zijn broer Jan van Nassau in Dillenburg. Als bijlage voegde de prins een lijstje met veroverde steden in het Kwartier Zutphen toe. Zo weten we dat Oranje naast Bredevoort, Doetinchem, Doesburg, Lochem, Bergh met het kasteel en Zutphen ook Groenlo tot de veroveringen van Willem van den Bergh rekende.

De geografische ligging van de stad Groenlo en zijn schependom (omliggend gebied om de stad) was bijzonder. Groll, zoals de stad in het midden van de zestiende eeuw nog werd genoemd, lag als een eilandje in de heerlijkheid Borculo. De stad, bestuurd door de burgemeesters, schepenen en raad, behoorde tot het hertogdom Gelre met Philips II als hertog van Gelre en graaf van Zutphen. De heerlijkheid Borculo, met Lichtenvoorde, werd daarentegen in die tijd als gebied van Sticht Munster, dus Duits gebied, beschouwd en bestuurd door Maria van Hoya. De troepen van Willem van den Bergh moesten dus op een of andere manier via de heerlijkheid Borculo naar het vestingstadje.

Ze sloegen, net zoals elders in de steden en op het platteland van Gelre, ook in Groenlo aan het plunderen. Uit de schaarse informatie, die beschikbaar is over de zomer van 1572, blijkt dat ook de Grollenaren niet aan de plunderingen van Van den Berghs mannen ontkwamen. Zo werden uit de Calixtuskerk de gouden monstransen en kelken geroofd en de koorboeken vernield.⁹⁶ In september verzochten daarom de pastoor, schepenen en raad van Groenlo aan het Hof van Gelre en Zutphen om de toelagen van de vicarissen te mogen gebruiken voor de restauratie van de geroofde ornamenten, monstransen en boeken.⁹⁷

Groenlo bleef zo'n vijf maanden in handen van de opstandelingen. De veste kwam in het najaar weer onder gezag van de regering. Groenlo werd heroverd door de troepen van hertog Erik van Brunswijk, een Duitse legeraanvoerder in dienst van Philips II. Hij assisteerde in het oosten van het Kwartier van Zutphen Don Frederik, de zoon van de hertog van Alva. Na het vertrek van de geuzen kreeg Groenlo zogenoemde Duitse knechten, oftewel Duitse soldaten, binnen de stadsmuren.⁹⁸ Er brak geen periode van rust aan. Sterker nog, de Grollenaren konden toen nog niet bevroeden welke ellende de Tachtigjarige Oorlog nog meer voor ze in petto had. De omgeving bleef nog decennialang in de frontlinie. Met name de stad Groenlo kreeg het zwaar te verduren omdat de stad door de regering werd gebruikt als strategische uitvalsbasis. Groenlo hield dus lang Spaanse garnizoenen binnen de stadsmuren.⁹⁹ Pas met de verovering van Groenlo in 1627 door Frederik Hendrik van Nassau, zoon van Willem van Oranje, kwam Groenlo definitief in handen van de Nederlandse Republiek en brak er een periode van relatieve rust aan voor de Grolse bevolking.

Doetinchem

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Doetinchem*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

De Oude IJsselstad Doetinchem was één van de Gelderse steden die zich aansloot bij het verzet tegen koning Philips II en diens vertegenwoordiger in de Nederlanden, gouverneur-generaal Alva. In de stad liepen de spanningen vanaf half mei op. In de omgeving van Doetinchem werden rondtrekkende bendes gewapende opstandelingen gesignaleerd. Na de inname van Zutphen op 10 juni viel Doetinchem enkele dagen later ook in handen van de geuzen.

Doetinchem stond er in het voorjaar van 1572 alleen voor. Binnen de stadsmuren had hopman Balthasar van Rossum de taak om de stad uit handen van de geuzen te houden.¹⁰⁰ Van Rossum was al jaren een trouw dienaar van het Habsburgse gezag. Zijn zwager, mr. Willem van Gent, was raadsheer van het Hof van Gelre

en Zutphen.¹⁰¹ De hopman ging voortvarend te werk en wierf in de omgeving van de stad soldaten om Doetinchem te verdedigen tegen een geuzeninvall. Wie deze soldaten waren is niet geheel duidelijk, maar waarschijnlijk waren de mannen die zich aanmeldden uit de buurt afkomstig. Onder Van Rossems soldaten was Harmen ten Holte. Ten Holte, afkomstig uit een aanzienlijke Doetinchemse familie, was vaandeldrager.¹⁰²

Doetinchem bleek in het voorjaar van 1572 een veilige haven in bedreigd gebied. Vanaf eind mei zwollen de geruchten over een geuzeninvall aan. Buiten het hertogdom Gelre werden in het Duitse Rijk troepen gemonsterd. De schrik zat er goed in toen op 25 mei een geuzentrop van ongeveer 700 man bij Steenderen landde en via Hengelo en Zelhem richting Ulft en Gendringen trok. Het stadsbestuur schreef aan het Hof van Gelre en Zutphen in Arnhem de volgende dag een alarmerende brief. Het verwachtte een aanval op hun stad.¹⁰³ Ook Andries van Anderlecht, de koningsgezinde landdrost van het graafschap Bergh, zag het gevaar en adviseerde Doetinchem om een vendel ruiters binnen de muren te brengen. Daarmee kon voorkomen worden dat de geuzen de omgeving van Doetinchem zouden gebruiken om soldaten te werven.¹⁰⁴ Om de stad in staat van verdediging te brengen werden alle boeren en inwoners uit de dorpen in de omgeving opgeroepen. Maar velen weigerden dienst.¹⁰⁵ Begin juni slaagde het stadsbestuur er nog in om een wagen volgeladen met proviand naar Huis Ulft te vervoeren. In het slot lagen Spaanse soldaten gelegerd, maar de aanwezigheid van de geuzen maakte hun situatie onveilig.

Buiten de stad begon Willem van den Bergh zich te roeren. Volgens een Doetinchemse kroniek zou hij op 22 juni een wervingsplaats bij Werth hebben ingericht, maar dat is onwaarschijnlijk. Uit andere bronnen blijkt namelijk dat er al rond 26 mei troepen aanwezig waren. Volgens dezelfde kroniekschrijver werd in deze periode het klooster Bethlehem, onder de rook van de stad, geplunderd. De troepen van de graaf hielden zich rond het complex op. De kroniekschrijver vermeldt een opmerkelijk verhaal. Van den Bergh zou per brief voor kost van zijn soldaten hebben gevraagd, die om brood en ham vroegen. Het stadsbestuur weigerde en Van den Bergh trok met zijn soldaten plunderend richting het oosten.

Van den Bergh kreeg pas succes in Doetinchem nadat hij er op 10 juni in slaagde om Zutphen in te nemen. Andries van Anderlecht was in Doetinchem aanwezig toen het nieuws de stad bereikte. Uit zijn haastig geschreven brief aan het Hof blijkt dat hij verwachtte dat Doesburg en Doetinchem ook ingenomen zouden worden.¹⁰⁶ De stadhouder schreef het stadsbestuur vooral vol te houden en beloofde versterking. Het stadsbestuur had daar wel oren naar, maar bevond zich in een politiek spagaat omdat de burgers weinig trek hadden in een garnizoen.¹⁰⁷ Net als in andere Gelderse steden keerde de bevolking zich uit angst voor inkwartieringen tegen de komst van soldaten. De Doetinchemse bevolking leed de voorbije jaren aan armoede en het aanwerven van een garnizoen was op eigen kosten. Bovendien moesten de soldaten bij de arme burgers worden ingekwartierd.¹⁰⁸

Maar de discussie over de komst van het garnizoen verstomde toen er een bode met een brief van Willem van den Bergh aan de stadspoort verscheen. Op dreigende toon schreef Van den Bergh dat hij Doetinchem tot dan toe met rust had gelaten, terwijl zijn ruiters de stad makkelijk hadden kunnen aanvallen. De graaf stelde dat zijn prioriteit eerst bij Zutphen lag, maar eiste nu dat Doetinchem zich bij hen aansloot. Concreet eiste van Den Bergh dat de stad de poorten moest openen voor zijn troepen en daarna een eed van trouw diende af te leggen aan Van den Bergh en Oranje.¹⁰⁹

Wanneer Doetinchem werd ingenomen, is niet helemaal duidelijk maar de overgang was vóór 25 juni een feit.¹¹⁰ Terwijl de bestuurders hun bode om advies naar de stadhouder in Arnhem stuurde, stonden de geuzen voor de poorten. Eenmaal in de stad werden de kerken en kloosters geplunderd. De koster noteerde in zijn kroniek dat Van den Bergh verdween met al het “gelt en silver en vijf saeken kopere lappen den kelk en al het remonstrantie [liturgisch vaatwerk] tot achten twintig pont gouts”.¹¹¹ De stad en haar inwoners moeten in deze periode onder de oorlogsschade hebben geleden. De molens in en net buiten de stad werden zo ernstig beschadigd, dat er in 1573 geen molenaar te vinden was die de molen wilde repareren. Ze lagen er ‘desolaet ende ongerepareert’ bij.¹¹² Het is speculeren waarom de molen

buiten de stad schade opliep, maar het was niet ongebruikelijk om gebouwen in het schootsveld van de stad in tijd van oorlogsdreiging af te breken.

In het najaar keerden de kansen. Op zijn terugtocht uit het zuiden volgde Oranje eerst de Maas, later de IJssel. De route voerde de prins langs Doetinchem. Hij verbleef er in oktober enkele dagen, voor hij naar Zutphen trok. Zijn campagne was nagenoeg mislukt en de hertog van Alva zat hem met zijn leger op de hielen. Hopman Van Rossum, nog steeds in Habsburgse dienst, nam Doetinchem op 18 oktober opnieuw in. Stadhouders Gilles van Berlaymont schreef aan Alva dat de stad van een garnizoen was voorzien en hij wachtte op de komst van de hertog. Ook nu moest de stad opdraaien voor de kosten van de Spaanse soldaten. In de stadsrekening wordt bijvoorbeeld vermeld dat er voor de soldaten bier en brood werd ingeslagen. Voor Don Frederik, die Oranje op de hielen zat en aan de vooravond van de herovering van Zutphen in Doetinchem verbleef, werden kaarsen aangeschaft.¹¹³ Doetinchem bleef tot 1579 in Spaanse handen.

Doesburg

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Doesburg*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Ieder jaar vertrok er een delegatie namens de Gelderse Hanzesteden naar Lübeck voor de beroemde Pinkstervergadering van de Hanze, maar in het voorjaar van 1572 was dat anders. De stad Nijmegen, dat traditioneel en voortrekkersrol bekleedde in het samenwerkingsverband, wenste overleg met de Gelderse Hanzesteden. Vanwege de dreiging van de geuzen in het voorjaar van 1572 was de situatie zo onveilig, dat stadsbestuurders het niet konden riskeren om gedeeltelijk afwezig te zijn. Zutphen overlegde met Doesburg. Nijmegen koppelde aan Lübeck terug dat er niemand zou komen. De wensen werden dan maar op papier gedeeld.¹¹⁴

Voor Doesburg was dus waakzaamheid geboden. Al in april vreesde het Hof van Gelre en Zutphen dat geuzen vanuit Holland via de rivieren Gelre zouden bereiken en aanslagen konden plegen.¹¹⁵ Ook werden er in het hertogdom Kleef troepen geworven voor de Gelderse campagne van graaf Willem van den Bergh. Doesburg kreeg opdracht ze met geweld tegen te houden.¹¹⁶ De sfeer was paniekerig toen twee vreemdelingen in Doesburg het gerucht rondzaaiden dat de geuzen enkele kilometers ten zuiden van de stad de Rijn waren overgestoken.¹¹⁷ Toen enkele mannen polshoogte namen, bleef er geen spaander heel van hun verhaal. Er was bij Lobith inderdaad op de trommel geslagen, maar de vreemdelingen hadden een schuttersfeest aangezien voor een naderend leger.¹¹⁸

De zorgen over de komst van een leger waren niet ongegrond. Doesburg was nauwelijks verdedigd. De provinciale bestuurders hadden dat wel geprobeerd, maar de boeren uit omliggende dorpen die werden

opgeroepen voor de verdediging, weigerden halsstarrig dienst. Sterker nog, een enkele boer waagde het om openlijk op te roepen om in verzet te komen tegen het Habsburgse beleid.¹¹⁹

Ten onrechte wordt wel eens vermeld dat Doesburg op 25 mei werd ingenomen, maar dat is onjuist.¹²⁰ Volgens dit verhaal waren enkele burgemeesters naar Arnhem afgereisd om met de stadhouder te bespreken hoe ze moesten reageren op de opeising van de stad door Bernard van Merode namens de Prins van Oranje. Terwijl de burgemeesters afwezig waren, zouden de geuzen de stad hebben ingenomen.¹²¹ Ook in 1572 ging een dergelijk gerucht rond.¹²² De geuzen hadden aanslagen op Arnhem en Nijmegen gepland, maar die werden tijdig ontdekt. De geuzen bliezen met enkele schepen de aftocht, voeren langs Doesburg en plunderden op hun tocht het Huis Bingerden, enkele kilometers ten zuiden van de stad.¹²³ Het gerucht dat ze daarbij óók Doesburg innamen, is onjuist. De Doesburgse bestuurders legden met het oog op een mogelijke overval snel een voorraad proviand aan, maar het brood was beperkt houdbaar en dus werd het brood tegen markconforme prijzen verkocht.¹²⁴ Vermoedelijk gooiden de Doesburgse bestuurders het over een andere boeg. De burgerij zwoor aan richter Baltshasar van Rossem, afgevaardigd namens stadhouder Gilles van Berlaymont, een eed van trouw aan de koning en beloofde de rebellen te weerstaan. Maar omdat deze overeenkomst niet gedateerd is, bestaat hierover geen volledige zekerheid.¹²⁵

Toch duurde het tot na de inname van Zutphen voor Doesburg werd ingenomen. Op het allerlaatste moment waarschuwde de stadhouder Doesburg en Doetinchem dat de geuzen het na Zutphen op hen gemunt hadden. Hij was opeens wél bereid om een aantal troepen te sturen.¹²⁶ Met veel tegenzin gingen de Doesburgse bestuurders akkoord, omdat ze vonden dat de bevolking het vanwege de armoede al zwaar genoeg had.¹²⁷ De troepen bereikten de stad waarschijnlijk niet op tijd: op 14 juni dacht het Hof dat Doesburg was ingenomen.¹²⁸ De precieze datum is niet duidelijk, maar de stad gaf vóór 25 juni in ieder geval gehoor aan de brieven van Willem van den Bergh waarin hij de stad opriep zich bij hem aan te sluiten.¹²⁹ Daarna werden de kerken en kloosters geplunderd, als we afgaan op de kroniek van Matthijs van Duysborg, de koster te Doetinchem. Van Duysborg schreef dat Doetinchem haar kerkshatten kwijtraakte en noteerde: "Ik laat staan dat hij uijt de steden van Doesborg, Zutphen, Lochem, Grol, Campen en Zwol gehaelt heeft."¹³⁰

Intussen drong het nieuws door dat de hertog van Alva successen boekte op zijn strafcampagne in het zuiden. Begin oktober was hij bij Maastricht gesignaleerd. Met zijn leger trok de hertog naar het noorden om de opstandige steden opnieuw onder zijn gezag te brengen. Het geuzengarnizoen, aangevoerd door hopman Hans Walter, wachtte de situatie niet af en verliet op 8 oktober tussen tien en elf uur 's avonds de stad. De stadsbestuurders bleven in verwarring achter en vreesden dat er verraad in het spel was. Ze vroegen hun Zutphense collega's of die wisten waar de soldaten gebleven waren.¹³¹

Niet veel later kwam de stad weer in handen van de koning. Onmiddellijk voorzag de stadhouder Doesburg van een garnizoen. De soldaten vielen de burgers lastig, en Alijt van Bramel schreef er zelfs het Hof over.¹³² Doesburg functioneerde vanaf dat moment als uitvalsbasis voor de aanval op Zutphen. Er waren ponten nodig om de soldaten bij Lobith de Rijn over te zetten, proviand om hen te voeden en materiaal voor de belegering van Zutphen.¹³³ Opnieuw moesten de boeren aan de slag. Er moesten talloze schankorven worden gemaakt. Deze van riet gevlochten en met grond gevulde korven, vormden een primitieve militaire fortificatie en dienden bijvoorbeeld ter bescherming van kanonnen. Maar de boeren hadden hun handen vol aan het vervoeren van proviand voor het leger, dus konden ze niet worden ingezet.¹³⁴ Of ze zich daadwerkelijk inspanden om het Habsburgse leger te helpen, is nog maar de vraag. Want de stadhouder klaagde dat er nauwelijks wagens te vinden waren om proviand te vervoeren en de gevraagde ponten om de soldaten mee over te zetten hadden Doesburg nooit bereikt.¹³⁵ De belegering van Zutphen liep zo ernstige vertraging op.¹³⁶ Nadat Zutphen was heroverd bleef Doesburg tot 1576 in Habsburgse handen.

A. Geometra Alcmarianum [= Adriaen Anthonisz], *Charte van de situatie des Rijnstrooms beneden die stede van Emmerick aenwijzende naar 't leven hoecken den zelve Rijnstroom is begevende ende vlietende door 't Vossegat in den Wael*, november 1595, handschrift, gekleurd, 510 x 780 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Oorlogsvoering in de zestiende eeuw kende veel logistieke uitdagingen. Er moesten natuurlijke barrières overwonnen worden. Bijvoorbeeld rivieren. Er bestonden verschillende plaatsen om de Rijn over te steken, maar volgens de bronnen was de meest gebruikte oversteekplaats iets ten noorden van Emmerik gelegen. Regelmatig maken bronnen melding van troepenoversteek bij het 'Spuy'. Op deze kaart is die plaats naast het kleine kerktorentje linksonder Griethuysen afgebeeld. Met behulp van ponten werden de soldaten in groepjes naar de overkant vervoerd.

Het Spuy was de plek waar in november 1572 het leger van Alva en Don Frederik op weg naar Zutphen de Rijn overstak. Het was ook de plaats waar in het voorjaar van 1572 de geuzen zich regelmatig lieten zien. In april gingen er al geruchten dat er bij het tolhuys, vlakbij Lobith, een geuzenleger was. De mannen die dit gerucht verspreidden, hadden zich vergist. Bij controle bleek dat ze een schuttersfeest voor een naderend leger hadden aangezien. Rondom Elten hielden zich in mei 1572 honderden geuzen op. Het betekende dat beide strijdende partijen zich dus regelmatig bevonden op de landen van Willem V van Kleef, die ondanks aandringen van Alva niet optrad tegen de geuzen en het militaire spektakel oogluikend toestond.

Borculo

Het noordoosten van de huidige Achterhoek is een nagenoeg blanco bladzijde wat betreft de gebeurtenissen in 1572. In de geschiedschrijving wordt vooral gewezen naar de bijzondere, lees zelfstandige, positie van de heerlijkheid Borculo. Toen Gelre in 1543 in het bezit kwam van Karel V, de vader van koning Philips II, behoorde de heerlijkheid daar niet toe. Ze werd beschouwd als onderdeel van het Sticht Munster. Pas in 1615 werd juridisch bevestigd dat de heerlijkheid Borculo tot Gelre of beter gezegd de graafschap Zutphen behoorde.¹³⁷

De heerlijkheid Borculo omvatte grotendeels de huidige gemeente Berkelland, zonder de voormalige gemeente Ruurlo, en de voormalige gemeente Lichtenvoorde. In 1572 werd de heerlijkheid Borculo als Duits gebied beschouwd waar de bestuurders meenden een eigen religieus beleid te kunnen voeren. Ze hingen daarmee de Augsburgse religievrede aan. Het is bekend dat graaf Joost van Bronckhorst-Borculo al omstreeks 1550 lutherse hervormingen invoerde en voor zover bekend was er ook ruimte voor de uitoefening van het katholieke geloof.¹³⁸ Na zijn overlijden in 1553 zette zijn lutherse echtgenote Maria van Hoya dit beleid voort. Ook behield zij het vruchtgebruik over de Borculose bezittingen, maar er ontstond een langdurige strijd om de erfenis omdat het echtpaar kinderloos was gebleven. De strijd werd gewonnen door Irmgard van Wisch, weduwe van Joost van Bronckhorsts neef George van Limburg. Zij kreeg het gebied pas in handen na het overlijden van Maria van Hoya in 1579.

Abraham de Haen, *Het Hof te Borculo*, 1726, tekening, 193 x 251 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

In 1572 bestuurde Maria van Hoya dus de heerlijkheid Borculo. Irmgard van Wisch had heerlijkheid en kasteel Wisch in Terborg en kasteel De Wildenborch in de buurt van Vorden. Op basis van de schaarse informatie die er over de heerlijkheid Borculo tijdens de beginjaren van de Opstand is, zou de indruk kunnen ontstaan dat de beide vrouwen de opstand gunstig gezind waren. Er zijn ook aanwijzingen dat bijvoorbeeld Irmgard van Wisch op goede voet stond met het regeringsgezinde Hof. Ze hield het Hof namelijk op de hoogte wat er gaande was. Irmgard van Wisch had al in mei volop in en om Terborg te maken met troepenbewegingen van de geuzen. Op 26 mei veroverden de mannen van Willem van den Bergh Huis Wisch in Terborg, zo meldde ze schriftelijk aan het Hof. Ze beloofde naar vermogen goede wacht te houden op kasteel Wildenborch.¹³⁹ Hier klonk een bezorgde kasteelvrouw. In dat licht is haar volgende stap een maand later opmerkelijk.

Op 23 juni 1572 legden zowel Irmgard van Wisch als Maria van Hoya voor Willem van den Bergh de eed van trouw af in Zutphen. Het was, voor hem, dé manier om steden en belangrijke edelen aan zich te binden. Van den Bergh was er ook trots op, want hij gebruikte het later als argument om de onwillige pandheer van Bredevoort, Diederich van Bronckhorst-Batenburg, over de streep te trekken. Die wilde geen trouw zweren aan én de koning én aan de Prins van Oranje, zoals Van den Bergh eiste. De graaf liet hem daarop fijntjes weten dat niet alleen de aanzienlijksten ridderschappen, steden en kleine plaatsen de eed van trouw hadden gezworen maar dat ook de bannervrouwen Irmgard van Wisch en Maria van Hoya bij hem waren geweest.¹⁴⁰

De rest van het jaar 1572 lijkt er weinig contact te zijn geweest tussen de heerlijkheid Borculo en de opstandelingen. Alleen van oktober dateert er nog een brief over het innen van belastingen waarover onenigheid was. Niet snel daarna veranderde de situatie in het nabijgelegen graafschap. Onder leiding van Don Frederik, de zoon van de hertog van Alva, werd 16 november Zutphen heroverd. In de buurt kozen de steden weer voor de regeringszijde. Willem van den Bergh vluchtte vanuit Kampen naar Duitsland. De regering had de touwtjes in het grensgebied weer stevig in handen. Vanuit Nijmegen verstuurde de landvoogd eind december een brief. Hij beloofde Maria van Hoya een sauvegarde.¹⁴¹ Zijn krijgsvolk, zo luidde de belofte, zou de heerlijkheid Borculo niet lastig vallen. Of Maria van Hoya deze vrijgeleide heeft gekocht, wat indertijd niet ongebruikelijk was, of de toezegging van de hertog van Alva kreeg omdat hij het belangrijk vond op goede voet te blijven staan met de heerlijkheid is niet bekend.

Het Kwartier van de Veluwe

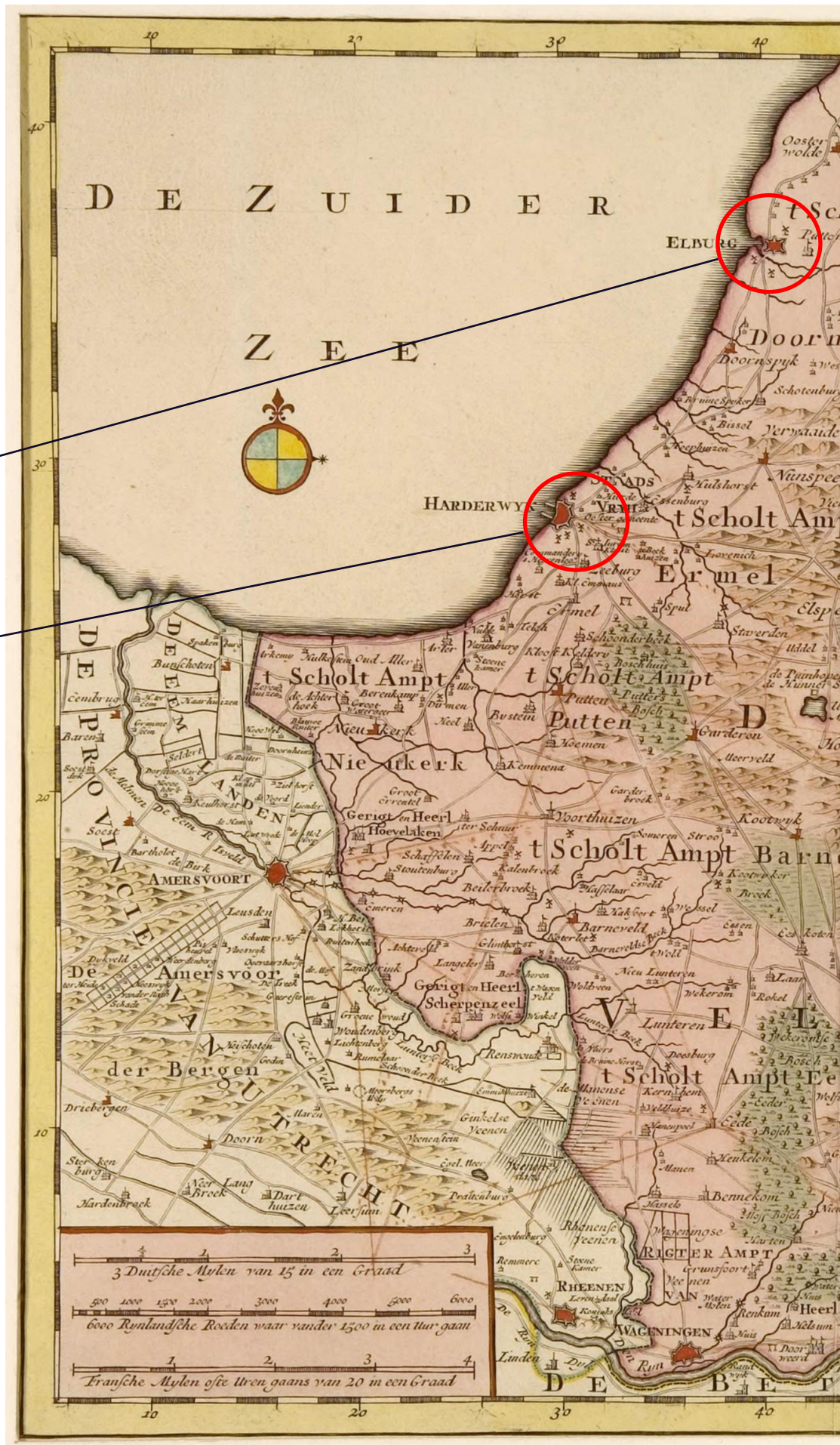
De belangrijkste stad in het Kwartier van de Veluwe was Arnhem. Het kwartier bestond uit verschillende geografische districten met elk een eigen bestuur. De steden werden bestuurd door magistraten, het platteland meestal door drosten, scholten of richters.

Elburg:

Inname: 7 juli
Herinname: tussen 16 en 28 november

Harderwijk:

Inname: 4 juli
Herinname: 17 november

NIEUWE KAART
VANT
KWARTIER
DE VELUWE
uitgegeven te Amsterdam
by ISAAK TIRION.

Hattem:
Inname: juli 1572
Herinname: 17 november

Arnhem:
Inname (mislukt): 21 mei
(ontdekt), ca. 25/26 mei
(gepland)

Isaak Tirion, *Nieuwe kaart van 't kwartier De Veluwe*, 1741, gekleurde kopergravure, 330 x 380 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Arnhem

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Arnhem*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Hoewel Arnhem in 1572 niet werd ingenomen door de opstandelingen, raakte de stad als één van de eerste Gelderse steden wél betrokken bij de opstand van 1572. Arnhem was met Nijmegen en Zutphen één van de belangrijkste steden in Gelre. De stad was het bestuurscentrum in het hertogdom Gelre, met instellingen als het Hof van Gelre en Zutphen en de Rekenkamer binnen haar muren.

Gezien het belang van de stad is het niet verwonderlijk dat graaf Willem van den Bergh zijn oog op de stad liet vallen. Van den Bergh had van Willem van Oranje de opdracht gekregen om steden in Gelre in naam van de prins in te nemen. Arnhem stond hoog op zijn prioriteitenlijst. Van den Bergh wist dat zijn troepen niet geschikt waren om Arnhem met een beleg in te nemen. Een beleg kostte veel tijd, onmisbare mankracht en was bovendien een erg duur middel. Daarom had de graaf het plan om de stad met een list in te nemen, dat veronderstelden tijdgenoten tenminste. Bij deze 'aanslag', zoals men deze gebeurtenis duidde, kon Van den Bergh rekenen op steun van enkele mensen in de stad.¹⁴²

Eén van hen was Truide Kapaps. Samen met enkele medestanders had ze het plan opgevat om in de Pinksternacht de stad in vier hoeken in brand te steken. De chaos die dan zou ontstaan, was het signaal om aan de plundering te beginnen en daarbij het bezit van de rijkste burgers te treffen. Het plan werd echter al half mei ontdekt. Truide en haar medestanders werden op de pijnbank verhoord en bekende medeplichtig te zijn aan het complot. Op 29 mei werd ze gevonnist tot wurging en verbranding. Twee van haar medestanders zouden worden gevierendeeld. Hun hoofden werden daarna op pieken gestoken en

ter afschrikking getoond.¹⁴³ De richter van de Veluwe zag hoe het halfverkoolde lichaam van Truide van de verbrande paal op de grond was gevallen, “soe dattet toe besorgen staet, datter ongemack van quaede honde van kommen muchte”.¹⁴⁴

Hoe het stadsbestuur het complot op het spoor kwam is niet bekend. Al in april gingen er geruchten over een aanslag op Arnhem.¹⁴⁵ De correspondentie van het Hof lijkt te wijzen naar een verband met het vrijdelde plan om Nijmegen op Pinksternacht met verraad in te nemen. Daar mislukte een poging door Oranje en Van den Bergh om met enkele burgers de stad in te nemen. Na de ontdekking van dit complot en het verhoor van de verdachte op maandag 21 mei schreef het gealarmeerde Hof aan Alva dat een aanslag op Arnhem waarschijnlijk was, gezien de hoeveelheid artillerie die in de stad was opgeslagen.¹⁴⁶ Een dag later schreef het Hof aan de stadhouder, die nog in Nijmegen was, dat de ‘rebellens’ van hun plan om Arnhem in te nemen hadden afgezien.¹⁴⁷ De stadhouder schreef gelijktijdig aan het Hof dat uit de ondervraging van enkele gevangen ‘vijanden’ bleek dat er een aanslag op Arnhem dreigde.¹⁴⁸ Of de aanslag in Arnhem werkelijk met Oranje en Van den Bergh te maken had is niet duidelijk, maar tijdgenoten dachten dat wel en handelden ernaar. Ze werden immers in hun opvatting gesterkt door de mislukte aanslag op Nijmegen en de geuzen die in schepen rond 25 mei over de IJssel voeren en bij Steenderen landden. Ze konden Arnhem voorbijvaren, want de nachtwakers lagen te slapen.

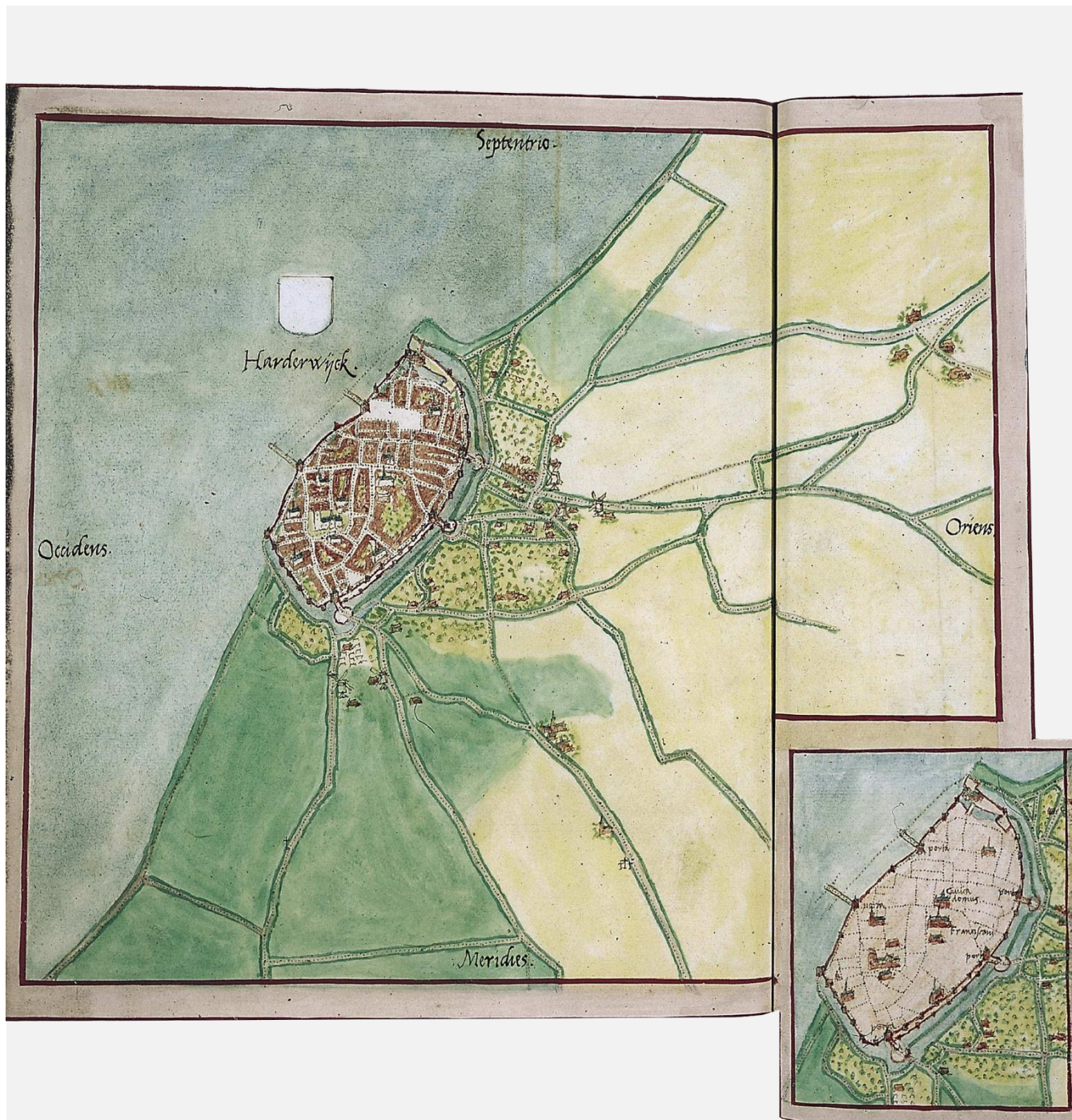
Door deze gebeurtenis werd de stad stevig opgeschrikt. Stadhouder Gilles van Berlaymont gaf onmiddellijk het bevel om de verdedigingswerken van de stad te versterken. De inwoners van omliggende dorpen moesten daarbij helpen. Met vereende krachten werd achter het Sint Catharinagasthuis een bolwerk gebouwd. Toch waren de bestuurders er niet gerust op of niet zeker van hun zaak. Ze maakten zich met name zorgen over het Hof en de Rekenkamer. Om te voorkomen dat de archiefstukken in verkeerde handen zouden vallen, werd overwogen om de belangrijkste stukken elders in veiligheid te brengen. Uit voorzorg werden ze alvast ingepakt in koffers. Maar omdat een transport niet ongezien zou kunnen plaatsvinden, werden de plannen afgeblazen.¹⁴⁹

Intussen boekten de geuzen buiten Arnhem succes na succes. De meeste Gelderse steden waren in handen van de opstandelingen gekomen en het net sloot zich om Arnhem. Veel burgers namen het zekere voor het onzekere en verlieten de stad.¹⁵⁰ Om deze leegloop te stoppen, vaardigde de stadhouder en het Hof op 9 juli een vertrekverbod uit. Alle vertrokken burgers moesten binnen drie dagen terugkeren, anders verloren ze hun burgerrecht en zouden soldaten hun woning betrekken. Het stadsbestuur nam een aantal dagen later aanvullende maatregelen, waaruit blijkt dat men ernstig rekening hield met een beleg van de stad. Alle mannen die konden helpen bij de stadsverdediging werden genoteerd, het aanwezige graan werd geïnventariseerd en alle bomen en houten gebouwen binnen schootsafstand van de stad werden gekapt. Over de troepen in de stad had Lancelot van Berlaymont, de jongere broer van de stadhouder, het bevel. Hij inspecteerde de Arnhemse huizen op zoek naar plaatsen om zijn soldaten in te kwartieren. De stad werd extra beveiligd door het wachtschip ‘de Jaeger van Arnhem’, dat een jaar eerder op bevel van de stadhouder in de haven aanmeerde.¹⁵¹ Al deze maatregelen droegen er toe bij dat de stadhouder zich weinig zorgen maakte toen er in de eerste week van augustus opnieuw geruchten gingen over een aanslag.¹⁵²

Hoewel het gevaar van een inname de hele zomer van 1572 reëel was, bleef Arnhem een geuzeninvall bespaard. Alva was daar erg tevreden over. Op 3 september schreef hij een bedankbrief aan de burgerij. Hij was zeer tevreden met de loyaliteit van de stad en beloofde de stad te belonen. De goederen van gevluchte burgers mochten worden ingezet om de oorlogsschade te compenseren.¹⁵³

In het najaar kwam Alva met zijn zoon Don Frederik naar het noorden op een militaire strafd campagne om de opstandige steden opnieuw aan regeringszijde te krijgen. Half november werd Zutphen belegerd. Het Sint Catharinagasthuis van Arnhem werd overspoeld met gewonde soldaten. Toen het gasthuis vol was, moesten gewonde soldaten ergens anders worden geholpen. Het stadsbestuur zond op 29 november een delegatie naar Arnhem om Alva dank te bewijzen en hem te vereren met wijn.¹⁵⁴

Harderwijk

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Harderwijk*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Al in 1572 stonden de Harderwijkers bekend om hun eigenzinnigheid. De Harderwijkers waren zelfstandig en zelfbewust. Dat lieten ze graag blijken. Vanaf het midden van de zestiende eeuw verzetten ze zich keer op keer tegen de steeds grotere macht van het Habsburgse gezag. De landsheer had het niet op protestantisme gesteld. Maar Harderwijk was een broeinest van 'ketterse leer'. Gereformeerde samenkomsten vonden er niet in het geheim plaats, maar hadden regelmatig plaats met subtiële hulp van de stadsbestuurders.¹⁵⁵ Deze gedoogconstructie was géén lang leven beschoren. De Beeldenstorm van 1566 stortte de stad in grote wanorde. Na een opzweepende preek van de beroemde predikant Jan

Arentzoon Mandemaker werd de stad het toneel van vernielzucht.¹⁵⁶ Dat het zo ver kwam, was gedeeltelijk het resultaat van de opvatting van het stadsbestuur. De stadsbestuurders meenden, net hun collega's in Elburg en Nijmegen, dat ze hun eigen religieuze koers konden bepalen door een beroep te doen op de Vrede van Augsburg. Daarin was afgesproken dat soevereine vorsten en bestuurders zelf hun religiepolitiek binnen hun rechtsmacht mochten bepalen.¹⁵⁷ Deze opvatting leidde tot ontzetting van de Gelderse inquisiteurs, die belast waren met het opsporen van 'ketterij'. Tegen deze achtergrond brak het jaar 1572 aan.

Veel van wat in 1572 in Harderwijk aan de hand was wisten historici uit de zestiende en zeventiende eeuw niet. Toen Emanuel van Meeteren in 1593 zijn Duitstalige geschiedschrijving over de vroege fase van de Nederlandse Opstand publiceerde, schreef hij slechts dat de stad in handen kwam van Van den Bergh.¹⁵⁸ De Nederlandse versie die in 1599 op de markt kwam kreeg een spectaculairder verhaal. Van Meeteren scheef daarin dat de graaf Van den Bergh de stad met geweld innam en daarna grondig liet plunderen.¹⁵⁹ Zijn collega-geschiedschrijver Pieter Christaan Bor zat dichterbij de waarheid toen hij over de binnenkomst van Zacharias van Glisenberg, een dienaar van Van den Bergh, zijn lezers meegaf: "De burgheren riepen tot synen incomste: *Vive les Geux*, ende thoonden groote blyscap".¹⁶⁰

De situatie voor Harderwijk was medio juni extra penibel geworden toen Zutphen op 10 juni werd ingenomen en er onmiddellijk maatregelen moesten worden genomen. Volgens de geruchten waren de geuzen al onderweg naar Harderwijk of Elburg.¹⁶¹ In allerijl werd er op 12 juni nog een vendel door Lancelot van Berlaymont naar Harderwijk gestuurd en voedsel de stad binnengebracht.¹⁶²

Maar het mocht niet baten. De stad werd op 4 juli ingenomen. Net als de inwoners van steden elders, zullen ook de Harderwijkers boos zijn geweest over de uitkleding van hun rechten, de strenge religieuze vervolgingen en economische malaise. Met name tegen de watergeuzen slaagde het Habsburgse gezag er niet in om een goed antwoord te formuleren. Harderwijk moest daarom vooral zelf oppassen voor mogelijke plundertochten.¹⁶³ Het resulteerde er natuurlijk in dat de handel en visserij schade ondervonden door de aanwezigheid van de watergeuzen. De lokale drost was daarom op zichzelf aangewezen bij het nemen van maatregelen. In april had hij al twaalf soldaten voor een jaar geworven, want de burgers waren niet bereid de stad te verdedigen en wilden al helemaal niet voor een garnizoen betalen.¹⁶⁴ Deze houding van de burgers valt vermoedelijk te verklaren vanuit de straf die de stad had gehad na de beeldenstorm, toen de burgerij ontwapend werd. Waar elders in het land in het voorjaar van 1572 burgers hun wapens terugkregen, vertrouwde Alva de Harderwijkse burgers niet om ook hen hun wapens terug te geven.¹⁶⁵ De burgers hadden zelf om restitutie van hun wapens gevraagd om zichzelf te beveiligen tegen de overlast van de watergeuzen.¹⁶⁶ Ook werd op verzoek van stadhouder Berlaymont de gracht van het kasteel uitgebaggerd door Veluwe boeren.¹⁶⁷

De inname op 4 juli kwam ook Berlaymont ter ore. Hij schreef er de volgende dag over aan zijn baas de hertog van Alva. Zijn vrees dat de circa tien vendels voetvolk en driehonderd ruiters, die over de Veluwe zwermden, een bedreiging vormden voor Elburg en Harderwijk was uitgekomen.¹⁶⁸ Van deze troep trokken acht vendels, tachtig ruiters en zes stukken geschut – meegenomen uit Zutphen - naar Harderwijk.¹⁶⁹ Volgens Berlaymont waren de geuzen rond het middaguur voor de poorten van Harderwijk gearriveerd, hadden ze geschut op de poort gericht, die in stukken geslagen en een andere poort in brand gestoken. Binnen drie uur stonden ze zonder veel moeite binnen de muren. De lokale drost en ongeveer 150 soldaten trokken zich terug op het kasteel bij de 30 à 35 soldaten die daar al gelegerd waren.¹⁷⁰

Enkele dagen later moest ook het kasteel eraan geloven. Op het kasteel hield de vaandrig van de drost, Pierre van Remunde, slechts een aantal uur stand. Later vond men dat verdacht, want hij had alle middelen om een langer beleg te weerstaan. Een week voor de inname hadden de bevelhebbers militaire middelen gekregen om het huis in staat van verdediging te brengen. Zo waren er bijvoorbeeld tientallen schanskorven verzameld.¹⁷¹ Deze van riet gevlochten en met grond gevulde korven, vormden een primitieve militaire fortificatie en dienden bijvoorbeeld ter bescherming van kanonnen. Door de inname

van het huis, kregen de geuzen plotseling belangrijk militair materieel in handen. Daaronder bevonden zich circa vier of vijf goede stukken artillerie, kogels, kruit en proviand.¹⁷² Van Remunde trok met een deel van zijn soldaten naar Elburg en vervolgens richting Wageningen.¹⁷³

Over het leven in de stad in de geuzenmaanden is niet veel bekend. Wel staat vast dat de kerk werd geplunderd en de geuzen daar kostbare goederen uit stalen, waaronder de ciborie.¹⁷⁴ Het is niet geheel duidelijk wanneer Harderwijk opnieuw in regeringshanden kwam. Waarschijnlijk pas na de inname van Zutphen op 16 november toen ook het geuzengarnizoen van Harderwijk een veilig heenkomen zocht.¹⁷⁵ Waarschijnlijk boden de Harderwijkse bestuurders op 17 november de sleutels van de stad aan bij de hertog van Alva of Don Frederik.¹⁷⁶ Elders wordt ten onrechte beweerd dat de drost Otto van der Zande op 24 september terug de stad in kwam met 350 soldaten.¹⁷⁷ Tot ergernis van de Harderwijkers werden de kosten van deze soldaten vooral verdeeld over de bevolking en werden de kloosters ontzien.

Overleven op het platteland

Anoniem, Grenzen van het richterampt Arnhem en Veluwezoom, en de drostambten Over- en Nederveluwe : met de onderverdeling in ambten en kerspelen, ca. 1572-1579, handschrift, 400 x 520 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

In het bijzonder voor plattelandsbewoners was 1572 een rampjaar. Het is eenvoudig om het platteland uit het oog te verliezen. Plattelandsbewoners klaagden over de onmogelijkheid om hun landerijen in te zaaien, het verbranden en roven van oogsten en het gedwongen betalen van sommen geld. Voor de plattelandsbewoners maakte het geen verschil van welke partij het leger was dat langstrok. Zo klaagden pachters rond Ulft dat ze hun pachtsom niet konden betalen, omdat ze in de tijd van de 'Nederlandsche, Duytsche knechten [soldaten], Waelen ende Spaengarts' veel geld hadden afgestaan, bovenop de 'verderffnisse die deselve henluYden gedaen hebben ende noch dagel[ijks] doen'.¹⁷⁸

Omdat de stadhouder en stadsbesturen meestal géén capaciteit hadden om steden van een garnizoen te voorzien, moesten boeren uit de omliggende dorpen verplicht helpen bij de verdediging van de stad. Soms weigerden ze dat, maar meestal voerden ze hun taken uit, maar vaak tegen hun zin. Ze werden ingezet bij het vlechten van schanskorven of het vervoeren van het Habsburgse leger over de Gelderse rivieren. Schanskorven vormden een primitieve militaire fortificatie en dienden bijvoorbeeld ter bescherming van kanonnen. Ze werden van riet gevlochten en met grond gevuld.

De boeren van de Veluwe en Betuwe werden ingezet bij de bewaking van de steden Elburg en Harderwijk. Deze kaart toont de belangrijkste plattelandsdorpen in het gebied en markeert de verschillende bestuurlijke grenzen.

Elburg

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Elburg*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

In het jaar 1572 was de kleine stad Elburg al vroeg onderdeel van het strijdtoneel. Het stadje aan de Zuiderzee was van strategisch belang. En precies de Zuiderzee werd sinds enkele jaren door de watergeuzen onveilig gemaakt. Toen duidelijk werd dat de watergeuzen in Holland voet aan wal kregen, riepen de stadsbestuurders van Elburg begin mei de hulp in van boeren uit de omgeving. Ze kregen de opdracht om 's nachts te waken en moesten de onveilige Zuiderzee in de gaten houden.¹⁷⁹ Een aanval vanaf de binnensee was een reëel gevaar. Zeker nadat Enkhuizen op 21 mei in handen van de geuzen kwam.¹⁸⁰ Diezelfde week hadden enkele verijdelde aanslagen op Nijmegen en Arnhem ook de verhoudingen op

scherp gezet. Daarom moesten er snel maatregelen worden getroffen, maar niet iedereen had daar zin in. Bijvoorbeeld toen het regionaal bestuur aan lokale plattelandsbestuurders vroeg om hulp van boeren uit de omgeving. Zij moesten in Elburg werken aan de stadsverdediging, waaronder het uitbaggeren van de stadsgracht. De plattelandsbestuurders weigerden echter de opdracht uit te voeren, wat leidde tot irritatie.¹⁸¹

Het is ook überhaupt nog maar de vraag of het Elburgse stadsbestuur zat te wachten op de bemoeienis van het regeringsgezinde Hof in Arnhem. Waar het Hof en de stadhouder Gilles van Berlaymont er alles aan deden om de stad te behouden, lieten de Elburgse bestuurders zich niet in de kaarten kijken en waren vermoedelijk onderling verdeeld. Zo gaf de stadhouder op 31 mei Johan Bentinck, één van de koningsgezinde ambtenaren van het Hof, de opdracht naar Elburg af te reizen voor een inspectie van de stadsverdediging en het stadsbestuur te helpen waar hij kon.¹⁸² De komst van Bentinck werd niet overlegd, maar slechts aan de Elburgse bestuurders meegedeeld, nadat schepen Lubbert Sanders aan het Hof had gevraagd om hulp, mogelijk buiten medeweten van zijn medebestuurders.¹⁸³

Toen Zutphen op 10 juni door graaf Willem van den Bergh werd ingenomen, werd de situatie voor Elburg nog dreigender. Onmiddellijk adviseerde het Hof Elburg en Harderwijk om meer dan ooit scherp de wacht houden.¹⁸⁴ Het verblijf van Johan Bentinck werd prompt verlengd en hij moest met het stadsbestuur om tafel over het binnenlaten van een garnizoen.¹⁸⁵ De meeste burgers wilden absoluut geen garnizoen in de stad en het stadsbestuur was het nog altijd gelukt om een garnizoen buiten de deur te houden. Maar de stad kreeg begin juni dan toch 25 schutters uit de buurt van Elst, gestuurd door Hendrick Bentinck, de zoon van Johan Bentinck.¹⁸⁶ De troepen, die de broer van de stadhouder Lancelot van Berlaymont, de graaf van Megen, al rond 25 mei bij Elst moest werven en daarvan 40 à 50 man naar Elburg moest sturen, waren blijkbaar nooit gearriveerd.¹⁸⁷

Er werd na Zutphens inname serieus rekening gehouden met een beleg van enkele weken. Daarom vond het Hof dat het stadsbestuur van Elburg een voorraad meel moest aanleggen en drong het nogmaals aan om de adviezen van Johan Bentinck niet in de wind te slaan.¹⁸⁸ De komst van geuzentroepen werd alleen nog verhinderd door de aanwezigheid van soldaten van Lancelot van Berlaymont niet ver van de stad. Toen die wegtrokken was er geen houden aan.¹⁸⁹

Eerst werd op 4 juli Harderwijk aangevallen en ingenomen. De regeringsgezinde hopman van het kasteel daar, Pieter van Remunde, droop met zijn soldaten af richting Elburg, waarbij hij het nieuws uit Harderwijk meenam. Het garnizoen met troepen van Lancelot van Berlaymont was in de tussentijd aangegroeid tot honderd soldaten. De Elburgers werkten hen de stad uit en Van Remunde was evenmin welkom. Van Remunde vertrok teleurgesteld naar Wageningen. Om de impasse te doorbreken stuurde het stadsbestuur direct een delegatie naar Harderwijk om de sleutels van de stad aan de geuzen te overhandigen en om een vendel te vragen. Dat lieten de geuzen zich niet tweemaal zeggen en de geuzenhopman Broekhuizen reisde op 7 juli met een vendel soldaten terstond naar Elburg.¹⁹⁰ Volgens de stadhouder hadden Harderwijk en Elburg niet zo makkelijk in verkeerde handen kunnen vallen als ze hun verdediging beter op orde hadden gehad, ware het niet dat de middelen daarvoor niet voorhanden waren en hij zijn schaarse troepen elders had ingezet.¹⁹¹

De motivatie van de Elburgers om met de Prins van Oranje in zee te gaan vertoont raakvlakken met de algehele onvrede over de uitkleding van stedelijke rechten, het haperen van de economie en de drukkende religiepolitiek in de Nederlanden. Zo had het stadje aan de Zuiderzee vermoedelijk veel last van de acties van de watergeuzen.¹⁹² Het rapport dat Johan Bentinck aan het Hof uitbracht biedt een fascinerend inkijkje in de houding van de Elburgse bevolking aan de vooravond van de inname.¹⁹³ Bentinck overlegde met enkele schepenen van de stad, van wie hij wist dat ze de koning trouw en “catolycx waren”. De stadsbestuurders gaven aan dat ze nauwelijks gezag hadden. Een deel van de burgers – waaronder enkele ballingen – oefenden zoveel druk uit dat ze geloofden dat “die quade die goede borgeren souden averweldigen” als er geuzen voor de stad zouden verschijnen.

In de tijd dat het Hof en de stadhouder er alles aan deden om Elburg in hun handen te houden, deden de Prins van Oranje en de graaf Van den Bergh het omgekeerde. Het Hof waarschuwde tegen de brieven die de Prins van Oranje rondstuurde aan het stadsbestuur om zijn kant te kiezen, zoals hij ook bij Harderwijk, Kampen, Zwolle en Tiel deed.¹⁹⁴ Ook Van den Bergh schreef op 15 juni een stevige brief aan het Elburgse bestuur. Hij was gekomen om de bewoners van de stad te verlossen “auss der Spanisch dienstbarckheit und tyraney” en hen opnieuw in hun oude rechten te herstellen. Van den Bergh beval het stadsbestuur om vrijwillig de poorten voor zijn troepen te openen, om zo een gewelddadige inname te voorkomen.¹⁹⁵

Ter voorbereiding op de inname hadden Van den Bergh en Oranje eerder contact gehad met Andries van Arler, een inwoner van Elburg en bekend als iemand die de kant van de prins had gekozen.¹⁹⁶ Arler verkeerde bijvoorbeeld eerder een tijd in Keulen waar Van den Bergh in ballingschap leefde. Waarschijnlijk maakten ze daar plannen. Ook tijdgenoten verdachten hem een aantal jaren later ook van betrokkenheid bij de overgang van Elburg. In 1574 werd Arler samen met medeburgers Johan van Wijnberghen en Bartolt Veegh uitgesloten van een amnestieregeling, het Generaal Pardon.¹⁹⁷

Na de inname speelde Arler vermoedelijk de hoofdrol in de organisatie van het verzet tegen het Habsburgse regime. Hij nam allerlei organisatorische taken voor zijn rekening. Van den Bergh had hem namelijk aangesteld als zijn commissaris. In die hoedanigheid had hij van een Weselse burger onder meer 150 lange geweren gekocht.¹⁹⁸

Intussen had Van den Bergh constant financiële problemen. Zijn troepen klaagden over het uitblijven van betaling. Daarom probeerde vooral Arler om vanuit Elburg de kerkelijke schatten van de omliggende dorpen in handen te krijgen. Arler eiste namens Van den Bergh bij de kerkmeesters van Epe en Vaasen “alle ornamenten der kercken, monstrautiën, kellicken, syboriën, item oyck mede alle fluele coercappen, kossuffilen, unde alles wat van silver ofte van golt gemaect is” op. Ging het stadsbestuur niet op zijn eisen in, dan “ben ick veroirsaekt u met krijgsvolck te versuecken ende als verachtende des Heren gebot aen te sien”.¹⁹⁹ In Elburg zelf klonken waarschijnlijk kort na de inname gereformeerde preken door de Sint-Nikolaaskerk, want het stadsbestuur had van Van den Bergh opdracht gekregen om de predikanten uit de kerkelijke goederen te betalen.²⁰⁰

De strijd om de het kerkzilver werd ook per brief gevoerd. Voor de regeringsbestuuders was het platteland te onveilig om zelf te bezoeken. Daarom stuurde stadhouder Berlaymont bijvoorbeeld de kerkmeesters van Ede een brief, waarin hij vroeg om hun kerkelijke goederen niet aan de Elburgernaren af te staan. De stadhouder stuurde een zekere Cornelis van Wees, die ze in veiligheid wist te brengen.²⁰¹ Kort na de inname van Zutphen op 16 november kwam Elburg opnieuw onder het gezag van de hertog van Alva.

De miskelk van Epe

Anoniem, *Kelk met zeslobbige voet waarop "1574", zeskantige stam, 1574, zilver en goud, 21,5 x 15,5 cm., (Utrecht, Museum Het Catharijneconvent, inv.nr. ABM m2017a).*

Deze miskelk uit 1574 is afkomstig uit de Sint-Maartenskerk van Epe. Op de voet een gesoldeerd beeldje van een gekruisigde Christus. Links en rechts ingegraveerd Maria en Johannes. De vorige kelk werd in 1572 geroofd.

Kerkelijk bezit was in de zomer van 1572 niet veilig. Door de gehele Nederlanden werden kerken en kloosters van kostbaarheden ontdaan. Daar lagen niet zozeer religieuze motieven, maar vooral financiële redenen aan ten grondslag. Op de Eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht was bijvoorbeeld afgesproken dat kerkelijke goederen die meer dienden ter versiering dan tot nut, mochten worden 'geleend'. Zo konden ze worden ingezet voor het algemeen belang, vooral het betalen van huursoldaten. Edelmetalen laten zich nu eenmaal makkelijk omsmelten. Om te voorkomen dat soldaten er op individuele basis met kerksschatten vandoor gingen, gaven Willem van Oranje en Willem van den Bergh vertrouwelingen toestemming om kerkelijke goederen uit dorpen en steden op te halen en in veiligheid te brengen. Op de Veluwe kreeg Elburgernaar Andries van Arler deze opdracht. Zo verdween ook de vorige miskelk van Epe.

Het Kwartier van Nijmegen

De belangrijkste stad van het Kwartier van Nijmegen was Nijmegen. Het kwartier bestond uit verschillende geografische districten met elk een eigen bestuur. De steden werden bestuurd door magistraten, het platteland meestal door drosten of richters. In dit gebied streeden Van den Bergh en geuzen uit Holland.

Buren:

Inname: 10 juli
Herinname: ?

Tiel:

Inname: niet (pas in 1579)

Zaltbommel:

Inname: 31 juli
Herinname: niet (vergeefs beleg 1574)

Nijmegen:
 Inname (mislukt): 20 mei
 (ontdekt), 25/26 mei
 (gepland)

Isaak Tirion, *Nieuwe kaart van 't kwartier Nijmegen*, 1741, gekleurde kopergravure, 330 x 380 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Nijmegen

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Nijmegen*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

In 1572 was Nijmegen één van de weinige Gelderse steden die niet in handen viel van de opstandelingen. Maar veel scheelde dat niet, want een inname van de stad was wel voorzien in de plannen van graaf Willem van den Bergh. De stad was de grootste in het hertogdom, strategisch gelegen aan de Waal. Een plan om Nijmegen in te nemen werd op tijd ontdekt.

De stad had in 1572 enkele roerige jaren achter de rug. De Beeldenstorm van 1566 had de stad weliswaar ontzien, maar de hertog van Alva zag zijn kans schoon om de Nijmeegse eigenzinnigheid in de nasleep daarvan met juridische middelen te bestrijden. De juristen van de Raad van Beroerten, een rechtbank om de rebellen van 1566 te berechten, hadden ook hun oog op enkele tientallen Nijmegenaren, hoofdzakelijk stadsbestuurders, laten vallen. Het Nijmeegse bestuur stond er namelijk om bekend zich te verzetten tegen de centraliserende politiek vanuit Brussel en het Hof van Gelre in Arnhem.²⁰²

Nijmeegse burgers hadden veel reden om ontevreden te zijn over het landsbestuur. Het strenge religieuze beleid viel in Nijmegen verkeerd. De Nijmeegse bestuurders presenteerden zichzelf maar al te graag als bestuurders van een vrije Rijksstad. Ze vonden dat de stad onderdeel uitmaakte van het Duitse Rijk en daarmee legitimeerden ze pogingen om volgens Duits model een eigen religieus beleid te voeren, resulterend in godsdienstvrijheid voor katholiek en protestant. Vanaf midden jaren zestig ging het de stad economisch gezien minder voor de wind. Ondanks verschillende beleidsmaatregelen, viel die

ontwikkeling niet te keren. De veroordelingen door Alva's Raad van Beroerten kunnen daarom worden gezien als een succesvolle afrekening met de eigenzinnige Nijmeegse bestuurders. Het toont ook de onderlinge verdeeldheid onder de stadsbevolking aangezien medeburgers in de processen als getuigen optraden.²⁰³

In het voorjaar van 1572 moeten de berichten over de komst van de geuzen de hoop op vrijheid hebben aangewakkerd voor het bevolkingsdeel dat in de nasleep van 1566 deze politieke nederlaag leed. De broers Steven en Huibert Boom, woonachtig in de buurt van de Hezelse poort, waren betrokken bij plannen om de stad in te nemen.²⁰⁴ Ze moesten waarschijnlijk van binnenuit actie ondernemen en wisten dat er zich in de buurt van Emmerik geuzentropen verzamelden. Ze zouden afzakken via de Rijn en Waal naar de stad en dan in de Pinksternacht van 26 mei een aanslag plegen. Willem van den Bergh had veel van zijn beste hopmannen voor de zaak ingezet. Johan Blankenbijn, Vos van Harren uit Genderingen, Albert van Delen, Willem van Angeren en Royer. Deze mannen waren soms al eerder bij geuzeninvalen in het oosten betrokken geweest en kwamen vaak uit de regio.

De gebroeders Boom waren verantwoordelijk voor het regelen van de wapens. Twee zwaarbeladen karren, gevuld met geweren, kruut en lonten, zouden via Xanten richting Nijmegen worden gestuurd. Weselse ballingen organiseerden dit transport in en hadden aan Hendrik van Gezik de taak gegeven om het transport in goede banen te leiden. Hoewel Van Gezik op het hart was gedrukt om zich vooral niet in Nijmegen op te houden na het afleveren van het wapentuig, vertrok Van Gezik samen met zijn reisgenoot Dirk van Scherpenhuizen naar herberg 't Hert in de Syckenstraat.²⁰⁵ Op maandag 20 mei, vlak voordat Van Gezik en zijn compagnon naar huis wilden reizen, werd hij aangehouden en zijn goederen onderzocht.²⁰⁶ Het stadsbestuur had vermoedelijk via spionnen in Wesel lucht van de zaak gekregen.²⁰⁷ Van Gezik werd gevangen genomen en tijdens het verhoor op de pijnbank lekte de plannen uit. Van Gezik vertelde waarschijnlijk expres dat Willem van Oranje en zijn neef, graaf Joost van Schouwenburg, op zaterdag de stad zouden aandoen, wat in werkelijkheid niet klopte want Van Oranje was niet in de buurt.²⁰⁸ De hertog van Alva was verheugd dat het Nijmeegse bestuur de aanslag had ontdekt en beval nogmaals waakzaam te zijn.²⁰⁹

Met deze mislukte poging tot een aanslag, was de angst van het Gelderse bestuur werkelijkheid geworden. De geuzen waren onderweg hoewel de uitwerking weliswaar anders was dan verwacht. Al kort na de inname van Den Briel op 1 april, dachten stadhouder en het Hof dat de Hollandse geuzen de rivieren zouden afzakken. De steden Arnhem, Doesburg, Nijmegen en Zutphen moesten daarom extra goed de wacht houden, zeker omdat er bij Lobith troepen werden geworven om de Hollandse geuzen bij te staan.²¹⁰ Alle voorbijvarende schepen waarvan men vermoedde dat ze op weg waren naar Holland om de geuzen te versterken, moesten worden onderzocht.²¹¹ Met het oog op de onveiligheid, besloot het Nijmeegse stadsbestuur om af te zien van het sturen van een delegatie Gelderse bestuurders naar de jaarlijkse Hanzevergadering te Danzig.²¹²

Hoewel Nijmegen niet werd ingenomen, waren het roerige maanden. Zeker na de inname van Zutphen op 10 juni nam het gevaar toe. Alva stelde daarom Joost Pieck aan tot bevelhebber om het Nijmeegse stadsbestuur bij te staan.²¹³ De stadhouder bleef tot zeker 18 juni in de stad totdat de soldaten arriveerden.²¹⁴ Het garnizoen Waalse huursoldaten dat Nijmegen kreeg, veroorzaakte daarna veel overlast op het platteland rond de stad. De stadhouder had geen tijd daartegen op te treden, dus beval hij de boeren om hun kostbaarheden binnen de stad in veiligheid te brengen.²¹⁵ In de stad zaten de bestuurders en de burgers eigenlijk evenmin op soldaten te wachten. Het stadsbestuur drong er daarom sterk op aan dat de soldaten zonder hun vrouwen en kinderen zouden komen en in vrede en eendracht met de burgers zouden leven.²¹⁶

Vanaf half oktober kreeg onder meer Pieck de opdracht om een inventarisatie te maken van de aantallen ponten in de regio.²¹⁷ Deze schuiten waren nodig om met een leger de rivieren over te steken. Tegen het einde van oktober naderde het leger van de hertog van Alva en zijn zoon Don Frederik. De hertog was in

het gezelschap van zijn beoogde opvolger, de hertog van Medinaceli, en met het geschut de Rijn afgezakt en vertrok naar Nijmegen, waar hij op 24 oktober arriveerde.²¹⁸ Hij bleef er tot juli 1573 met jicht aan zijn bed gekluisterd.²¹⁹

Alva's leger trok onder leiding van zijn zoon verder om Zutphen te belegeren. Met hulp van enkele ponten, die de bewoners van Gelderse riviersteden hadden moeten afstaan, werd bij het Spui even boven Kleef de Rijn overgestoken.²²⁰ Het geschut, dat met boten ook over de Rijn naar Nijmegen was vervoerd, werd na veel vertraging bij de rest van het leger gevoegd. Dat was pas begin november en tot ergernis van Alva later dan gepland. Er ging veel kostbare tijd verloren met het verzamelen van de ponten en met het oog op de invallende winter was vertraging niet welkom. Hoewel de soldaten een andere route volgden, was men in Nijmegen druk bezig met het verzamelen van proviand om het leger van levensonderhoud te voorzien.²²¹ Op deze manier was Nijmegen ook zonder een inname onderdeel van het strijdtoneel.

Anoniem naar Frans Hogenberg, *Gezicht op Nijmegen van over de Waal*, ca. 1572-1600, gekleurde ets, 295 x 485 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Zaltbommel

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Zaltbommel*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

De poortwachters van de Zaltbommelse Bosschepoort keken verbaasd op toen er op donderdag 31 juli 1572 een grote kar volgeladen met hooi op de poort afkwam. Ze hadden de opdracht gekregen om scherp de wacht te houden, want er gingen geruchten over een mogelijke inname door de geuzen. De Waalstad was van groot strategisch belang, bekend als de toegangspoort tot Holland en bovendien voorzien van goede verdedigingswerken.²²²

Op de zogenaamde Eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht erkenden enkele opstandige Hollandse steden de prins van Oranje als stadhouder. De vergadering eindigde op 23 juli en alles wat de heren in Dordrecht bespraken was *top secret*. Al snel gingen de wildste geruchten rond over de inhoud van de vergadering.²²³ De ambtsman van Zaltbommel, Johan van Asperen, steunde het Habsburgse gezag. Hij had niet in de gaten dat de Dordtse vergadering een alternatieve vergadering van de Staten van Holland was, maar hij dacht dat het slechts een vergadering van enkele opstandige Hollandse steden was. Hij had spionnen in Dordrecht rondlopen om erachter te komen wat de Hollandse steden van plan waren. De inlichtingen daarover wilde hij doorspelen aan Gelderse stadhouder Gilles van Berlaymont die in Gelderland de belangen van de koning behartigde. Van Asperen stuurde op 24 juli een brief naar Van Berlaymont dat hij niet precies had kunnen achterhalen welke steden deelnamen aan de vergadering in Dordrecht. Hij had wel vernomen dat de geuzenadmiraal Lumey de stad in was geweest en dat er financiële afspraken waren gemaakt. De spionnen van Van Asperen hadden ook gehoord over plannen om

Zaltbommel in te nemen, maar het hoe en wat was niet duidelijk. Van Asperen verzocht daarom met klem om soldaten te sturen, want “zonder knechten ist onmeugelick [de stad] te halden”.²²⁴

Deze onmogelijkheid had alles te maken met de situatie in Zaltbommel die vergelijkbaar was met de Hollandse steden.²²⁵ De stad had slechts een klein garnizoen van 25 soldaten om zich tegen geuzeninvalen te verdedigen. Ook was er gebrek aan munitie en de bevolking was vermoedelijk niet bereid stad te behouden vanwege grote armoede en de druk door terugkerende ballingen.²²⁶ Bovendien was het op religieus terrein sinds 1566 al onrustig in de stad en had de hertog van Alva namens Philips II ingrijpende maatregelen getroffen.²²⁷ Het stadsbestuur van Zaltbommel was, onder druk gezet door de burgerij, niet geneigd om extra soldaten in de stad aan te nemen. De stadhouder Berlaymont waarschuwde het lokale bestuur op 24 en 27 juli per brief dat de koning hun de Zaltbommelse eigengereidheid kwalijk zou nemen indien de stad verloren ging.²²⁸

Een week later ging het toch mis en werd de stad met een Trojaanse list ingenomen. De voerman van de boerenkar met hooi was namelijk geuzencommandant Dirk van Haeften, heer van Gameren. Van Haeften was één van de edelen die in 1566 het Smeekschrift had ondertekend en hij had zich na de verbeurdverklaring van zijn bezit in 1568 bij de geuzen aangesloten. Nadat de poortwachters de wagen hadden geïnspecteerd, kreeg Van Haeften toestemming om met de kar door te rijden. Maar de wagen was zo afgeladen vol dat die klem kwam te zitten in de poort. Van Haeften gaf een teken en uit het struikgewas voor de Bosschepoort stormden vijftig geuzen de stad binnen. Nog dezelfde dag werd er een eed van trouw afgelegd aan de Prins van Oranje.²²⁹ Oranje benoemde Dirk van Haeften tot gouverneur van Zaltbommel.²³⁰

Tijdens de inname was een aantal burgemeesters opmerkelijk genoeg afwezig. Gelet op hun eerdere weigering voor het innemen van een garnizoen twijfelde stadhouder Berlaymont aan hun loyaliteit. Hoewel Alva de Zaltbommelse magistraat in juli nog had bedankt voor de inspanningen om de stad te verdedigen.²³¹ Het lijkt er op dat de magistraat een lichte voorkeur had de stad te behouden, maar dat een deel van de bevolking hen er van weerhield dat te doen. Bij de inname waren namelijk ook enkele mannen uit de buurt betrokken. Melis Pieterssz. en Jan Harmanssz. kwamen uit de Tielerswaard, aan de overzijde van de Waal. Melis zou “de stadt Zaltbommel mede hebben helpen innemen ende Jan Harmanssz. voorweten daarvan gehat hebben”.²³² Beide heren waren later uitgesloten van de amnestieregeling, het Generaal Pardon, dat landvoogd Requensens namens koning Philips II in 1574 uitvaardigde.

Daalder, 1572, zilver, 4,3 x 4,3 cm., (Zaltbommel, Stadskasteel Bommel, inv.nr. 0388).

Bommelse daalder

Dit vierkante muntstuk, een zogenoemde piedfort, uit 1572 is afkomstig uit Zaltbommel. Op de voorzijde staat een burcht met poort, erachter een kanon. In de hoeken de gegraveerde tekst: 'DI LANE WARI 1572'. Op de keerzijde staat het wapen van Bommel.

Vanuit Zaltbommel werden verdere acties ondernomen. Zo werd het kasteel van Hedel, dat aan de andere zijde van de Bommelerwaard langs de Maas lag, direct bedreigd.²³³ Ook werden de vijftig geuzen in Zaltbommel in augustus aangevuld met een garnizoen tweehonderd Waalse huurlingen uit Gorcum. Ze moesten zich aan regels houden. Zo verbood de prins van Oranje hen om de burgers of boeren buiten de stad ‘in minste ofte meeste te beschadigen’ en geestelijken lastig te vallen.²³⁴ Maar woorden van de prins hielden de Walen niet tegen. Ze wilden onmiddellijk de huizen van geestelijken en de Sint-Maartenskerk plunderen. Ze gaven zoveel overlast dat de Zaltbommelse burgers hen met geweld de stad uitdreven.²³⁵

Al spoedig klonken de eerste calvinistische preken in de Sint-Maartenskerk. Het kapittel werd opgeheven en de kerk werd klaargemaakt voor gereformeerde eredienst, maar zonder verzet van de Zaltbommelse bevolking ging dat niet. Aanvankelijk wilden de burgers dat Jan van Venray (Johannes Ceporinus) de

kerkelijke organisatie op zich zou nemen. Van Venray was de hervormingsgezinde kapelaan van de Sint-Maartenskerk die sinds april 1567 elders een veilig heenkomen had gezocht. Johannes Leo wed echter de eerste Zaltbommelse gereformeerde predikant, nadat hij als balling in 1572 uit het Duitse Goch was teruggekeerd naar zijn geboortegrond.

Vanaf september 1572 was het erg onrustig in de stad en een opstand van enkele burgers tegen Van Haeften werd in oktober hardhandig de kop in gedrukt. Intussen probeerde de hertog van Alva Zaltbommel opnieuw aan zijn zijde te krijgen. Dat deed hij door pamfletten rond te strooien, in de hoop sympathie onder de Zaltbommelse bevolking op te wekken en hen om te kunnen kopen. Eén Zaltbommelse burger bleek gevoelig voor Alva's aanbiedingen en bedacht een list om de stad opnieuw in te nemen, maar ook dit plan werd tijdig door van Haeften ontdekt. De betrokken burger werd op de pijnbank gedwongen tot een bekentenis. De situatie werd nog hachelijker toen eind december 1572 de huurlingen begonnen te morren vanwege het uitblijven van hun soldij en de hertog van Alva kort daarop Van Haeften probeerde om te kopen. Van Haeften stuurde de plannen echter direct door naar de prins van Oranje.²³⁶ Zaltbommel weerstond vervolgens een beleg van drie maanden tussen juli en oktober 1574 en bleef definitief in handen van de opstandelingen. Tot de verovering van Den Bosch in 1629 was de stad jarenlang de meest zuidoostelijke stad in opstandige handen.

Tiel

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Tiel*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

De stadsbestuurders van Tiel werden zich er in de tweede helft van mei 1572 er steeds meer van bewust dat de spanningen opliepen. Vooral nadat op 20 mei Willem van Oranje, vanuit Dillenburg, een lange brief schreef aan de magistraat, officieren en inwoners van Tiel met het nadrukkelijke verzoek zijn troepen de stad binnen te laten.²³⁷ De boodschap was helder, de keuze lastig want een keuze voor de opstand kon verregaande consequenties hebben. Bovendien riep Van Oranje wel op om in verzet te komen, maar deed hij geen toezeggingen aan de stad. Militair en financieel stond Tiel er dus alleen voor.

Claes Vijgh, ambtman van Nederbetuwe en schout van Tiel, was een belangrijk man en genoot aanzien in Tiel en Nederbetuwe. Zijn zonen hadden openlijk de kant van Willem van Oranje gekozen en hij zat dus in een lastige positie. Vijgh had ook te zorgen voor het welzijn van de bevolking. Hij realiseerde zich maar al te goed dat het gehoor geven aan de oproep van Willem van Oranje voor de inwoners van Tiel verkeerd kon uitpakken. Daarnaast was de magistraat in Tiel op hand van het Habsburgse regime.²³⁸

Ook de regeringsgezinde stadhouder Gilles van Berlaymont wilde per se voorkomen dat de geuzen de steden zouden innemen. Het nieuws dat Zutphen op 10 juni was ingenomen en er meer steden waren gevolgd, ging snel rond en maakte dat Van Berlaymont aandrang op maatregelen, zoals het opnemen van een garnizoen. Met regeringsgezinde soldaten binnen de stadspoorten werd het voor de geuzen lastiger om een stad in te nemen, was de gedachte. Dus stuurde de stadhouder een gezant, raadsheer Joost van Cranevelt, naar Tiel en Zaltbommel om de komst van een vendel knechten naar beide steden voor te bereiden.²³⁹ De stadhouder hoopte daarbij ook op medewerking van Claes Vijgh, zo liet hij hem op 23 juni

per brief weten.²⁴⁰ Enkele dagen later meldde het Hof van Gelre en Zutphen verheugd aan de stadhouder dat er in Tiel was geluisterd.²⁴¹ Van regeringszijde was er voldoende vertrouwen dat Tiel regeringsgezind zou blijven en er kwam geen garnizoen.

De situatie in de directe omgeving van Tiel veranderde in de zomer van 1572 snel. Op 10 juli namen de geuzen Buren in. Een paar weken later, op 31 juli, volgde Zaltbommel. Tiel werd niet ingenomen, maar had het niet gemakkelijk. Zo beklagde de stad zich in september bij de stadhouder dat de Nederbetuwse dorpen niet wilden komen helpen.²⁴² Hulp vanuit de omliggende plaatsen voor de verdediging van de stad was er dus niet te verwachten. De stadhouder probeerde de stad een week later gerust te stellen. Hij zag gunstige ontwikkelingen en achtte het niet nodig de boeren met nog meer werk op te zadelen. Voor de regeringstroepen in aantocht vroeg hij bier en meel gereed te houden.²⁴³

Helm, 1572, (Tiel, Fotocollectie Tiel, Regionaal Archief Rivierenland).

Spaanse helm

Deze helm werd in 1974 bij een opgraving in Tiel gevonden. Het vermoeden bestaat dat de helm is verloren bij de verwoesting van klooster Westroyen in 1572 door de Spanjaarden.

In Tiel werd dat optimisme niet gedeeld, bleek een maand later. De stad vroeg in oktober om garnizoenen. De hertog van Alva adviseerde Tiel op de ingeslagen weg voort te gaan. Van regeringszijde was er dus voor de stad, ondanks alle waardering voor haar trouw, niet direct extra hulp te verwachten.²⁴⁴ De prioriteiten lagen elders. De voorbereidingen van de regeringstroepen voor de herovering van de ingenomen steden vroegen alle aandacht. Zo kreeg ambtman Claes Vijgh meerdere malen het verzoek mee te werken. Er moesten ponten naar Arnhem worden gestuurd voor de overtocht van Alva's leger bij Emmerik. Het was belangrijk dat deze ponten goed overkwamen, luidde de nadrukkelijke boodschap.²⁴⁵ Eind oktober verzocht het Hof onder meer de ambtman van Nederbetuwe om schepen naar Arnhem te sturen voor het vervoer van onder meer proviand.²⁴⁶ Vijgh deed navraag en vond bereidwillige schippers. Op 2 november meldde hij dat de schippers die in Tiel lagen mee wilden werken. Er was echter een praktisch probleem. Vanwege de noordoosten wind konden ze nog niet naar Arnhem varen.²⁴⁷

Vanuit de regering werd begin november ook volop druk uitgeoefend op de plattelandsbevolking. Don Frederik van Toledo, zoon van Alva, bereidde de herovering van de belangrijkste steden in Gelre voor en zocht extra materiaal en mankracht. Hij eiste paarden uit de Betuwe en de Veluwe, om de artillerie te trekken, en boeren met schoppen. Wie gehoor gaf zou bij aankomst geld krijgen en kwartier worden gewezen.²⁴⁸

In Tiel was er ondertussen zorg over de voorraad munitie. Er ging op 7 november een verzoek richting het Hof voor twee tonnen buskruit.²⁴⁹ Wat in oktober nog niet lukte, gebeurde in november alsnog. Tiel kreeg een garnizoen regeringssoldaten binnen de stadspoorten. Andries van Anderlecht werd, naast landdrost van Zutphen, commandant van dat garnizoen en vestigde zich in Tiel tegen een riant beloning.²⁵⁰ Met de zeer regeringsgezinde Anderlecht in de stad leek een tweede schriftelijke poging van Willem van Oranje om de stad voor de opstand te winnen bij voorbaat kansloos. Vanuit Delft schreef hij op 19 november de magistraat van Tiel een brief met het verzoek om zich, net zoals de steden in Holland en de steden in de buurt, aan te sluiten bij de opstandelingen.²⁵¹ Het is de vraag of Van Oranje zijn kansen groot achtte. Hij bood Tiel geen militaire en financiële steun en de aanwezigheid van Andries van Anderlecht met zijn garnizoen was ook niet bepaald in zijn voordeel. Uiteindelijk kreeg Tiel pas in 1579 vanuit Holland en van Willem van Oranje de militaire troepen en middelen om in opstand te komen.

Het Kwartier van Roermond

Het Kwartier van Roermond werd doorkruist door het leger van Willem van Oranje. Het Kwartier van Roermond was het zuidelijkste kwartier van Gelre. De belangrijkste steden waren Roermond en Venlo. Ook dit kwartier bestond uit verschillende geografische districten. De steden werden bestuurd door magistraten, het platteland meestal door drossen of richters.

Wachtendonck:

Inname: vóór 17 juli
Herinname: ca. 6 oktober

Geldern:

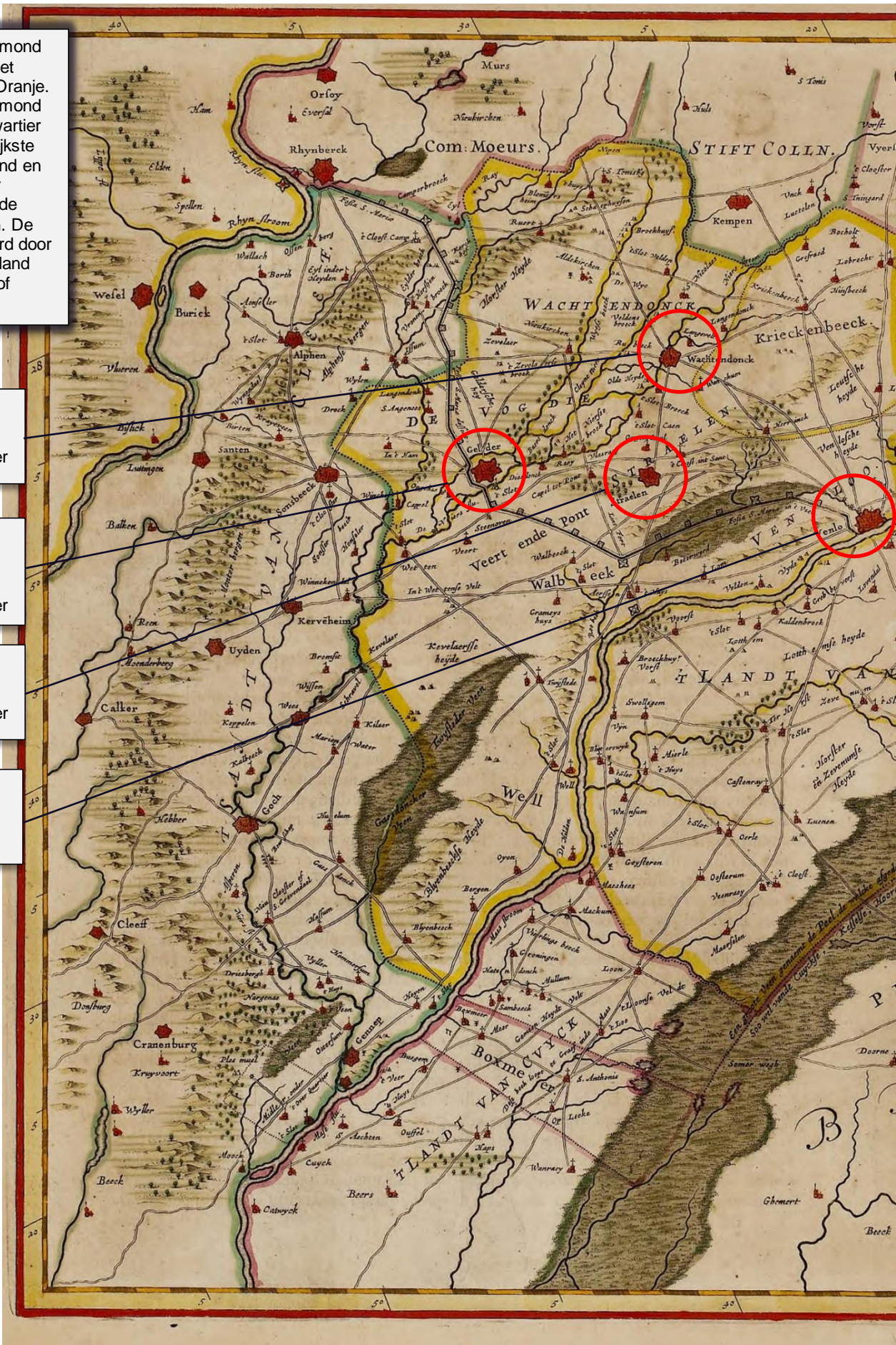
Capitulatie: 17 juli
Inname: 19 juli
Herinname: ca. 6 oktober

Straelen:

Inname: vóór 17 juli
Herinname: ca. 6 oktober

Venlo:

Inname: niet

Roermond:
 Opeising: (1) 16 juli, (2) 22 juli
 Inname: 23 juli
 Herinname: ca. 8 oktober

N. van Geelkercken en J. Janssonius, *Ducatus Gelriae: pars secunde quae est Ruremondensis*, ca. 1644-1659, gekleurde kopergravure, 380 x 520 mm., (Arnhem, Gelders Archief).

Geldern

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Geldern*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Vandaag ligt de stad Geldern in Duitsland, maar dat was in 1572 anders. Sinds het jaar 1543 behoorde de stad, destijds onderdeel van het hertogdom Gelre, tot de Habsburgse bezittingen. Om deze reden raakte de stad betrokken bij de troebelen van 1572. Geldern was de eerste grote plaats die het leger van Willem van Oranje innam. Op 8 juli was Oranje bij Duisburg de Rijn overgestoken en trok hij richting Aldekerk. Oranje was met een leger huursoldaten onderweg om met hulp van de hugenoten een inval te plegen in de provincies Vlaanderen en Brabant. De prins had een leger van 7000 ruiters en 17.000 voetsoldaten bij

zich en zijn pad kruiste de oude voogdij van Gelre, de regio rondom de stad Geldern. Op het moment dat Oranje vóór Geldern arriveerde, hadden delen van zijn leger de nabijgelegen plaatsen Straelen en Wachtendonk al in handen gekregen.²⁵²

Over de stad Geldern werd flink onderhandeld tussen Oranje en het stadsbestuur. De stad had genoeg tijd gehad om over de komst van Oranje na te denken. De prins had al op 29 april één van zijn vertrouwelingen het bevel gegeven om de plaatsen in de oude voogdij van Gelre, het gebied rondom de stad, in te nemen. Door middel van een officiële opdracht, een zogenaamde commissie, gaf hij aan Bernard van Merode (1510-1591), heer van Rummen, het bevel om de omgeving van Geldern in naam van de prins van de “beestelycke Spaensche Slavernye” te bevrijden. Merode kreeg toestemming om een leger van 3000 man op te richten en zich voor de belangen van de inwoners in te zetten, zonder wie dan ook “eenich hinder, letzel, geweld, oft overlast te mogen doen”.²⁵³

Georg op ten Berg, drost van Geldern, zocht snel contact met Oranje. Het initiatief van Op ten Berg moet gezien worden als een poging om zelf de controle over de situatie te behouden. Met een afvaardiging bestuursleden trok hij naar het legerkamp van Oranje bij Aldekerk, waar ze onderhandelden over de voorwaarden waaronder Geldern zich bij Oranje's opstand wilde aansluiten. De drost probeerde zijn huid duur te verkopen. Dat blijkt uit het document van 15 juli dat ten grondslag lag aan de onderhandeling en was opgesteld namens het stadsbestuur en de burgerij. Ze ontwikkelden daarvoor een opmerkelijke argumentatiestructuur. Na een gelukwens aan het adres van Oranje liet de delegatie in de eerste plaats weten dat ze treurden over het verlies van prinses Elisabeth van Brunswijk-Luneburg, de weduwe van de vorige Gelderse hertog Karel van Egmond. De prinses voerde tot haar dood op 2 april 34 jaar het bestuur over de stad. Met een verwijzing naar dit treurig verlies probeerde de delegatie de prins te overtuigen dat de “arme veldtstadt Gelre (die eine die geringste deses furstendombs is)” met rust moest worden gelaten. De stad was in de voorbije troebelen geen partij en neutraal gebleven en had het al zwaar genoeg. De delegatie probeerde daarnaast de prins over te halen om niet hardhandig op te treden tegen andere plaatsen in het Kwartier van Roermond die weigerden mee te werken. De gedachte hierachter was dat uitstel tot afstel kon leiden. De bestuurders van Geldern stelden daarom voor om hun stad pas over te geven als Oranje driemaal hun wensen had geweigerd en niet op andere gedachten viel te brengen.²⁵⁴

Oranje bleek niet gevoelig voor de wensen van de drost. Op 17 juli werd er een capitulatieverdrag getekend. Daarmee kreeg Oranje Geldern en de omliggende gebieden in handen. Oranje beloofde de privileges te respecteren, de inwoners te beschermen en godsdienstvrijheid voor katholiek en protestant te waarborgen. Oranje liet een vendel Duitse soldaten in de stad achter. De burgers moesten zorgen voor onderdak. Alle andere benodigdheden moesten netjes worden afgerekend. De stad mocht haar militaire middelen om de stad te verdedigen houden. Alle plattelandsbewoners die hun goederen in de stad hadden ondergebracht kregen die netjes terug. Op 19 juli 1572 opende Geldern haar poorten voor Dorpendahl van Gulik, ritmeester namens de prins.²⁵⁵

Hoe de maanden tussen juli en oktober in Geldern zijn verlopen is niet duidelijk, maar de geestelijke goederen van kloosters en kerken in de stad werden geplunderd, zo blijkt uit latere inventarisatie van de schade.²⁵⁶ Een lang leven was de opstand in Geldern in ieder geval niet beschoren. Begin oktober verliet Oranjes garnizoen de stad. Jan van Nassau schreef erover aan zijn broer Willem. Hij deed verslag van het dramatische verloop van de campagne en schreef dat veel Gelderse steden hun verzet met het oog op het naderende Habsburgse leger al hadden gestaakt, of in Nassau's opvatting: in de steek gelaten.²⁵⁷

De stadsbestuurders van Geldern hielden er een andere visie op na. Ze hadden naar eigen zeggen stevig aangedrongen op het vertrek van het garnizoen. Na vertrek hadden ze Johan van Wittenhorst, de drost van Horst, in Venlo om regeringsgezinde troepen gevraagd. In een brief aan het Hof van Gelre en Zutphen van 6 oktober presenteerden ze deze gang van zaken, en betuigden onvoorwaardelijke steun aan de regering.²⁵⁸

De stadhouder stuurde Frantz Wilhelm, heer van Hylle met vijftig schutters. Op 15 oktober liet het stadsbestuur weten dat het ruim honderd soldaten binnen hun muren had opgenomen en zich inspande om Hylle bij te staan. Deze framing van het bestuur was waarschijnlijk een poging om een straf van Alva te ontlopen. Maar de drost Georg op ten Berg ontkwam daar niet aan en werd uitgesloten van een amnestieregeling, het Generaal Pardon, uit 1574. De reden was de onderhandeling met Oranje.²⁵⁹ Tussen 1578 en 1587 was Geldern opnieuw in handen van de opstandelingen. Na de verovering van het gebied door het Pruisische leger in 1703 werd in 1713 definitief afgesproken dat de stad Duits werd.

Roermond

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Roermond*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

De geschiedschrijving over Roermond in 1572 wordt vooral gedomineerd door aandacht voor de dertien geestelijken die op 23 juli 1572 door troepen van Willem van Oranje bij de inname van de stad om het leven kwamen. We kennen hen als de 'Martelaren van Roermond'. Dat het zo ver kwam was eerder een toevalligheid onder tragische omstandigheden dan goed georkestreerde opzet. De misdragingen van Oranjes troepen waren allerm minst in overeenstemming met de bedoelingen van de prins, hoewel het er niet op lijkt dat hij ze tegenhield. De verklaring hiervoor ligt in de politieke en economische context waarin Oranjes campagne op dat moment verkeerde.

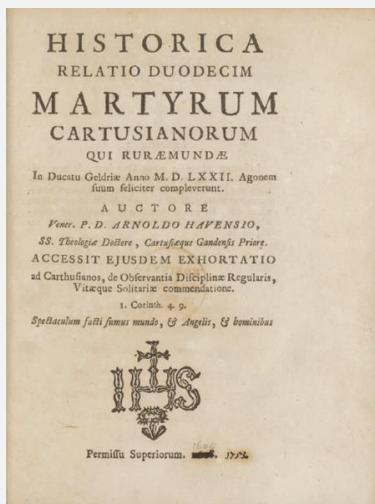
Die campagne begon betrekkelijk laat. Terwijl Oranje nog in Duitsland een leger en geld bij elkaar verzamelde, waren de ooglogshandelingen in Gelre onder zijn zwager Willem van den Bergh al in volle gang. Oranjes abstracte plannen over de 'bevrijding' van de Nederlanden in 1572, moesten na de toevallige inname van Den Briel op 1 april plotseling worden geconcretiseerd. Daarom kreeg Bernard van Merode (1510-1591), heer van Rummen, op 29 april een commissie van Oranje om de stad Venlo met het kwartier van Roermond en de omgeving van Geldern in naam van Oranje van de "beestelycke Spaensche Slavernye" te bevrijden. Merode mocht een leger van 3.000 man oprichten en kreeg de opdracht zijn troepen in te zetten om zich in te zetten voor de belangen van de inwoners, zonder wie dan ook "eenich hinder, letzel, gewalt, oft overlast te mogen doen".²⁶⁰

De bestuurders van Roermond waren niet van zins om zich bij Oranje aan te sluiten. Mogelijk hield dat verband met de hevigheid van de Beeldenstorm van 1566 in Roermond. In de omgeving van Roermond werden half mei troepen gesignaleerd. Het stadsbestuur meldde dat er in het hertogdom Gulik troepen werden geworven, maar dat de plaats waarop ze een aanslag beraamden niet duidelijk was.²⁶¹ De stad had eerder enkele troepen geworven om de stad te verdedigen. Maar de soldaten namen geen genoegen met hun salaris. Eind juni eisten ze een verhoging van hun soldij die voor het stadsbestuur onbetaalbaar was. Daarom dankten de bestuurders de troepen af.²⁶² De Gelderse stadhouder Gilles van Berlaymont hield vooralsnog het hoofd koel. De optie die hij achter de hand hield, was het regiment van zijn broer Lancelot van Berlaymont. Die was met zijn troepen op weg was naar Maastricht, en – hoewel dat niet zeker was – kon hij misschien Roermond te hulp komen. Dat was nodig, sinds de aanwezigheid van de geuzen in Zutphen en Doesburg. De stadhouder stelde het stadsbestuur gerust door te wijzen op de aanwezigheid van een regiment van de graaf van Eberstein bij Kerpen.²⁶³

Op 8 juli stak Oranje bij Duisburg de Rijn over. De dreiging nam toe. Het Roermondse stadsbestuur had twee dagen eerder gehoord dat de geuzen zich in de voogdij van Geldern begaven met het doel daarna op te trekken naar “Gott weith [...] watt ort”.²⁶⁴ Zonder al teveel moeite kreeg Oranje inderdaad de plaatsen Geldern, Stralen en Wachtendonk in handen. Maar de stadhouder weigerde te geloven dat Venlo en Roermond gevaar liepen, zo liet hij Johan van Wyttenhorst, drost van Kessel, nog op 8 juli weten.²⁶⁵ Een dag eerder legde hij aan het Roermondse stadsbestuur uit waarom hij dat dacht. Berlaymont veronderstelde dat Venlo en Roermond geen doelen waren omdat Oranje zich zou richten op het ontzetten van zijn broer Lodewijk van Nassau in Bergen (Henegouwen). Bovendien zou Oranjes leger, bestaand uit een enorme ruitery, onder meer door het gebrek aan geschut en voetvolk niet geschikt zijn om het goed verdedigde Roermond in te nemen, meende de stadhouder.²⁶⁶

Berlaymont maakte een pijnlijke inschattingsfout. Hoewel Merode niet was gesignaleerd en Oranjes prioriteit inderdaad in het zuiden lag, liep diens route wel degelijk langs Roermond. De prins bewandelde de gebruikelijke weg en stuurde eerst op 16 juli een brief aan de Roermondse magistraat met het verzoek om zich bij hen aan te sluiten. Het stadsbestuur ging daar niet op in en zond brief en trompetter terug naar Oranje.²⁶⁷ Deze actie kon de goedkeuring wegdragen van de hertog van Alva, die de magistraat bedankte en hen beloofde bij te staan.²⁶⁸ Maar de woorden van Alva waren niet veel waard, want het verzoek aan stadhouder Gilles van Berlaymont om een garnizoen leverden niets op.²⁶⁹ Daarom zocht de stad hulp bij Francisco de Montesdoca, de gouverneur van Maastricht, die 250 haakbusschutters beloofde.²⁷⁰ De contacten tussen Maastricht en Roermond waren goed, want al in mei wisselden de stadsbesturen informatie met elkaar uit over de aanwezigheid van troepen in het hertogdom Gulik.²⁷¹ Toch viel de hulp uit Maastricht tegen. Bovendien hadden de Roermondse burgers absoluut geen trek in een garnizoen en hadden ze de komst van de soldaten weten te rekken.²⁷² Uiteindelijk arriveerden er slechts 140 Waalse haakbusschutters. Ze stonden onder leiding van Floris van Berlaymont, heer van Floyon, de jongere broer van de stadhouder.²⁷³

Oranje accepteerde de Roermondse weigering niet. Tegen 8 uur 's avonds op 22 juli kreeg het Roermondse stadsbestuur opnieuw een vertegenwoordiger van Oranje op bezoek. Hij eiste namens de prins de stad op. Voor de tweede keer weigerde het bestuur de poorten te openen, ondanks dat vele burgers – bisschop Lindanus inclusief – in paniek in plaatsen als Wassenberg en Heinsberg een veilig heenkomen hadden gezocht. Oranje gaf daarop zijn troepen het bevel om de stad te bestormen, maar zelfs na drie bestormingen verdedigde het kleine garnizoen zich nog altijd met hand en tand. Pas toen enkele burgers van binnenuit de poorten openden, konden Oranjes troepen zich tussen zes en acht de volgende morgen van de stad meester maken.²⁷⁴ De burgers Peter Itgenszoon, Willem Vrantsszoon, Hencken Ingen Hack en Schonck de Bastart werden enkele jaren later uitgesloten van het pardon dat de koning uitvaardigde, omdat ze verdacht werden het “innemen, beclimmen ende opslaen der poorten des stads Ruremunde.”²⁷⁵

Arnoldus Havensius, *Historica relatio duodecim Martyrum Cartusianorum*, 1608.

Na de dood van de dertien karthuizers verschenen er vele martelaarsgeschiedenissen die het verhaal van hun gruwelijke dood vertelden. Dit is er een van.

Na de inname werd Roermond grondig geplunderd. Oranje schreef erover aan zijn broer Jan van Nassau: "En hoewel ik vreesde dat mijn mannen vanwege de ellende van de nacht zich een weinig te buiten zouden zijn gegaan tegen de burgerij, hebben zij deze toch zó gespaard dat zij hoogstens drie of vier poorters gedood hebben."²⁷⁶ Oranje deelde mee dat ze meer belangstelling hadden voor de priesters en geestelijken. Daarmee gaf Oranje een onderkoelde blik op de werkelijkheid, want na de inname stormden de soldaten naar het kartuizerklooster. Met veel geweld verschaften ze zich de toegang en gingen er op zoek naar kostbaarheden. Wie weigerde mee te werken op de eisen van de soldaten, door het verzoek om losgeld te betalen te negeren of probeerde te vluchten, tekende direct zijn doodvonnis. Maar ook het afstaan van rijkdommen betekende geen vrijwaring van geweld. Pater Joachim van Tongerloos bijvoorbeeld werd na het afstaan van zijn beurs doorschoten en overleefde de aanslag ter nauwer nood. Na het geweld tegen de kartuizers trokken de soldaten langs de huizen om het buikvet van de geestelijken als medicijn te verkopen en riepen: 'Wer wolt Schmeer kauffen'.²⁷⁷

Het is opvallend dat in de verslagen van de plunderingen naar voren komt dat de soldaten hoofdzakelijk op zoek waren naar geld. Dat had te maken met de verdraging die Oranjes campagne had opgelopen. Vanaf 21 juli sloeg de prins bij Hellenrade, even buiten Roermond, voor enkele weken zijn kwartier op. Daar brak hij zich het hoofd over een aantal problemen. In de eerste plaats de weigering van de Venlose en Roermondse magistraat om de poorten voor zijn leger te openen. Maar Oranje's voornaamste probleem was van financiële aard. Hij had nauwelijks voldoende middelen om zijn morrende troepen te betalen. Rond deze tijd kwamen de opstandige Hollandse steden samen op een vergadering van de Hollandse Staten, die we kennen als de Eerste Vrije Statenvergadering. Er werd een grote som geld voor Oranje's leger beloofd, maar voor de morrende troepen bij Roermond kwam het te laat. Ook is het belangrijk om te begrijpen dat de plundering van Roermond volgens het oorlogsrecht was toegestaan, omdat Roermond zich gewapend had verzet tegen Oranje en weigerde de poorten voor de prins te openen.²⁷⁸

Na de plundering trok Oranje verder richting het zuiden. Oranje liet enkele soldaten achter. Ze stroopten het platteland in de omgeving van de stad af. Iets ten zuiden van de stad lag bij Melinck de Tonedenhof, waar twaalf man werd achtergelaten. Ze brachten schade toe aan de gewassen en verteerden voor vijftig thaler drank en voedsel. Het Roermondse stadsbestuur werd vervangen door teruggekeerde ballingen.²⁷⁹ Op 4 oktober was de prins opnieuw in de stad, als tussenstop op terugtocht na zijn mislukte campagne. Enkele dagen daarna kwam Roermond terug in handen van de hertog van Alva die de stad aandeed op weg naar het noorden en in genade aannam. In de daaropvolgende jaren gingen de dertien geestelijken, die door het geweld van Oranjes troepen om het leven kwamen, de katholieke geschiedenisboeken in als de Roermondse martelaren.

Na de dood van de Roermondse monniken ontstond er een levendige herdenkingscultuur rondom hun martelaarschap. Op papier en in beeld werd het verhaal van de Roermondse martelaren verder verteld. Anders dan de Martelaren van Gorcum, zijn de Roermondse martelaren nooit zalig of heilig verklaard.

Deze beroemdste serie schilderijen is opgenomen op deze pagina. Ze zijn van de hand van de schilder Carducho (ca. 1576 – 1638). Hij kreeg van de Spaanse koning Philips IV de opdracht om een schilderijencyclus te ontwerpen ter ere van de stichting van de karthuizerorde. Onder deze cyclus bevonden zich drie werken die de Roermondse gebeurtenissen als onderwerp hadden,

Deze werken tonen de aanval van de soldaten van Oranje op de weerloze monniken. Sommigen van hen worden zonder mededogen omgebracht. In het middelste en rechter werk verschijnen engelen met kronen en martelaarspalmen.

Links: Vicente Carducho, *Het martelaarschap van vier monniken in het Roermondse Karthuis*, ca. 1626-1632, olieverf op doek, 337,5 x 297,5 cm., (Madrid, Museo Del Prado, inv.nr. P005240).

Midden: Vicente Carducho, *Het martelaarschap van vier monniken in het Roermondse Karthuis*, 1632, olieverf op doek, 337,5 x 297 cm., (Madrid, Museo Del Prado, inv.nr. P003612).

Rechts: Vicente Carducho, *Het martelaarschap te Roermond van Vinzenz Herck en Jan Van Loewen*, 1632, olieverf op doek, 337,5 x 298 cm., (Madrid, Museo Del Prado, inv.nr. P002956).

Venlo

Jacob van Deventer, *Plattegrond van Venlo*, ca. 1560, handschrift, gekleurd, (Madrid, Bibliotheca Nacional de España, inv.nr. Res/200).

Nadat de geuzen op 1 april Den Briel veroverden, verspreidde het verzet tegen de regering zich razendsnel door de Nederlanden. Hoewel Venlo in 1572 niet in handen viel van de opstandelingen, beleefde de stad wél een angstig jaar. Dat begon al vroeg met geruchten over een mogelijke aanslag door de geuzen begin mei. Geruchten over aanslagen en verraad waren in Gelre aan de orde van de dag. Het was oppassen geblazen. Er was immers alle reden om bang te zijn want Willem van Oranje had op 29 april aan Bernard van Merode (1510-1591), heer van Rummen, een commissie gegeven om de stad Venlo met het Kwartier van Roermond en de omgeving van Geldern in naam van de prins van de “beestelycke Spaensche Slavernye” te bevrijden. Merode mocht een leger van 3000 man oprichten. Hij kreeg de opdracht om met

zijn troepen zich voor de belangen van de inwoners in te spannen, zonder wie dan ook “eenich hinder, letzel, geweld, oft overlast te mogen doen”.²⁸⁰

Daarom hadden Alva en stadhouder Giles van Berlaymont vanaf het allereerste begin veel aandacht voor de ontwikkelingen rond Venlo. In de persoon van Johan II van Wittenhorst, heer van het nabijgelegen Horst, hadden zij een lokale vertrouweling. Hij moest zich inzetten om Venlo in veilige handen te houden. Alva vond het een goed idee dat Van Wittenhorst in Venlo goed de wacht zou houden om een mogelijke aanslag te voorkomen, zo schreef hij op 3 mei. Ook hoopte hij dat Wittenhorst zou ontdekken of en wie er een aanslag wilde plegen.²⁸¹

In de ogen van Alva, de stadhouder en Wittenhorst waren de Venlose burgers niet te vertrouwen.²⁸² Hoewel Wittenhorst polshoogte nam en geen complotten ontdekte, was het wantrouwen niet voor niets.²⁸³ Uit angst voor inkwartieringen keerde een deel van de bevolking zich in juni en juli inderdaad tegen de komst van soldaten, zo constateerde Van Wittenhorst. Dat leverde groot gevaar op, aangezien de meeste Hollandse steden in handen waren van de geuzen en Venlo veel handel met hen dreef.²⁸⁴ De kans dat de opstand oversloeg was dus reëel. Alva deed daarom nogmaals een klemmend beroep op Wittenhorst. Hij moest er voor zorgen dat Venlo een vendel binnen de stadspoorten kreeg.²⁸⁵

Wittenhorst had een geruststellende mededeling voor Alva. Het stadsbestuur was in tegenstelling tot de bevolking wél nadrukkelijk op hand van Alva en de stadhouder.²⁸⁶ Waarschijnlijk had dat te maken met de hevigheid van de Beeldenstorm van 1566, die ook Venlo aandeed. Stadsbesturen in steden waar de Beeldenstorm fel had gewoed, stelden zich regelmatig gereserveerd op om zich in 1572 bij Oranje aan te sluiten. In 1572 had de magistraat daarom geen bezwaar tegen zijn troepen. En dus sprak Wittenhorst geholpen door de dreigende situatie, met de burgemeester af om honderd schutters te monstereen.²⁸⁷ Hoewel elders in het hertogdom stadbesturen de bemoeienis van hogerhand soms moeilijk accepteerden, was het stadsbestuur van Venlo Alva vooral dankbaar en beloofde het alles te doen om een aanslag te voorkomen.²⁸⁸ Omdat Berlaymont en Alva in militair opzicht niet beschikten over bekwame middelen om Venlo goed te hulp te komen, zetten ze een charmeoffensief in. Ze beloofden Venlo meer privileges als de stad trouw zou blijven aan de regering.²⁸⁹

Intussen probeerde ook Willem van Oranje Gelderse steden te verleiden. Stadsbesturen kregen van hem een brief met het verzoek om in opstand te komen. Hij ving bot bij het bestuur in Venlo.²⁹⁰ Naast de genoemde redenen, hangt de weigering van het stadsbestuur mogelijk ook samen met het idee dat Venlo en Roermond voor Oranje niet een belegering waard zouden zijn. De aanwezigheid van andere geuzen onder leiding van graaf Van den Bergh in het Kwartier van Zutphen, leken ook te ver om een bedreiging voor Venlo te vormen. Toch hadden alle Gelderse gebeurtenissen veel met elkaar te maken. Na het succes van Willem van den Bergh bij Zutphen op 10 juni, kreeg Wittenhorst van Alva opnieuw de opdracht goed op te letten. Er gingen geruchten over een aanval op Venlo vanuit Zutphen.²⁹¹

Zo goed en kwaad als het ging werden er maatregelen getroffen om een eventuele aanval van de geuzen te weerstaan. Hoewel Van Wittenhorst niet kon rekenen op een garnizoen van de stadhouder, werd Venlo vanaf begin juli in een staat van verdediging gebracht.²⁹² Het nabijgelegen huis Montfort werd ontruimd en de dorpelingen in het ambt Kessel werden opgeroepen om Venlo te bewaken.²⁹³ Alva en Berlaymont leken zich nauwelijks zorgen te maken om Venlo en Roermond, ook nadat het leger van Willem van Oranje naderde. De bestuurders dachten dat Oranje zijn kostbare tijd en aandacht niet op deze steden zou richten, maar naar Bergen in Henegouwen zou trekken om daar zijn broer Lodewijk van Nassau te ontzetten.²⁹⁴ Alva stelde het Venlose bestuur gerust. Berlaymont zou in geval van nood twee vendels soldaten om de stad te ontzetten. Zo deelden de Venlose stadsbestuurder zelfverzekerd mee aan hun Roermondse collega's.²⁹⁵ Aan deze geruststellende boodschap had Roermond uiteindelijk niks want de stad werd op 23 juli toch met geweld ingenomen door de troepen van Willem van Oranje.

Deze gebeurtenis leidde tot grote angst bij het stadsbestuur van Venlo. Het smeekte Alva om hulp. Maar Alva bood slechts papieren garanties. Hij riep de Venlose bevolking nogmaals op om trouw te blijven.²⁹⁶ Het stadsbestuur reageerde uiteraard verheugd op Alva's toezegging om Venlo te hulp te komen en vroeg om het sturen van soldaten.²⁹⁷ Op dat moment dacht overigens niet iedereen hetzelfde over de dreiging van de geuzentropen, want Van Wittenhorst bleef geloven dat Venlo niets te vrezen had.²⁹⁸ Uiteindelijk bleek hij gelijk te hebben want Oranje liet zijn leger Venlo niet bestormen. Er volgden moeilijke maanden. De handel viel stil want alle schepen die op de Maas voeren of voor de stad lagen moesten daarbinnen voor anker uit angst dat ze in verkeerde handen zouden vallen.²⁹⁹

Venlo was één van de weinige steden die in de zomer van 1572 niet in handen viel van de opstandelingen. Maar de dreiging was er niet minder om. Ook het Hof van Gelre en Zutphen richtte half augustus een smeekbede aan Alva. De juristen van het Hof benadrukten dat de meeste Gelderse steden in handen van de 'rebellens' waren gekomen. Slechts de belangrijke steden Arnhem, Nijmegen en Venlo waren nog in regeringshanden. De juristen van het Hof smeekten Alva om maatregelen, wilde hij voorkomen dat hij deze steden en nog Utrecht en Amsterdam zou verliezen.³⁰⁰ Uiteindelijk verdween de dreiging rond de stad toen Alva en zijn zoon Don Frederik met een leger vanuit het zuiden in oktober en november de opstandige steden opnieuw in regeringshanden bracht.

Gerard Terborch, *Soldaat te paard*, 1634, olieverf op paneel, 54,5 x 41,5 cm., (Boston, Museum of Fine Arts, inv.nr 61.660).

Deel III: Op weg naar 2022

Voor de meeste inwoners van Gelre was 1572 een rampjaar. Een jaar waarin het draaide om het overleven van een burgeroorlog. Geestelijken, plattelandsbewoners en stedelingen werden onwillig slachtoffer van oorlogsgeweld dat uiteindelijk ook zinloos bleek te zijn. Dit oorlogsgeweld vond plaats vanaf eind april, toen geuzen zich steeds nadrukkelijker in Gelre lieten zien. Vanaf half oktober werd er een nieuwe impuls aan dit geweld gegeven toen het Habsburgse leger de opstandige Gelderse steden terug onder regeringsgezag wilde brengen. Toch is het jaar 1572 een jaar om bij stil te staan. Hier werd de kiem gelegd voor het huidige Nederland. Ook in Gelre. Al zullen de inwoners van het hertogdom dat beslist niet zo hebben ervaren. De Geboorte van Nederland ging hier immers gepaard met een pijnlijke en lange bevalling. Dat roept de vraag op hoe de Gelderse gemeenten dit ingewikkelde en pijnlijke verhaal in 2022 voor het voetlicht kunnen brengen. Het landelijk organisatiecomité de Geboorte van Nederland koppelt het herdenkingsjaar aan de thema's verscheidenheid, vrijheid, verdraagzaamheid en verbondenheid.. Deze vier V's zijn ook voor de Gelderse gemeenten een mooi vertrekpunt voor de invulling van hun activiteiten in 2021.

Verscheidenheid

Dit rapport laat zien dat elke stad en elke regio zijn eigen verhaal heeft. Een verhaal dat voor sommige steden niet bekend was en dit onderzoek aan het licht bracht. Bijvoorbeeld over Doesburg. Deze stad werd niet, zoals lang is verondersteld, op 25 mei 1572 ingenomen. Op die dag voeren er inderdaad geuzen over de IJssel, maar ze namen Doesburg niet in. Ze voeren de stad voorbij en gingen bij Bronkhorst aan wal. Het waren voorbereidingen voor de inname van Zutphen op 10 juni. Lochem zou in november, zo werd lang aangenomen, direct na de herinname van Zutphen met hangende pootjes zijn teruggekeerd onder het regeringsregime. Dit onderzoek toont aan dat Lochem al in oktober, evenals Doetinchem en Doesburg, niet meer in handen was van de opstandelingen. Het beeld dat Don Frederiks gewelddadige inname van Zutphen als afschrikwekkend voorbeeld voor de hele regio diende, behoeft daarom beslist enige nuance. Ruim voor Alva's zoon al plunderend met zijn leger Zutphen introk, hadden de opstandelingen al niet meer voldoende aanhang in een aantal steden. De herovering van Zutphen kan ook nauwelijks als een verrassing zijn gekomen. Vanaf eind oktober was er volop bedrijvigheid.

Deze verscheidenheid aan ervaringen in 1572 hebben we hiervoor per plaats beschreven. Al deze verhalen zijn met elkaar verbonden door gezamenlijke ervaringen. Er was overal in Gelre onrust, er waren grote zorgen over de toekomst, er heerste veel onzekerheid en overal lag geweld op de loer.

Het verhaal van 1572 in Gelre is anders dan het Hollandse verhaal, dat we beter kennen. In Holland werd 1572 later gezien als het jaar van de bevrijding. Maar dat is met de kennis van achteraf. Pas na een aantal jaar bleek dat steden als Brielle, Dordrecht, Rotterdam en Leiden blijvend in handen van de Opstand waren. In Gelre was dit anders. Aan het eind van 1572 waren alle Gelderse steden, met uitzondering van Zaltbommel, opnieuw in handen van het landsbestuur. Wat restte was een enorme oorlogsschade, verdeeldheid tussen burgers onderling en nieuwe vluchtelingenstromen.

In de geschiedschrijving over Gelre in 1572, is de aandacht vooral uitgegaan naar de steden. Het is belangrijk om ook het platteland niet uit het oog te verliezen. Voor de plattelandsbewoners maakte het geen verschil van welke partij het leger was dat langstrok. Plattelandsbewoners klaagden over de onmogelijkheid om hun landerijen in te zaaien, het verbranden en roven van oogsten en het gedwongen betalen van sommen geld. Omdat de stadhouder en stadsbesturen meestal géén capaciteit hadden om steden van een garnizoen te voorzien, moesten boeren uit de omliggende dorpen verplicht helpen bij de verdediging van de stad. Soms weigerden ze dat, maar meestal voerden ze hun opgelegde taken uit. Ze werden ingezet bij het vlechten van schanskorven of het vervoeren van het Habsburgse leger over de

Gelderse rivieren. Zowel de troepen van Van den Bergh en Oranje als de regeringstroepen beschouwden de gebieden buiten de steden als een voorraadkamer waar voor een hongerige soldaat altijd iets te halen viel.

Vrijheid

Het ging in 1572 om de vrijheid van religie en politieke autonomie. De strenge vervolgingen van de landsheer, koning Philips II, riepen veel weerstand op. In veel Gelderse steden, Harderwijk en Elburg bijvoorbeeld, was de gereformeerde aanhang sterk vertegenwoordigd. Vele protestanten waren na 1566 het land ontvlucht en kwamen met de eerste successen in 1572 terug naar hun geboortegrond. Daar gingen ze binnen steden druk uitoefenen op hun stadsbestuurders en medeburgers om partij te kiezen voor Oranje. Terugkerende ballingen speelden een sleutelrol in de mobilisatie en organisatie van de opstand van 1572. Voor hen was 1572 een jaar van hoop op een veilige terugkeer.

Een tweede reden om in verzet te komen was van politieke aard. Het ging over de reikwijdte van politieke vrijheid. In ogen van veel burgers slaagde de overheid er niet in te doen was een overheid behoort te doen, namelijk het bieden van veiligheid voor haar burgers. Door de acties van de watergeuzen viel bijvoorbeeld de handel stil en liepen de graanprijzen op. Mede hierdoor waren ontevreden burgers en stadsbestuurders gevoelig voor de politieke vergezichten van Oranje die hen het herstel van oude rechten beloofde. Als er daarom géén bereidheid was van de burgers óf er géén garnizoen soldaten aanwezig was om de stad te verdedigen, zwaaiden de poorten open als er geuzenlegertjes aanklopten. Politiek pragmatisme en financieel opportunisme waren niet vreemd. De situatie in Gelre verschilde daarmee niet veel van Holland. Net zoals in Holland werden de steden in Gelre vaak ingenomen met hulp van binnenuit. Een duidelijk voorbeeld is Zutphen, waar Willem van den Bergh met zijn leger van 3000 soldaten op 10 juni 1572 dankzij enkele Zutphense burgers gemakkelijk naar binnen kon 'wandelen'.

Het beeld dat Willem van den Bergh een groot veroveringsleger had, dat in één dag alle belangrijke steden in het Kwartier Zutphen innam, behoeft ook enige bijstelling. Zijn leger bestond voor een belangrijk deel uit lokale sympathisanten, aangevuld met huurlingen die in naburige plaatsen in het Duitse Rijk geworven waren. De verwevenheid met lokale ballingen is vergelijkbaar met de situatie in Holland in 1572. De opstandelingen maakten graag gebruik van hun lokale contacten.

Toch werd niet iedere stad ingenomen. Steden met een garnizoen, dus een compagnie regeringsgezinde soldaten binnen de poort, werden over het algemeen gemeden. Willem van Oranje en Willem van den Bergh zaten overduidelijk niet te wachten op een lange belegering. Steden met een garnizoen werden per brief onder druk gezet om voor de Opstand te kiezen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de situatie in het Kwartier van Zutphen. Zo schreef Willem van den Bergh twee dagen na zijn inname van Zutphen vanuit zijn nieuwe 'residentie' de magistraten van de omliggende steden een brief met het dringende verzoek de stadspoorten te openen en bij hem in Zutphen de eed van trouw af te leggen. Het bracht stadsbestuurders en pandheren in een lastig parket. Uiteindelijk kwamen ze wel. Want voor het einde van dezelfde maand was het hele Kwartier Zutphen 'over' en diende ze als voorbeeld voor de rest.

Voor Gelre was 1572 niet het jaar van de bevrijding. Misschien hadden bevolkingsgroepen aan het begin van dat jaar wel dat gevoel, maar na de herovering van het regeringsleger was dat gevoel verdwenen. Daarmee was de Gelderse situatie anders dan in Holland. In Holland brak al snel een nieuwe periode van relatieve rust aan, in Gelre ging de strijd nog lang door.

Verdraagzaamheid

Vrijheid van godsdienst is vandaag vanzelfsprekend, maar religieuze verdraagzaamheid was in de zestiende eeuw een zeldzaamheid. Het jaar 1572 bood de kans om daartoe te komen. Voor protestanten bestond de hoop om in vrijheid hun godsdienst te belijden, zonder dat katholieken daaronder zouden

lijden. Maar de verdraagzaamheid sneuvelde in 1572 al snel in al het oorlogsgeweld. Oranjes idee van godsdienstvrijheid voor katholiek en protestant bleek in de praktijk niet te werken. De context van oorlog was daar deels schuldig aan. De soldaten van Oranje en Van den Bergh lieten bijvoorbeeld de goederen van kerkelijke instellingen niet ongemoeid. De goederen werden geroofd, omgesmolten en ingezet om huurlingen van te betalen. Ook werd soms dodelijk geweld gebruikt tegen katholieke geestelijken. In Roermond doodden Oranje's soldaten dertien monniken. In Zutphen molesteerden de soldaten van Oranje een pater. Oranje kon godsdienstvrijheid wel wensen, maar hij gaf eerst prioriteit aan het bestendigen van de Opstand.

In de nasleep van de oorlogshandelingen, bleken de inwoners van Gelre diep verdeeld. In een poging om het verleden te vergeten en een nieuwe basis te bieden voor de toekomst, werd er in 1573 een amnestieregeling uitgevaardigd. Met het Generaal Pardon van 1574 toonde de koning zich een barmhartig vorst. Voor veel Gelrenaren bood het pardon de mogelijkheid om het verleden achter zich te laten en na ballingschap terug te keren naar hun woonplaats. Niet voor iedereen gold het vergeven en vergeten. Voor anderen bleef het verleden bestaan omdat ze vanwege betrokkenheid bij de verschillende innames in de steden waren uitgesloten van de amnestieregelingen. Voor hen was de Pacificatie van Gent in 1576 pas een begin naar verdraagzaamheid.

Verbondenheid

De vraag naar verbinding is niet alleen vandaag relevant, maar speelde net zo goed in 1572. Vanuit een bestuursperspectief doemt de vraag op: voelde de burger zich verbonden met hun bestuurders? In 1572 was die verhouding regelmatig gespannen. Zoals opgemerkt kozen véél stadsbestuurders uit pragmatische redenen voor een politiek avontuur met Oranje en Van den Berg. Maar ze konden ook een andere keuze maken door te proberen uit alle macht trouw te blijven aan de koning. Vooral steden waar in 1566 de Beeldenstorm hevig had gehoed, neigden naar het laatste. Want de stadsbesturen waren meestal zwaar gestraft om wat er in 1566 in hun stad was voorgevallen. Uit angst voor repercussies waren ze daarom in 1572 terughoudend om aan Oranje's opstand mee te doen.

Dat maakte regelmatig een einde aan de harmonie binnen steden. Véél burgers waren boos over de terughoudendheid van hun bestuurders. Ze namen daarom soms het heft zelf in handen, door contacten aan te knopen met Oranje of Van den Bergh en plannen te maken over de 'bevrijding' van de Nederlanden of door de poorten te openen als de opstandelingen voor de deur stonden. Zo waren er burgers in Nijmegen, Arnhem, Zaltbommel en Zutphen betrokken bij pogingen om de steden met 'verraad' in te nemen. De aanslagen op Arnhem en Nijmegen werden tijdig ontdekt, maar Zaltbommel en Zutphen vielen zo in handen van Oranje. In tegenstelling tot wat eerder is aangenomen was de Gelderse campagne niet een militaire veroveringsoorlog, maar hing haar succes af van de lokale bereidheid om mee te doen met het nationale verhaal van 'bevrijding'.

Oranje en Van den Bergh probeerden zoveel mogelijk medestanders te verzamelen en aan hen te binden. Regelmatig gebeurde dat door het afleggen van een eed. Wanneer steden zich aansloten bij Oranje, werden stadsbesturen gedwongen om een eed van trouw af te leggen. Zo verzekerde Oranje en de zijnen zich van loyaliteit.

Handreikingen voor 2022

Op basis van deze vier V's en de onderzoeksresultaten kunnen de deelnemende gemeenten overwegen hun lokale verhalen in 2022 samen voor het voetlicht te brengen. Zo krijgen deze verhalen meer zeggingskracht. Dat kan zonder het lokale aspect uit het oog te verliezen. Een optie is een wandel- of fietsroute langs de veroverde steden of het opnemen van een podcastserie. Zo worden de afzonderlijke verhalen in estafettevorm gepresenteerd en kan elke gemeente haar eigen presentatievorm voor het

plaatselijke verhaal kiezen. Het verhaal van 1572 leent zich uitstekend om de brug tussen het lokale en nationale verhaal te slaan.

Een gezamenlijke Gelderse inbreng voor een landelijke tentoonstelling aan de hand van de objecten uit ons onderzoek, die zijn opgenomen aan het eind van dit rapport, is een tweede optie. Maar er zijn nog legio andere mogelijkheden te bedenken, zoals een podcast waarin elke keer een andere stad centraal staat of een app voor een stadswandeling. De verscheidenheid aan verhalen bieden daarvoor voldoende houvast. Het Gelderse verhaal van 1572 mag zeker gezien en gehoord worden in 2022.

Verantwoording

Voorafgaand aan dit onderzoek was de geschiedenis van Gelre in 1572 niet samenhangend beschreven. Historici hebben de gebeurtenissen in Gelderland lang vanuit een groot nationaal kader en vaak ook vanuit Hollands perspectief beschouwd. Of ze beschreven de Gelderse situatie in 1572 in de context van het grote verhaal van de Tachtigjarige Oorlog. Dat Gelderland nog lang te maken had met ellende, was in de provincie bekend. Hoe de inwoners van Gelre in 1572 tweemaal te lijden hadden onder plunderende soldaten, troepen die steden innamen en andere overlast wordt pas tastbaar wanneer de gebeurtenissen in één jaar nadrukkelijk worden bekeken, zo laten de lokale en regionale beschrijvingen in het vorige hoofdstuk zien. Dat is de grote meerwaarde van dit onderzoek.

Uitgangspunt voor dit onderzoek was een beeld te schetsen van de gebeurtenissen in Gelre in 1572 op basis van de beschikbare literatuur. Dat bleek gaandeweg het onderzoek te beperkt omdat secundaire bronnen elkaar vaak tegenspraken of ontbraken. Daarom is met behulp van archiefmateriaal aanvullend onderzoek gedaan. Daarbij waren we niet altijd in staat om originelen te raadplegen, maar hebben we ons hoofdzakelijk gebaseerd op regesten. Door de literatuur te koppelen aan het archiefmateriaal konden we het verhaal van Gelre in 1572 meer inhoud en context geven.

Niet alles kon worden gereconstrueerd. Er blijven vragen over en er zijn nieuwe vragen ontstaan. Over bijvoorbeeld de route die Willem van den Bergh in juni aflegde. Het opeisen van Bredevoort een dag voor de inname van Zutphen is opvallend. Het zou er op kunnen duiden dat Van den Bergh vanuit verschillende Duitse plaatsen richting Zutphen trok. Zijn leger van 6.000 mannen, zo wil het verhaal, kwam vanuit Werth. Maar slechts de helft arriveerde op 10 juni in Zutphen. Dat roept de vraag op waar de andere helft was. Een paar hopmannen waren te traceren en kunnen we rekenen tot de vertrouwelingen van de opstandige graaf. Bij een aantal steden was niet te achterhalen wie er namens de opstandelingen de stad opeiste. Waar Van den Bergh zelf verbleef voor de inname van Zutphen is ook niet volledig in kaart te brengen. Na de inname maakte hij van Zutphen zijn hoofdkwartier, maar na de inname van het hele Kwartier Zutphen ging zijn aandacht naar het noorden en moet hij op enig moment zijn vertrokken. Het is niet precies duidelijk wanneer hij Zutphen verliet. In november verbleef hij in elk geval in Kampen. Dat is bekend want van daaruit vluchtte hij naar Bremen. Alhoewel er over zijn overhaaste vlucht ook weer twee lezingen bestaan.

De positie van de heerlijkheid Borculo blijft ook onduidelijk. Maria van Hoya, die de heerlijkheid bestuurde, legde een eed van trouw af maar Borculo wordt niet tot de ingenomen steden gerekend en Groenlo, dat als een eilandje in de heerlijkheid lag, wel. Dat roept toch de vraag op of Maria van Hoya de opstandelingen ter wille was en oogluikend toestond dat de troepen van Van den Bergh door haar heerlijkheid trokken. Het antwoord op deze vraag en mogelijk ook de vraag hoe het opeisen van Bredevoort op 9 juni in zijn werk ging ligt mogelijk in Fürstlich Salm-Salmsches Archiv Anholt, maar het archief in de Wasserburcht in Anholt is momenteel gesloten.

Tenslotte is een woord van dank hier op zijn plaats voor Natalya Staring en Willem Willemsen van het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL). Ook zij deden onderzoek naar 1572 in hun werkgebied en deelden hun bevindingen graag met ons. De beschrijvingen van de lokale gebeurtenissen in Borculo, Groenlo en Doetinchem zijn mede gebaseerd op hun onderzoek. Tot slot, maar zeker niet in de laatste plaats, bedanken wij Dolly Verhoeven, hoogleraar Gelderse geschiedenis aan de Radboud Universiteit, en directeur Marc Wingens van Erfgoed Gelderland voor hun deskundige en enthousiaste begeleiding van dit onderzoek.

Eindnoten

- ¹ H. Hettema, 'De route van Prins Willem I in 1572. Met twee kaarten', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1927) 193–214; H. Hettema, 'De route van Prins Willem I in 1572 (vervolg)', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1928) 17–60.
- ² Missive van het Hof aan Alva, 19 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2613.
- ³ Missive van het stadsbestuur van Nijmegen aan het Hof over krijgstoerusting van de rebellen, 19 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 6986.
- ⁴ Missive van het Hof aan Alva, en dito aan de stadhouder, 20 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2649. Missive van het stadsbestuur van Zutphen aan het Hof, 22 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2661.
- ⁵ Missive van Johan Ketell van Duisborch, Schout van Lochem, aan het Hof is antwoord op die van 20 mei, no. 2651, 23 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, 2662.
- ⁶ B. Stegeman, *Het oude kerspel Winterswijk. Bijdrage tot de geschiedenis van een deel der voormalige heerlijkheid Bredevoort* (Zutphen 1927) 275–276.
- ⁷ Missive van Joost Putzler, richter van Steenderen aan het Hof, 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2671.
- ⁸ Missive van het stadsbestuur van Doetinchem aan het Hof, 26 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4374d.
- ⁹ Missive van het stadsbestuur van Zutphen aan het Hof. Gelders Archief, 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2665.
- ¹⁰ J.S. van Veen, 'Het graafschap Berg in de eerste jaren van den Tachtigjarigen Oorlog (1568-1572)', *Bijdragen en mededeelingen GELRE* 8 (1905) 113–232, aldaar 212.
- ¹¹ A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* XV (Haarlem, 1872) 42-47.
- ¹² J.S. van Veen, 'Uit den zomer van 1572', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* XXIV (1921) 179–190, aldaar 182.
- ¹³ J. N. Bakhuizen van den Brink, *Het ambt Bredevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*. Werken, uitgegeven door Gelre; no. 19. (Arnhem: Gouda Quint 1933) 35.
- ¹⁴ A.G. van Dalen en R.R.A. van Gruting, *Graaf Willem IV van den Bergh: een Gelderse geschiedenis uit de Opstand tegen Spanje* (Doetinchem; Doetinchem: Staring Instituut; Mr. H.J. Steenbergenstichting 1998) 24.
- ¹⁵ Veen, 'Het graafschap Berg in de eerste jaren van den Tachtigjarigen Oorlog (1568-1572)', 117.
- ¹⁶ Zie voor recente historiografie over Alva en Don Frederik: Henry Kamen, *The Duke of Alba* (New Haven, Conn. [etc.]: Yale University Press 2004); Maurits Ebben, Margriet Lacy-Bruijn en R.H.A.M. van Hövell tot Westerflieer, *Alba: general and servant to the crown*. Protagonists of history in international perspective 3 (Rotterdam: Karwansaray Publishers 2013).
- ¹⁷ AJ van der Aa, Karel Johan Reinier van Harderwijk en G. D. J. Schotel, *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt* (Haarlem: Van Brederode 1852) 69–71.
- ¹⁸ Anton van der Lem, *De Opstand in de Nederlanden 1568-1648: de Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld* (2018) 68–73.
- ¹⁹ *Ibid.*, 77–79.
- ²⁰ *Ibid.*, 83–84.
- ²¹ *Ibid.*, 93.
- ²² Maurits Ebben, 'Alba, Fernando Álvarez de Toledo, derde hertog van', *Dutch Revolt*, <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/A/Pages/alba.aspx>, laatst geraadpleegd 14 juli 2021.
- ²³ Raymond Fagel, 'Alvarez de Toledo, Fadrique', *Dutch Revolt*, <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/A/Pages/alvarez1.aspx>, laatst geraadpleegd 14 juli 2021.
- ²⁴ Lem, *De Opstand in de Nederlanden 1568-1648*, 85.
- ²⁵ *Ibid.*, 85–91.
- ²⁶ Fagel, 'Fadrique'.
- ²⁷ B. A. Vermaseren en J. Meerbergen, 'De martelaren van Roermond in 1572', in: *Historische opstellen over Roermond en omgeving* (Roermond: Bisschoppelijk College 1951) 257–287, aldaar 266.
- ²⁸ Gerard van Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie* II (Arnhem/Amsterdam: W. Troost en J. Allart 1792) 161–163.
- ²⁹ Anton van der Lem, 'Willem van Oranje', *Dutch Revolt*, https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/W/Pages/Willem_van_Oranje.aspx, laatst geraadpleegd 27 juli 2021.
- ³⁰ Conrad Gietman, *Eer en schande: een interpretatie van de politieke stellingname van graaf Willem IV van den Bergh tijdens de Opstand* (Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis R.U. Utrecht, Utrecht 1991) 28-29.
- ³¹ Dalen en Gruting, *Graaf Willem IV van den Bergh*, 7.
- ³² *Ibid.*, 12.
- ³³ Gietman, *Eer en schande*, 85.
- ³⁴ *Ibid.*, 42.
- ³⁵ *Ibid.*, 64.
- ³⁶ Veen, 'Het graafschap Berg in de eerste jaren van den Tachtigjarigen Oorlog (1568-1572)', 114-129.
- ³⁷ G.A.W. Boerkoel, 'Het jaar 1572 in de Achterhoek', *Nederlandse Historiën: tijdschrift voor vaderlandse (streek)geschiedenis* 6 (1972) 87–94, aldaar 93.
- ³⁸ Gietman, *Eer en schande*, 87, 91-92.
- ³⁹ Dalen en Gruting, *Graaf Willem IV van den Bergh*, 69.
- ⁴⁰ Gietman, *Eer en schande*, 124–126.

- 41 S. Groenveld, 'Verraders' in de Tachtigjarige Oorlog', *Gelders Erfgoed: tweemaandelijks Gelders cultuurhistorisch tijdschrift* 7 (1998) 11-17, aldaar 12.
- 42 Dalen en Gruting, *Graaf Willem IV van den Bergh*, 125.
- 43 Conrad Gietman, Eer en schande: een interpretatie van de politieke stellingname van graaf Willem IV van den Bergh tijdens de Opstand (Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis R.U. Utrecht, Utrecht 1991) 91-92.
- 44 G. de Haan, 'De Vrede van Munster in relatie tot Huis Bergh', *Old Ni-js: lijfblad van de Heemkundekring Bergh* 15 (1998) 36-39, aldaar 37.
- 45 J.E. van der Pluijm, *Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog: de Achterhoek als strijdtoneel, 1567-1627* (Groenlo: Stadsmuseum Groenlo 2009) 275-322.
- 46 Veen, 'Uit den zomer van 1572', 179-180.
- 47 Bakhuijzen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 28.
- 48 B. Stegeman, *Het oude kerspel Winterswijk. Bijdrage tot de geschiedenis van een deel der voormalige heerlijkheid Breedevoort*, 279.
- 49 Bakhuijzen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 28.
- Missive van Diederik van Bronkhorst-Anholt aan het Hof, 10 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1073 Brieven van en aan Uitheemsen, reg. 3573. Missive van het Hof aan Diederik van Bronkhorst-Anholt, 10 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1073 Brieven van en aan Uitheemsen, reg. 3574.
- 50 Pluijm, *Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog*, 36.
- 51 Bakhuijzen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 31.
- 52 Johannes van Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje in zijn eerste Wording en Ontwikkeling. 1567-1572* (Kruseman 1858) 43.
- 53 Bakhuijzen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 29-30.
- 54 G. Fuldauer ed., *De Navorscher: Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer tuschen allen, die iets weten, iets te vragen hebben of iets kunnen oplossen* (1935) 157.
- 55 Bakhuijzen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 38-39.
- 56 Bakhuijzen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 31.
- 57 Ibid., 37.
- 58 Ibid., 31-32.
- 59 Ibid., 33.
- 60 Ibid., 34-35.
- 61 Ibid., 33.
- 62 Ibid., 41.
- 63 Ibid., 43-46.
- 64 Ibid., 47-51.
- 65 A.G. van Dalen en R.R.A. van Gruting, *Graaf Willem IV van den Bergh: een Gelderse geschiedenis uit de Opstand tegen Spanje* (Doetinchem; Doetinchem: Staring Instituut; Mr. H.J. Steenbergstichting 1998) 23-26.
- 66 Veen, 'Het graafschap Berg in de eerste jaren van den Tachtigjarigen Oorlog (1568-1572)', 134, 213-229.
- 67 Ibid., 135, 213-229.
- 68 Missive van Gilles van Berlaymont aan het Hof van Gelre en Zutphen, 19 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 645 Brieven van en aan de Stadhouder, reg. 754.
- 69 Missive van Johan van Haersolte, drost van Ulft, aan den stadhouder, 24/27 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2712.
- 70 Missive van Otto van Rouwenoort, drost van Schuylenborch, aan het Hof in antwoord op die van 16 mei, 18 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2646. Missive van Otto van Rouwenoort, drost van Schuylenborch, aan het Hof, 19 mei. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2648. Missive van Otto van Rouwenoort, drost van Schuylenborch, aan den stadhouder, 28 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2736.
- 71 Van Veen, 'Het Graafschap Bergh', 136
- 72 Missiven van de stadhouder aan het hof, 15 en 19 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 645 Brieven van en aan de Stadhouder, reg. 748, 754 en 756. Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie* II, 229-232.
- 73 Willem Baudartius, *Afbeeldinge ende beschryvinghe van alle de veldslagen, belegeringen ende and're notabele geschiedenissen ghefallen in de Nederlanden. Geduerende d'oorloghe teghens den coningh van Spaengien: onder het beleydt van den Prince van Oraengien, ende Prince Maurits de Nassau* (Amsterdam: Michiel Colijn 1616) 107.
- 74 Veen, 'Uit den zomer van 1572', 181.
- 75 Brief van het stadsbestuur van Lochem aan het stadsbestuur van Zutphen, 23 april 1572. Regionaal Archief Zutphen, Transcripties van: inventarisnummer 303 "Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, 1572" uit het Oud-archief van Zutphen (archieffnummer 1).
- 76 R. W. Tadama, *Geschiedenis der stad Zutphen, van de vroegste tijden tot 1795* (Arnhem: Zutphen: IsAnNijhoff en Zoon; Willem Thieme 1856) 197-198; F. W. J. Scholten, 'Zutphens rampspoed door tijdgenoten ervaren; verhalende fragmenten over de gebeurtenissen in de jaren 1572-1584 uit Zutphense archieven', in: B. Looper en J. C. Riemens ed., *Geschiedenis in Zutphen, over geschiedschrijving, geschiedbeoefening en historisch besef; opstellen aangeboden aan dra. M. M. Doornink-Hoogenraad* (Zutphen 1988) 33-39.
- 77 Willem Frijhoff, 'Sint Justus' hoofd, Baudartius' bijbel, Franckheims zerk en Spitholts beurs: een Zutphens netwerk tussen Noord en Zuid', in: Bruno Blondé, Bert De Munck en Filip Vermeylen ed., *Doodgewoon: Mensen en huyn dagelijks leven in de geschiedenis. Liber Amicorum Alfons K.L. Thijs* 87. Bijdragen tot de Geschiedenis 1-2 (Antwerpen: Universiteit Antwerpen - Centrum voor Stads geschiedenis 2004) 285-303.
- 78 Ria Gresnigt, 'Brusselse regels: Zutphense brieven van 1571', *Zutphen* (2014) 72-78.
- 79 Tadama, *Geschiedenis der stad Zutphen, van de vroegste tijden tot 1795*, 200-201.

- ⁸⁰ Frans Scholten, 'In Kaart : het Dikkedalfsgat; Zutphense bezittingen geconfisqueerd door de Spanjaarden : kaarten van Achterhoek en Liemers nader bekeken', *Oer : cultuur-historisch tijdschrift voor Achterhoek en Liemers* 4 (2015) 38–39.
- ⁸¹ Willem Frijhoff, *Historische atlas van Zutphen: torenstad aan Berkel en IJssel*. Historische atlassen (Nijmegen: Vantilt 2011) 24–25.
- ⁸² Regionaal Archief Zutphen, 0290 Archief van Vrouwenconvent Adamanshuis (1397-1618), inv.nr. 14 Rekenboek van Andreas Everwijn van Doesborch, pater van Adamanshuis 1573-1592, fol. 18v en 19r. Zie: Sjoerd Galema, Transcriptie rekenboek Adamanshuis, 1573-1592, aldaar 13. Zie ook: Ria Gresnigt, 'Deze beeste sijnt in dit elendige jaer geslacht; eten en drinken in het Nieuwe Gasthuis tijdens de oorlogsjaren 1572 tot 1591' 1, *Zutphen* (2011) 3–10.
- ⁸³ J. Gimberg, 'Het stadhuis te Zutphen na 1500', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* XIV (1911) 199–229.
- ⁸⁴ Barbara Kooij, *Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)*. Haarlem Reeks; no. 20 (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2018) 64–65.
- ⁸⁵ F.A.H. van den Hombergh, 'Brugman en de Bres I', *Oud Zutphen* (1989) 1–11; F.A.H. van den Hombergh, 'Brugman en de Bres II', *Oud Zutphen* (1989) 33–42; F.A.H. van den Hombergh, 'Brugman en de Bres III', *Oud Zutphen* (1989) 87–88.
- ⁸⁶ A.H. Martens, 'Zutphense charters in het archief van de Geldersche Rekenkamer', *Nederlandsch Arvievenblad* (1923) 29–32.
- ⁸⁷ Brief van het stadsbestuur van Lochem aan het stadsbestuur van Zutphen, 23 april 1572. Regionaal Archief Zutphen, Transcripties van: inventarisnummer 303 "Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, 1572" uit het Oud-archief van Zutphen (archieffnummer 1).
- ⁸⁸ Missive van het Hof van Gelre en Zutphen aan de schout van Lochem, 20 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2651.
- ⁸⁹ Missive van Johan Kettell van Duisborch aan het Hof van Gelre en Zutphen. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2662.
- ⁹⁰ Missive van Gilles van Berlaymont aan de schout van Lochem en anderen, 29 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4375.
- ⁹¹ Brief van Van den Bergh, 19 juni 1572. Opgenomen in: Bakhuizen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 130.
- ⁹² Missive van Gilles van Berlaymont aan het Hof van Gelre en Zutphen, 19 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 645 Brieven van en aan de Stadhouder, reg. 754.
- ⁹³ Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 18 oktober 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummer 5200.
- ⁹⁴ Missive van den stadhouder aan het stadsbestuur van Groenlo met verzoek om den hopman, brenger dezes, gecommiteerd om knechten te werven voor Z.M. daarbij alle assistentie te verlenen, 24 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, Brieven uit en aan het Hof, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2669.
- ⁹⁵ Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie* II, 171–172.
- ⁹⁶ J.E. van der Pluijm, *Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog: de Achterhoek als strijdtoneel, 1567-1627* (Groenlo: Stadmuseum Groenlo 2009) 36.
- ⁹⁷ Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, 0138 Stadsbestuur Groenlo, 1273-1811, inv.nr. 939 Verzoekschrift van pastoor, schepenen en raad van Groenlo aan de kanselier en raad van zijne majesteit in het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen om de toelagen van de vicarissen die niet resideren ter plekke waaraan ze voor de dienst Gods verbonden zijn, aan te mogen wenden ter restauratie van de door 'eene troubel' door de gewezen graaf [Willem IV] van den Bergh geroofde ornamenten, monstransen en boeken, 1572.
- ⁹⁸ Pluijm, *Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog*, 39.
- ⁹⁹ *Ibid.*, 269.
- ¹⁰⁰ K. H. Greeven, *Geschiedenis en Beschrijving van Doetinchem* (1829) 21.
- ¹⁰¹ *De Nederlandsche Leeuw* jaargang 48 (1930) 354–355 <<https://www.knggw.nl/raadplegen/de-nederlandsche-leeuw/1930-48/>> [geraadpleegd 27 juli 2021].
- ¹⁰² Gelders Archief, 0508 Handschriften Rijksarchief in Gelderland, inv.nr 209 Kroniek van M. van Duysborg, koster te Doetinchem, 1527-1789, fol. 29.
- ¹⁰³ Missive van het stadsbestuur van Doetinchem aan het Hof, 27 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4374.
- ¹⁰⁴ Missive van Andries van Anderlecht aan het Hof, 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2672.
- ¹⁰⁵ Greeven, *Geschiedenis en Beschrijving van Doetinchem*, 21.
- ¹⁰⁶ Missive van Andries van Anderlecht aan het Hof, 11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2711.
- ¹⁰⁷ Missive van stadhouder Gilles van Berlaymont aan de stadsbesturen van Doetinchem en Doesburg, 11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4380.
- ¹⁰⁸ Missive van de steden Doesburg en Doetinchem aan het Hof, 13 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2790.
- ¹⁰⁹ Veen, 'Uit den zomer van 1572', 182.
- ¹¹⁰ Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie* II, 171–172.
- ¹¹¹ Gelders Archief, 0508 Handschriften Rijksarchief in Gelderland, inv.nr 209 Kroniek van M. van Duysborg, koster te Doetinchem, 1527-1789, niet gefolieerd.
- ¹¹² Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL), 0214 Archief Huis Bergh, inv.nr. 1647 Rekening van rentmeester Johan Garbrants over 1572/1573 van de door Philips II geconfisqueerde Berghse goederen, fol. 28v.
- ¹¹³ Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL), 0261 Stadsbestuur Doetinchem, 1341-1811, inv.nr. 639, fol. 45v.

- ¹¹⁴ Brief van het stadsbestuur van Zutphen aan het stadsbestuur van Doesburg, 29 april 1572. Streekarchivariaat de Liemers en Doesburg, 48 Oud Archief Doesburg, inv.nr. 129 Ingekomen stukken 1572
- Brief van het stadsbestuur van Nijmegen namens de Gelderse Hanzesteden aan de Hanze te Lübeck, 3 mei 1572. Regionaal Archief Zutphen, Transcripties van: inventarisnummer 303 "Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, 1572" uit het Oud-archief van Zutphen (archieffnummer 1).
- ¹¹⁵ Brief van het Hof aan Alva, 19 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2613.
- ¹¹⁶ Brieven van het Hof aan de steden Nijmegen, Zutphen, Doesburg en Arnhem, 19 en 25 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 6945 en 6955.
- ¹¹⁷ Brief van de richter van Doesburg aan het Hof, 14 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4354.
- ¹¹⁸ Brief van het Hof aan de richter van Doesburg, 14 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4355. Brief van de richter van Doesburg aan het Hof, 18 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4363. Veen, 'Het graafschap Berg in de eerste jaren van den Tachtigjarigen Oorlog (1568-1572)', 133.
- ¹¹⁹ Brief van het Hof aan Andries van Anderlecht, 16 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4358.
- ¹²⁰ Tadama, *Geschiedenis der stad Zutphen, van de vroegste tijden tot 1795*, 198-199.
- ¹²¹ Adam Huygen, *Beschrijving van het begin, opkomst, en aanwas der stad Doesburg ... Uitgegeeven, en met eene voorreden vermeerderd door Mr. Cornelis Walraven Vonck* (Henrik Heymans 1753) 127-128.
- ¹²² Brief van het stadsbestuur van Elburg aan het Hof, 26 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2681.
- ¹²³ Brief van Joost Putzler aan het Hof, 25 mei 1572, en brief van het stadsbestuur van Doesburg aan het Hof, 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2671 en 2672.
- ¹²⁴ Brief van het stadsbestuur van Doesburg aan de stadhouder, 4 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2716. Zie voor de reactie van de stadhouder aan het stadbestuur van Doesburg, 5 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2717.
- ¹²⁵ Aflegging van eed van trouw van de burgerij van Doesburg aan koning Philips II, 1572 (?). Streekarchivariaat de Liemers en Doesburg, 48 Oud Archief Doesburg, inv.nr. 498 - Eed van trouw, door de burgerij aan Philips II afgelegd ten overstaan van Balthazar van Rossem, richter van Doesburg, als vertegenwoordiger van de stadhouder Berlaymont.
- ¹²⁶ Brief van stadhouder Gilles van Berlaymont aan de stadsbesturen van Doesburg en Doetinchem, 11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 922 Brieven van en aan het Kwartier van Zutphen, reg. 4380.
- ¹²⁷ Brief van het Hof aan Alva, 12 juni 1573. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2790.
- ¹²⁸ Brief van het Hof aan Rhenen, 14 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1073 Brieven van en aan Uitheemsen, reg. 3578.
- ¹²⁹ Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie II*, 171-172.
- ¹³⁰ Gelders Archief, 0508 Handschriften Rijksarchief in Gelderland, inv.nr. 209. Kroniek van M. van Duysborg, koster te Doetinchem, 1527-1789, niet gefolieerd.
- ¹³¹ Brief van het stadsbestuur van Doesburg aan het stadsbestuur van Zutphen, 9 oktober 1572. Regionaal Archief Zutphen, Transcripties van: inventarisnummer 303 "Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, 1572" uit het Oud-archief van Zutphen (archieffnummer 1).
- ¹³² Brief van het Hof aan stadhouder Gilles van Berlaymont ter begeleiding van een verzoekschrift van Alijt van Bramel, 24 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 645 Brieven van en aan de stadhouder, reg. 763.
- ¹³³ Brief van de stadhouder aan het Hof, 31 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2906.
- ¹³⁴ Brief van het Hof aan de richters van Arnhem, Doesburg en Westervoort, 1 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2907. Brief van Balthasar van Rossem, richter van Doesburg, aan het Hof, 2 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2913.
- ¹³⁵ Brief van stadhouder Gilles van Berlaymont aan het Hof, 5 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2919.
- ¹³⁶ Brief van Peter van Winssen aan het Hof, 7 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2922. Brief van stadhouder Gilles van Berlaymont aan het Hof, 6 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2924.
- ¹³⁷ Pluijm, *Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog*, 21.
- ¹³⁸ J.S. van Veen, 'Bijdragen tot de geschiedenis van Borculo' in: *Bijdragen en mededelingen van de Vereeniging Gelre deel XXI* (Arnhem 1918) 19.
- ¹³⁹ Missive van Ermgardt, gravin van Lymburg en Bronckhorst, vrouw van Wisch en Styrum, 27 mei 1572. Gelders Archief, 0214 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2652, scan 176.
- ¹⁴⁰ Bakhuizen van den Brink, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*, 35.
- ¹⁴¹ Ferdinand Alvares van Toleda, hertog zu Alba etc., gouverneur-generaal der Nederlanden, maakt bekend, dat hij aan Maria, geboren zu Hoya en Brockhausen, gravin zu Brunckhorst, weduwe, en haar heerschapp Borckeloh sauvegarde geeft, 30 december 1572. Gelderse Archief, 0378 Heren van Borculo, inv. 271, reg. 1291.
- ¹⁴² Johannes van Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575* (1858) 37-38.
- ¹⁴³ Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie II*, 164-167; Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575*, 37-38.
- ¹⁴⁴ Missive van de richter van de Veluwe aan het Hof, 4 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3340.

- ¹⁴⁵ Missive van het Hof aan Alva, 19 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2613.
- ¹⁴⁶ Missive van het Hof aan Alva, 21 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2653.
- ¹⁴⁷ Missive van het Hof aan stadhouder Gilles van Berlaymont, 22 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2659.
- ¹⁴⁸ Missive van de stadhouder aan het Hof, 22 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 645 Brieven van en aan de Stadhouder, reg. 740.
- ¹⁴⁹ Hasselt, *Stukken voor de vaderlandsche historie* II, 161–163, 174–176.
- ¹⁵⁰ Ibid., 167–169.
- ¹⁵¹ Jan Willem Staats Evers, *Arnhem in en omstreeks 1572: eene bijdrage voor Nederland tot de geschiedenis der Spaansche overheersching* (Te Arnhem: Gouda Quint etc 1872) 27.
- ¹⁵² Missive van het Hof aan stadhouder Gilles van Berlaymont en diens antwoord daarop, 5 en 7 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2829 en 2830.
- ¹⁵³ Staats Evers, *Arnhem in en omstreeks 1572*, 28.
- ¹⁵⁴ Ibid., 29.
- ¹⁵⁵ C. Hille Ris Lambers, *De kerkhervorming op de Veluwe, 1523-1578: bijdrage tot de geschiedenis van het protestantisme in Noord-Nederland* (1890: Utrecht) 155–158.
- ¹⁵⁶ Sander Wassing, 'Harderwijk, de Beeldenstorm en Alva's Raad van Beroerten', *Vittepraetje: kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich* 20 (2016) 6–15 en 24.
- ¹⁵⁷ C. Hille Ris Lambers, *De kerkhervorming op de Veluwe, 1523-1578: bijdrage tot de geschiedenis van het protestantisme in Noord-Nederland*, 55.
- ¹⁵⁸ Emanuel van Meteren, *HISTORIA, unnd Abcontrafeytungh, fürnemlich der Niderlendischer geschichten, vnd Kriegß hendelen* (1593) VII (boek 4).
- ¹⁵⁹ Emanuel van Meteren, *Memorien der Belgische ofte Nederlantsche historie, van onsen tijden: Inhoudende hoe de Nederlanden aenden anderen ghehecht, ende aen Spaengien ghecome zijn: ... : Meest onder de regeeringhe van Philippus de II. coninc van Spaengien, tot synen doot, ende den vvtgaenden Iare 1598: eensdeels int Latijn ende Hoochduytsch in druck wtghegaen, maer nu by den auteur selve oversien, verbertert ende vermeerdert, wtghegeuen; verciert met een caerte van allede Nederlanden, ende aller regeerders afbeeldinghe in coper ghesneden* (Ghedruet by Jacob Cornelisz. Vennecool 1599) LIIIJ.
- ¹⁶⁰ Pieter Christiaansz Bor, *Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden* I (By de weduwe van Joannes van Someren, Abraham Wolfgangh, Hendrick en Dirck Boom 1679) 381.
- ¹⁶¹ Missive van de stadhouder aan de drost van Harderwijk en de stadsbesturen van Harderwijk en Elburg, 11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3343. Zie ook: Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, 5001 Stadsbestuur Harderwijk, (1190) 1231 - 1813, inv.nr. 726, reg. 1197.
- ¹⁶² Missive van het Hof aan de Drost van Harderwijk, 17 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2727. Missive van het Hof aan Henrick van Domselaar, schout van Barneveld, 23 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2728. Missive van Henrick van Domzeler, schout van Barneveld, aan het Hof, 20 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2733. Missive van Gilles van Berlaymont aan magistraat van Harderwijk, 12 juni 1572. Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, 5001 Stadsbestuur Harderwijk, (1190) 1231 - 1813, inv.nr. 730, reg. 1199.
- ¹⁶³ Missiven van het Hof aan de magistraten van Harderwijk en Elburg, 21 januari en 11 februari 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3161 en 3267.
- ¹⁶⁴ Missive van de Frederick van der Zande aan het Hof, ca. 11 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3293. Missive van het Hof aan Alva, 15 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2605. Missive van het Hof aan de drost van Harderwijk, 25 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3303.
- ¹⁶⁵ Missive van Alva aan het Hof, 8 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, niet geregesteerd.
- ¹⁶⁶ Missive van het Hof aan Alva, 18 februari 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2587.
- ¹⁶⁷ Missive van de stadhouder aan Otto van der Sande, drost van Harderwijk, 24 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2667. Missive van de stadhouder aan de schouten van Nijkerk, Putten en Ermelo, 24 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2668.
- ¹⁶⁸ Missive van Gilles van Berlaymont aan de Hertog van Alva, 5 juli 1572. Opgenomen in: Veen, 'Uit den zomer van 1572', 184.
- ¹⁶⁹ Missive van Gilles van Berlaymont aan de Hertog van Alva, ca. 5 juli 1572. Opgenomen in: Ibid., 186.
- ¹⁷⁰ Missive van Gilles van Berlaymont aan de Hertog van Alva, 5 juli 1572. Opgenomen in: Ibid., 184.
- ¹⁷¹ Missive van drost van Harderwijk aan het Hof, 27 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3327. Missive van de stadhouder aan de drost van Harderwijk, 30 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3331. Missive van de Stadhouder aan de schouten van Nijkerk, Putten en Ermelo, juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3337.
- ¹⁷² Veen, 'Uit den zomer van 1572', 184–185.
- ¹⁷³ Ibid., 185.
- ¹⁷⁴ Missive van de Stadhouder aan het stadsbestuur van Amersfoort, 5 april 1573. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 992 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3632.
- ¹⁷⁵ Missive van het Hof aan de stadhouder, 17 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2943.

- ¹⁷⁶ Fernando Álvarez de Toledo Alba, *Epistolario del III duque de Alba, don Fernando Álvarez de Toledo* (Madrid 1952) 250.
- ¹⁷⁷ J. de Jong Saakes en P. fl Berends, *Kroniek van Harderwijk. [Dl. 1]: 1231-1931* (Harderwijk: Schilder 1931) 66.
- ¹⁷⁸ Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL), 0214 Archief Huis Bergh, inv.nr. 1647 Rekening van rentmeester Johan Garbrants over 1572/1573 van de door Philips II geconfisqueerde Berghse goederen, fol. 36.
- ¹⁷⁹ Missive van het stadsbestuur van Elburg aan het Hof, 9 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3313.
- ¹⁸⁰ Missive van de stadhouder aan het Hof, 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2674.
- ¹⁸¹ Missive van het Hof aan de richter van Oldebroek en de schout van Doornspijk, 27 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3326. Ook missive van het Hof aan de richter van Oldebroek en de schout van Doornspijk, 30 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2700. Missive van het Hof aan de magistraat van Elburg, 31 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3333.
- ¹⁸² Commissie van stadhouder Gilles van Berlaymont aan Johan Bentinck, 31 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3334.
- ¹⁸³ Missive van Lubbert Sanderss aan raadsheer mr. Govers Pannecouck, 31 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2702. Missive van het hof aan de magistraat van Elburg, 31 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3335.
- ¹⁸⁴ Missive van de stadhouder aan de drost van Harderwijk en de stadsbesturen van Harderwijk en Elburg, 11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3343.
- ¹⁸⁵ Missive van het stadhouder aan Johan Bentinck, 13 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3353.
- ¹⁸⁶ Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575, LXXXIX-XCIII*.
- ¹⁸⁷ Over opdracht aan Lancelot van Berlaymont om troepen naar Elburg te sturen: Missive van de stadhouder aan het Hof, 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2674. Over Elst als loopplaats: Missive van het Hof aan de stadhouder (antwoord op reg. 2674), 25 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2675.
- ¹⁸⁸ Missive van het Hof aan het stadsbestuur van Elburg, 17 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3356.
- ¹⁸⁹ Missive van het Hof aan Alva, 8 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2777.
- ¹⁹⁰ Veen, 'Uit den zomer van 1572', 185-186. Vergelijk: Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575*, 46.
- ¹⁹¹ Veen, 'Uit den zomer van 1572', 184-185.
- ¹⁹² Zie missieven van het Hof aan de stadsbesturen van Harderwijk en Elburg over de watergeuzen, 21 januari en 11 februari 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3261 en 3267.
- ¹⁹³ Rapport van Johan Bentinck, 2-11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2713. Opgenomen bij: Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575, LXXXIX-XCIII*.
- ¹⁹⁴ Missive van het Hof aan het stadsbestuur van Elburg, 19 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3358. Willem van Oranje aan het stadsbestuur van Harderwijk, 20 mei 1572; Willem van Oranje aan het stadsbestuur van Kampen, 20 mei 1572; Willem van Oranje aan het stadsbestuur van Tiel, 20 mei 1572; Willem van Oranje aan het stadsbestuur, dekens, edellieden, gemeente en schutters van Zwolle, 20 mei 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, respectievelijk briefnummers 6963, 3809, 9655 en 11407.
- ¹⁹⁵ Brief van Willem van den Bergh aan het stadsbestuur van Elburg, 15 juni 1572. Geciteerd bij Veen, 'Uit den zomer van 1572', 185-186.
- ¹⁹⁶ Bor, *Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden I*, 333.
- ¹⁹⁷ Fuldauer ed., *De Navorscher*, 156.
- ¹⁹⁸ Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, 1001 Stadsbestuur Elburg 1320-1813, inv.nr. 1648 Overeenkomst tussen Hendrick Toenysz. van Tuill te Wesel en Andries van Arler betreffende de levering van vuurwapens aan de stad Elburg, 1572.
- ¹⁹⁹ Missive van Andries van Arler aan de kerkmeesters van Epe en Vaassen, 28 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 991 Brieven van en aan het Kwartier van Veluwe, reg. 3370. Opgenomen bij: Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575, XCIII*.
- ²⁰⁰ Willem van den Bergh aan het stadsbestuur van Elburg, 20 september 1572. Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, 1001 Stadsbestuur Elburg 1320-1813, inv.nr. 1459.
- ²⁰¹ Missive van de stadhouder aan de kerkmeesters van Ede, 22 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2852.
- ²⁰² Maarten Hageman, *Het kwade exempel van Gelre: de stad Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten, 1566-1568* (Nijmegen: Vantilt 2005).
- ²⁰³ Ibid.
- ²⁰⁴ Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575*, 36.
- ²⁰⁵ Ibid., 37.
- ²⁰⁶ Missive van het Hof aan het stadsbestuur van Nijmegen, 20 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 6990.
- ²⁰⁷ Missive van het stadsbestuur van Nijmegen aan het Hof, 19 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 6986.
- ²⁰⁸ Missive van het Hof aan Alva. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2653.
- ²⁰⁹ Missive van Alva aan het stadsbestuur van Nijmegen, 23 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 6993a.

- ²¹⁰ Missive van het Hof aan Alva, 19 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2613.
- ²¹¹ Missive van het Hof aan het stadsbestuur van Nijmegen, 11 april 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 6932.
- ²¹² Brief van het stadsbestuur van Zutphen aan het stadsbestuur van Doesburg, 29 april 1572. Streekarchivariaat de Liemers en Doesburg, 48 Oud Archief Doesburg, inv.nr. 129 Ingekomen stukken 1572
Brief van het stadsbestuur van Nijmegen namens de Gelderse Hanzesteden aan de Hanze te Lübeck, 3 mei 1572. Regionaal Archief Zutphen, Transcripties van: inventarisnummer 303 "Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken, 1572" uit het Oud-archief van Zutphen (archieffnummer 1).
- ²¹³ Missive van Alva aan het Hof, 11 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2723.
- ²¹⁴ Missive van de stadhouder aan het Hof, 18 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 645 Brieven van en aan de Stadhouder, reg. 743.
- ²¹⁵ Missive van Hendrick van Bonenburg aan de stadhouder, 27 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2856; Missive van de stadhouder aan Henrick van Bonenborch, 29 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2858.
- ²¹⁶ Missive van het stadsbestuur van Nijmegen aan het Hof, 7 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2778.
- ²¹⁷ Missive van het Hof aan Joest Pieck, 30 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 7073.
- ²¹⁸ H. Hettema, 'Waar trok Alva's leger in 1572 over den Rijn? Met een schetskaartje', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1930), aldaar 109. Zie ook: H. Hettema, 'De veldtocht der Spanjaarden in 1572 ten westen van de Geldersche IJssel', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1932) 107-160.
- ²¹⁹ H.D.J. van Schevichaven, 'Historische aantekeningen van Diederik van der Voordt', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre I* (1898) 229-244, aldaar 231, 240-241.
- ²²⁰ Hettema, 'Waar trok Alva's leger in 1572 over den Rijn? Met een schetskaartje'.
- ²²¹ Zie bijvoorbeeld missive van Joost van Cranevelt aan de kanselier van het Hof, 12 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 2939.
- ²²² F. S. Knipscheer, 'Drie geestelijken uit Zaltbommel in 1574', *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History* 35 (1946) 202-214, aldaar 202.
- ²²³ Judith Pollmann, 'Oranje en de Eerste Statenvergadering. Een goed verborgen revolutie', in: *Willem van Oranje en de eerste vrije statenvergadering 1572 Dordrecht* (Den Haag: Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting 2019) 7-33.
- ²²⁴ J.G.R. Acquoy, *Jan van Venray (Johannes Ceporinus) en de wording en vestiging der hervormde gemeente te Zalt-Bommel* (G.H. van der Schuyt 1873) 255-256.
- ²²⁵ H.F.K. van Nierop, *Het foute Amsterdam*. Oratiereeks (Amsterdam: Vossiuspers UvA 2000).
- ²²⁶ Acquoy, *Jan van Venray (Johannes Ceporinus) en de wording en vestiging der hervormde gemeente te Zalt-Bommel*, 255-256.
- ²²⁷ Hans Opschoor, 'De Bommelse Geuzen, in 1566, 1568 en 1572', *Tussen de Voorn en Loevestein: tijdschrift van de Historische Kring Bommelerwaard* 53 (2017) 1-13.
- ²²⁸ Missieven van de stadhouder aan de magistraat van Bommel, gedateerd 24 en 27 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2809 en 2814.
- ²²⁹ D. Brouwer, *De reductie van Bommel (1572-1602)* (Arnhem: Gouda Quint 1918) 2-5.
- ²³⁰ Willem van Oranje aan Dirk van Haeften, tussen 1 en 31 augustus 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummer, no 2560.
- ²³¹ Acquoy, *Jan van Venray (Johannes Ceporinus) en de wording en vestiging der hervormde gemeente te Zalt-Bommel*, 91-92; Knipscheer, 'Drie geestelijken uit Zaltbommel in 1574', 203. Brieven van Alva aan magistraat van Bommel 6 juli 1572 en 17 juli 1572: Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 7026 en 7033.
- ²³² Transcriptie van naamlijst uitgesloten van het algemeen pardon omwille van handelen in 1572 in: Fuldauer ed., *De Navorscher*, 158.
- ²³³ Missieven van de drost van Hedel aan de Hertog van Alva, 31 juli en 3 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, reg. 7036 en 7037.
- ²³⁴ Artikelbrief van Willem van Oranje aan de hopman en soldaten van het Bommelse garnizoen. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummer 11566.
- ²³⁵ Knipscheer, 'Drie geestelijken uit Zaltbommel in 1574', 207; Acquoy, *Jan van Venray (Johannes Ceporinus) en de wording en vestiging der hervormde gemeente te Zalt-Bommel*, 93.
- ²³⁶ Acquoy, *Jan van Venray (Johannes Ceporinus) en de wording en vestiging der hervormde gemeente te Zalt-Bommel*, 115-123.
- ²³⁷ Brief van de prins van Oranje aan de stad Tiel, 20 mei 1572. Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL), 0214 Huis Bergh (828) 1227-1842, inv.nr. 392.
- ²³⁸ P.D. Spies, *Dirck Vijgh (1531-1615). Schetsen uit het leven van de ambtman van Nederbetuwe* (2020), 105-107.
- ²³⁹ Missive van den stadhouder aan B. S. en R. der steden Tiel en Zaltbommel, 23 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2741.
- ²⁴⁰ Missive van den stadhouder aan Claes Vijgh, ambtman van Nederbetuwe en schout te Tiel. Idem aan Johan van Asperen en van Vuren, ambtman van Bommel enz., 23 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2740.
- ²⁴¹ Missive van het Hof aan den stadhouder. In antwoord op die van 26 juni, 27 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2746.

- ²⁴² Missive van B. S. en R. van Tiel aan den stadhouder, 15 september 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 824 Brieven van en aan het kwartier van Nijmegen, reg. 7046.
- ²⁴³ Missive van den stadhouder aan B. S. en R. van Tiel in antwoord op die van 14 september, 22 september 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, Brieven van en aan van het Kwartier van Nijmegen, inv.nr. 824, reg.nr. 7050.
- ²⁴⁴ Missive van den stadhouder aan het Hof, in antwoord op die van 27 oktober, 28 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, , inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2897.
- ²⁴⁵ Missive van het Hof aan den stadhouder, 19 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2878
- ²⁴⁶ Missive van het Hof resp. aan de schout en het stadsbestuur van Culemborch, de richter en de stad Wageningen, de ambtman van Nederbetuwe, schout en stadsbestuur van Wijk en van Rhenen, 30 oktober 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2905.
- ²⁴⁷ Missive van Claes Vijgh, ambtman van Nederbetuwe, aan het Hof, in antwoord op die van 30 oktober, 2 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2910.
- ²⁴⁸ Missive van stadhouder Berlaymont aan het Hof, 4 november. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2916.
- ²⁴⁹ Missive van het stadsbestuur van Tiel aan het Hof, 7 november 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2930.
- ²⁵⁰ J. S. van Veen, 'Correspondentie van Andries van Anderlecht als gouverneur van Tiel (1573-1575)', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre II* (1899) 331-358, aldaar 332.
- ²⁵¹ P.D. Spies, *Ambt Nederbetuwe. Dirck Vijgh c.s. Documentatie deel 3. Militaire Zaken en Recht 1565-1582*. 35. Gerichtelijke Transcripties Nederbetuwe (Middelburg 2020) 46-47.
- ²⁵² Friedrich Nettesheim, 'Bijdrage tot den veldtog van prins Willem van Oranje in 1572', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1861), aldaar 296.
- ²⁵³ Willem van Oranje aan Bernhard van Merode, heer van Rummen, 29 april 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummers 10518 en 10524.
- ²⁵⁴ Nettesheim, 'Bijdrage tot den veldtog van prins Willem van Oranje in 1572', 299.
- ²⁵⁵ *Ibid.*, 300.
- ²⁵⁶ J.S. van Veen, 'Bijdragen tot de geschiedenis der stad Gelre in het jaar 1572', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 20 (1917) 151-155, aldaar 155.
- ²⁵⁷ Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 18 oktober 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummer 5200.
- ²⁵⁸ Veen, 'Bijdragen tot de geschiedenis der stad Gelre in het jaar 1572', 153-154.
- ²⁵⁹ Fuldauer ed., *De Navorscher*, 158.
- ²⁶⁰ Willem van Oranje aan Bernhard van Merode, heer van Rummen, 29 april 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummers 10518 en 10524.
- ²⁶¹ Missive van het stadsbestuur van Roermond aan het Hof van Gelre en Zutphen, 18 mei 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1606.
- ²⁶² Missive van het stadsbestuur van Roermond aan stadhouder Gilles van Berlaymont, 28 juni 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1616.
- ²⁶³ Missive van stadhouder Gilles van Berlaymont aan het stadsbestuur van Roermond, 1 juli 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1617.
- ²⁶⁴ Missive van het stadsbestuur van Roermond aan stadhouder Gilles van Berlaymont, 6 juli 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1618.
- ²⁶⁵ Missive van stadhouder Gilles van Berlaymont aan Johan van Wyttenhorst, drost van Kessel, 8 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, reg.nr. 2783.
- ²⁶⁶ Missive van stadhouder Gilles van Berlaymont aan het stadsbestuur van Roermond, 7 juli 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1619.
- ²⁶⁷ Missive van de magistraat van Roermond aan Alva, 20 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁶⁸ Missive van Alva aan de schout en de magistraat van Roermond, 23 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁶⁹ Verzoek van Johan van Wyttenhorst aan Alva, juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁷⁰ Missive van Francisco Montesdeoca aan het stadsbestuur van Roermond, 18 juli 1572. Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1625.
- ²⁷¹ Missive van het stadsbestuur van Maastricht aan het stadsbestuur van Roermond, 23 mei 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1611; Missive van het stadsbestuur van Roermond aan het stadsbestuur van Maastricht, na 23 mei 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1612.
- ²⁷² Missive het stadsbestuur van Roermond aan Lancelot van Beralymont, 15 juli 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1620.
- ²⁷³ Vermaseren en Meerbergen, 'De martelaren van Roermond in 1572', 266.
- ²⁷⁴ *Ibid.* Zie ook: Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 25 juli 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummer 5196.
- ²⁷⁵ Fuldauer ed., *De Navorscher*, 187.
- ²⁷⁶ Willem van Oranje aan Jan van Nassau, 25 juli 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummer 5196.
- ²⁷⁷ Vermaseren en Meerbergen, 'De martelaren van Roermond in 1572', 273.

-
- ²⁷⁸ B. Hartmann, *De martelaren van Roermond in het kader van de politieke en kerkelijke situatie van hun tijd* (Oegstgeest: Colomba 2009) 43–44.
- ²⁷⁹ Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1629.
- ²⁸⁰ Willem van Oranje aan Bernhard van Merode, heer van Rummen, 29 april 1572. Huygens ING, De correspondentie van Willem van Oranje, briefnummers 10518 en 10524.
- ²⁸¹ Missiven van Alva aan het Hof, 3 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2627 en 2628.
- ²⁸² Missive van Johan van Wittenhorst aan de stadhouder, 28 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2751.
- ²⁸³ Missive van Johan van Wittenhorst aan Alva, 6 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁸⁴ Missive van Johan van Wittenhorst aan Karel van Berlaymont, 6 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁸⁵ Missive van Alva aan Johan van Wittenhorst, 8 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁸⁶ Missive van Johan van Wittenhorst aan Alva, 6 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁸⁷ Missive van Johan van Wittenhorst aan Karel van Berlaymont, 6 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁸⁸ Missive van het stadsbestuur van Venlo aan Alva, 6 mei 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁸⁹ Missive van de stadhouder aan het stadsbestuur van Venlo, 13 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2791. Missive Alva aan het stadsbestuur van Venlo, 13 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁹⁰ Missive van Johan van Wittenhorst aan Karel van Berlaymont, 6 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁹¹ Missive van Alva aan Johan van Wittenhorst, 17 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁹² Missive van Johan van Wittenhorst aan de stadhouder, 28 juni 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2751. Missive van stadhouder Gilles van Berlaymont aan Johan van Wittenhorst, 1 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, reg. 4453.
- ²⁹³ Missive van de stadhouder aan Johan van Wittenhorst, 8 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 662 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2783.
- ²⁹⁴ Missive van de stadhouder aan het stadsbestuur van Venlo, 15 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2797.
- ²⁹⁵ Missive van Alva aan het stadsbestuur van Venlo, 17 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer. Missive van het stadsbestuur van Venlo aan het stadsbestuur van Roermond, 18 juli 1572. Gemeentearchief Roermond, 1001 Oud-archief van de stad Roermond, inv.nr. 87, reg. 1623.
- ²⁹⁶ Missive van Alva aan het stadsbestuur van Venlo, 26 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁹⁷ Missive van het stadsbestuur van Venlo aan Alva, 1 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ²⁹⁸ Missive van magistraat van Venlo aan Alva, 23 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer. Missive van de stadhouder aan Johan van Wyttenhorst, 24 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2806.
- ²⁹⁹ Missive van Alva aan Johan van Wittenhorst, 31 juli 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055 Brieven van en aan het Kwartier van Roermond, geen regestnummer.
- ³⁰⁰ Missive van het Hof aan Alva, 13 augustus 1572. Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 663 Brieven uit en aan het Hof, reg. 2833.

Bibliografie

- Aa, AJ van der, Karel Johan Reinier van Harderwijk en G. D. J. Schotel, *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt* (Haarlem: Van Brederode 1852).
- Acquoy, J.G.R., *Jan van Venray (Johannes Ceporinus) en de wording en vestiging der hervormde gemeente te Zalt-Bommel* (G.H. van der Schuyt 1873).
- Alba, Fernando Álvarez de Toledo, *Epistolario del III duque de Alba, don Fernando Álvarez de Toledo* (Madrid 1952).
- B. Stegeman, *Het oude kerspel Winterswijk. Bijdrage tot de geschiedenis van een deel der voormalige heerlijkheid Bredevoort* (Zutphen 1927).
- Bakhuizen van den Brink, J. N., *Het ambt Bredevoort tijdens het Anholter pandschap 1562-1612*. Werken, uitgegeven door Gelre; no. 19. (Arnhem: Gouda Quint 1933).
- Baudartius, Willem, *Afbeeldinge ende beschryvinghe van alle de veldslagen, belegeringen ende and're notabele geschiedenissen ghevallen in de Nederlanden. Geduerende d'oorloghe teghens den coningh van Spaengien: onder het beleydt van den Prince van Oraengien, ende Prince Maurits de Nassau* (Amsterdam: Michiel Colijn 1616).
- Boerkoel, G.A.W., 'Het jaar 1572 in de Achterhoek', *Nederlandse Historiën: tijdschrift voor vaderlandse (streek)geschiedenis* 6 (1972) 87-94.
- Bor, Pieter Christiaansz, *Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden I* (By de weduwe van Joannes van Someren, Abraham Wolfgangh, Hendrick en Dirck Boom 1679).
- Brouwer, D., *De reductie van Bommel (1572-1602)* (Arnhem: Gouda Quint 1918).
- C. Hille Ris Lambers, *De kerkhervorming op de Veluwe, 1523-1578: bijdrage tot de geschiedenis van het protestantisme in Noord-Nederland* (1890: Utrecht).
- Conrad Gietman, *Eer en schande : een interpretatie van de politieke stellingname van graaf Willem IV van den Bergh tijdens de Opstand* (Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis R.U. Utrecht, Utrecht 1991).
- Dalen, A.G. van, en R.R.A. van Gruting, *Graaf Willem IV van den Bergh: een Gelderse geschiedenis uit de Opstand tegen Spanje* (Doetinchem; Doetinchem: Staring Instituut ; Mr. H.J. Steenbergenstichting 1998).
- De Nederlandsche Leeuw* jaargang 48 (1930) <<https://www.knggw.nl/raadplegen/de-nederlandsche-leeuw/1930-48/>> [geraadpleegd 27 juli 2021].
- Ebben, Maurits, Margriet Lacy-Bruijn en R.H.A.M van Hövell tot Westerfliet, *Alba: general and servant to the crown. Protagonists of history in international perspective 3* (Rotterdam: Karwansaray Publishers 2013).
- Frans Scholten, 'In Kaart : het Dikkedalgsat; Zutphense bezittingen geconfisqueerd door de Spanjaarden : kaarten van Achterhoek en Liemers nader bekeken', *Oer : cultuur-historisch tijdschrift voor Achterhoek en Liemers* 4 (2015) 38-39.

- Frijhoff, Willem, *Historische atlas van Zutphen: torenstad aan Berkel en IJssel*. Historische atlassen (Nijmegen: Vantilt 2011).
- , 'Sint Justus' hoofd, Baudartius' bijbel, Franckheims zerk en Spitholts beurs: een Zutphens netwerk tussen Noord en Zuid', in: Bruno Blondé, Bert De Munck en Filip Vermeylen ed., *Doodgewoon: Mensen en huyn dagelijks leven in de geschiedenis. Liber Amicorum Alfons K.L. Thijs* 87. Bijdragen tot de Geschiedenis 1-2 (Antwerpen: Universiteit Antwerpen - Centrum voor Stadsgeschiedenis 2004) 285-303.
- Fuldauer, G. ed., *De Navorscher: Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer tuschen allen, die iets weten, iets te vragen hebben of iets kunnen oplossen* (1935).
- Galema, Sjoerd, Transcriptie rekenboek Adamanshuis, 1573-1592.
- Gimberg, J., 'Het stadhuis te Zutphen na 1500', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* XIV (1911) 199-229.
- Greeven, K. H., *Geschiedenis en Beschrijving van Doetinchem* (1829).
- Gresnigt, Ria, 'Brusselse regels: Zutphense brieven van 1571', *Zutphen* (2014) 72-78.
- , 'Deze beeste sijnt in dit elendige jaer geslacht; eten en drinken in het Nieuwe Gasthuis tijdens de oorlogsjaren 1572 tot 1591' 1, *Zutphen* (2011) 3-10.
- Groenveld, S., 'Verraders' in de Tachtigjarige Oorlog', *Gelders Erfgoed: tweemaandelijks Gelders cultuurhistorisch tijdschrift* 7 (1998) 11-17.
- Haan, G. de, 'De Vrede van Munster in relatie tot Huis Bergh', *Old Ni-js: lijfblad van de Heemkundekring Bergh* 15 (1998) 36-39.
- Hageman, Maarten, *Het kwade exempel van Gelre: de stad Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten, 1566-1568* (Nijmegen: Vantilt 2005).
- Hans Opschoor, 'De Bommelse Geuzen, in 1566, 1568 en 1572', *Tussen de Voorn en Loevestein: tijdschrift van de Historische Kring Bommelerwaard* 53 (2017) 1-13.
- Hartmann, B., *De martelaren van Roermond in het kader van de politieke en kerkelijke situatie van hun tijd* (Oegstgeest: Colomba 2009).
- Hasselt, Gerard van, *Stukken voor de vaderlandsche historie II* (Arnhem/Amsterdam: W. Troost en J. Allart 1792).
- Hettema, H., 'De route van Prins Willem I in 1572. Met twee kaarten', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1927) 193-214.
- , 'De route van Prins Willem I in 1572 (vervolg)', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1928) 17-60.
- , 'De veldtocht der Spanjaarden in 1572 ten westen van de Geldersche IJsel', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1932) 107-160.
- , 'Waar trok Alva's leger in 1572 over den Rijn? Met een schetskaartje', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1930).
- Hombergh, F.A.H. van den, 'Brugman en de Bres I', *Oud Zutphen* (1989) 1-11.

- , 'Brugman en de Bres II', *Oud Zutphen* (1989) 33–42.
- , 'Brugman en de Bres III', *Oud Zutphen* (1989) 87–88.
- Huygen, Adam, *Beschryving van het begin, opkomst, en aanwas der stad Doesburg ... Uitgegeeven, en met eene voorreden vermeerderd door Mr. Cornelis Walraven Vonck* (Henrik Heymans 1753).
- Jong Saakes, J. de, en P. fl Berends, *Kroniek van Harderwijk. [Dl. 1]: 1231-1931* (Harderwijk: Schilder 1931).
- Kamen, Henry, *The Duke of Alba* (New Haven, Conn. [etc.]: Yale University Press 2004).
- Knipscheer, F. S., 'Drie geestelijken uit Zaltbommel in 1574', *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History* 35 (1946) 202–214.
- Kooij, Barbara, *Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)*. Haerlem Reeks; no. 20 (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2018).
- Lem, Anton van der, *De Opstand in de Nederlanden 1568-1648: de Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld* (2018).
- Martens, A.H., 'Zutphense charters in het archief van de Geldersche Rekenkamer', *Nederlandsch Arvievenblad* (1923) 29–32.
- Meteren, Emanuel van, *HISTORIA, unnd Abcontrafeytungh, fürnemlich der Niderlendischer geschichten, vnd Kriegß hendelen* (1593).
- , *Memorien der Belgische ofte Nederlantsche historie, van onsen tijden: Inhoudende hoe de Nederlanden aenden anderen ghehecht, ende aen Spaengien ghecome[n] zijn: ... : Meest onder de regeeringhe van Philippus de II. coninc van Spaengien, tot synen doot, ende den vvtgaenden Iare 1598 : eensdeels int Latijn ende Hoochduytsch in druck wtghegaen, maer nu by den autheur selve oversien, verbertert ende vermeerdert, wtghegeuen ; verciert met een caerte van allede Nederlanden, ende aller regeerders afbeeldinghe in coper ghesneden* (Ghedruet by Jacob Cornelisz. Vennecool 1599).
- Nettesheim, Friedrich, 'Bijdrage tot den veldtocht van prins Willem van Oranje in 1572', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1861).
- Nierop, H.F.K. van, *Het foute Amsterdam*. Oratiereeks (Amsterdam: Vossiuspers UvA 2000).
- Pluijm, J.E. van der, *Groenlo in de Tachtigjarige Oorlog: de Achterhoek als strijdtoneel, 1567-1627* (Groenlo: Stadsmuseum Groenlo 2009)
<<https://issuu.com/ligtenberg64/docs/80-jarigeoorlog>>.
- Pollmann, Judith, 'Oranje en de Eerste Statenvergadering. Een goed verborgen revolutie', in: *Willem van Oranje en de eerste vrije statenvergadering 1572 Dordrecht* (Den Haag: Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting 2019) 7–33.
- Sander Wassing, 'Harderwijk, de Beeldenstorm en Alva's Raad van Beroerten', *Vittepraetje: kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich* 20 (2016) 6–15 en 24.
- Schevichaven, H.D.J. van, 'Historische aantekeningen van Diederik van der Voordt', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre I* (1898) 229–244.

- Scholten, F. W. J., 'Zutphens rampspoed door tijdgenoten ervaren; verhalende fragmenten over de gebeurtenissen in de jaren 1572-1584 uit Zutphense archieven', in: B. Looper en J. C. Riemens ed., *Geschiedenis in Zutphen, over geschiedschrijving, geschiedbeoefening en historisch besef; opstellen aangeboden aan dra. M. M. Doornink-Hoogenraad* (Zutphen 1988) 33-39.
- Spies, P.D., *Ambt Nederbetuwe. Dirck Vijgh c.s. Documentatie deel 3. Militaire Zaken en Recht 1565-1582*. 35. Gerichtelijke Transcripties Nederbetuwe (Middelburg 2020).
- Staats Evers, Jan Willem, *Arnhem in en omstreeks 1572: eene bijdrage voor Nederland tot de geschiedenis der Spaansche overheersching* (Te Arnhem: Gouda Quint etc 1872).
- Tadama, R. W., *Geschiedenis der stad Zutphen, van de vroegste tijden tot 1795* (Arnhem : Zutphen: IsAnNijhoff en Zoon ; Willem Thieme 1856).
- Veen, J. S. van, 'Correspondentie van Andries van Anderlecht als gouverneur van Tiel (1573-1575)', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre II* (1899) 331-358.
- Veen, J.S. van, 'Bijdragen tot de geschiedenis der stad Gelre in het jaar 1572', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre 20* (1917) 151-155.
- , 'Het graafschap Berg in de eerste jaren van den Tachtigjarigen Oorlog (1568-1572)', *Bijdragen en mededeelingen GELRE 8* (1905) 113-232.
- , 'Uit den zomer van 1572', *Bijdragen en Mededeelingen Gelre XXIV* (1921) 179-190.
- Vermaseren, B. A., en J. Meerbergen, 'De martelaren van Roermond in 1572', in: *Historische opstellen over Roermond en omgeving* (Roermond: Bisschoppelijk College 1951) 257-287.
- Vloten, Johannes van, *Nederlands opstand tegen Spanje, 1572-1575* (1858).
- , *Nederlands opstand tegen Spanje in zijn eerste Wording en Ontwikkeling. 1567-1572* (Kruseman 1858).

Bijlage 1: Aanvullende objecten Gelderland 1572

In dit rapport was niet de ruimte om alle objecten in aparte kaders toe te lichten. Maar de opdracht was ook om de deelnemende gemeenten een objectenlijst aan te bieden waaruit ze kunnen putten voor hun activiteiten tijdens het herdenkingsjaar 2022. Daarom is deze objectenlijst samengesteld en als bijlage toegevoegd. Het is een aanvulling op de illustraties, kaarten, portretten en andere objecten die in de voorgaande hoofdstukken staan. Brieven, die ook ter ondersteuning van het verhaal als object kunnen worden getoond, zijn in deze lijst niet opgenomen. Ook algemeen beeldmateriaal als spotprenten ontbreekt.

Alle objecten hebben met elkaar gemeen dat ze over Gelre in 1572 gaan. Ze zijn dus relevant voor het Gelderse verhaal over 1572. Objecten over de inname van Den Briel bijvoorbeeld of gebeurtenissen elders in Holland, die te vinden zijn in de collectie van de Gelderse musea en erfgoedinstellingen, zijn niet in deze lijst opgenomen. Aan de hand van deze objectenlijst kan iedere deelnemende gemeente in het herdenkingsjaar 2022 haar eigen lokale beeldverhaal over 1572 componeren.

Objecten	Beschrijving
<u>Geografie</u>	
Zutphen	
	<p><i>Prent van het beleg en de inname van Zutphen op 16 november.</i></p> <p>Zeldzame prent van de belegering van de stad Zutphen, pre-Hogenberg.</p> <p>Anoniem, <i>Zutphen 14, 15 en 16 november 1572</i>, ca. 1572, gravure, 228 x 312 mm., (Arnhem, Gelders Archief).</p>
	<p><i>Het kaartboek van Thomas Witteroos</i></p> <p>"Caertenboeck", houdende 19 kaarten van de aan de stad Zutphen toebehorende en voor de koning in beslag genomen gronden, met opgaaf van de aard en de grootte van de percelen en de namen van de pachters, op last van de Rekenkamer getekend door Thomas Witteroos (gekleurd).</p> <p>Thomas Witteroos, <i>Caertenboeck</i>, ca. 1573, ingekleurd handschrift, 330 x 220 mm., (Arnhem, Gelders Archief).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van het Gelders Archief)</i></p>

	<p><i>Glasfragmenten uit Zutphen</i></p> <p>Glasvondst in Nieuwstadkerk Zutphen. Het glas werd begraven omdat het lood nodig was om kogels van te maken. Soldaten van Willem van Oranje haalden het lood van de kerk. De glasfragmenten bevinden zich in collectie Rijksmuseum Amsterdam en in Musea Zutphen.</p> <p>(Beeld: Gemeente Zutphen, team archeologie)</p>
	<p><i>Het stadszegel van Zutphen</i></p> <p>Stadszegel, afgepakt in 1572, opnieuw verleend enkele jaren later met het Generaal Pardon van 1574. Musea Zutphen.</p>
	<p><i>De Spanjaardspoort te Zutphen</i></p> <p>De Spanjaardspoort heette oorspronkelijk de Nieuwstadspoort, maar kreeg haar huidige naam met het ontstaan van de herinneringscultuur rond de aanwezigheid van de Spanjaarden in Zutphen aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Op deze plaats zouden de Spanjaarden op 16 november 1572 de stad zijn binnengedrongen.</p>
<p>Lochem</p>	
	<p><i>De Hooiplukkers van Lochem</i></p> <p>De afbeelding herinnert aan de hooiplukker Poorters Jan, zoon van de poortwachter. Hij ontdekte in 1590 dat in hooi verstopte Spanjaarden de stad Lochem binnenvielen bij de Smeepoort. De Spanjaarden sloegen op de vlucht.</p> <p>Uitgeverij Weenenk & Snel Den Haag, <i>Boekje met 10 ansichtkaarten</i>, foto, 9x14 cm., (Zutphen, 1089 Fotocollectie Lochem, Regionaal Archief Zutphen, inv.nr. SZU002020102).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Kanon Tachtigjarige Oorlog</i></p> <p>Deze ansichtkaart toont een oud kanon uit Lochem uit de Tachtigjarige oorlog, zo staat te lezen op de onderzijde. De kaart is voor 1933 gemaakt.</p> <p><i>Kanon Lochem</i>, ansichtkaart, 9 x 14 cm., (Zutphen, 1089 Fotocollectie Lochem, Regionaal Archief Zutphen, inv.nr. SZU002019726)</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>

<p>Nijmegen</p> 	<p><i>Plattegrond van Nijmegen van Braun & Hogenberg</i></p> <p>Frans Hogenberg, <i>Een plattegrond van Nijmegen</i>, 1572, (Nijmegen, Regionaal Archief Nijmegen, inv.nr. ZN36268).</p>
<p><u>Personen</u></p>	
<p>Willem IV van den Bergh</p> 	<p><i>Taler Willem IV</i></p> <p>Dit is een taler oftewel een 24-stuiverstuk van graaf Willem IV. Op de voorzijde een portret van de graaf in harnas, blootshoofds, naar links; met omschrift.</p> <p><i>Taler</i>, 1555-1567, geslagen zilver, dikte 3,1 mm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 1017).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
 	<p><i>Halve Oswaldusdaalder van graaf Willem IV met gesloten kroon</i></p> <p>Op de voorzijde: St. Oswaldus naar rechts, met gesloten kroon en omschrift.</p> <p><i>Halve Oswaldusdaalder</i>, 1555-1567, geslagen zilver, dikte 2,1 mm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 1022).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Halve portretdaalder van Willem IV</i></p> <p>Op de voorzijde een portret van de graaf in harnas zonder helm, naar links tussen 15 – 77, met omschrift.</p>

	<p><i>Halve portretdaalder</i>, 1577, geslagen zilver, dikte 1,9 mm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 1164).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Portretdaalder van graaf Willem IV</i></p> <p>Op de voorzijde het borstbeeld van Willem IV, naar links tussen de cijfers 15 – 78.</p> <p><i>Portretdaalder</i>, 1578, geslagen zilver, dikte 2,5 mm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 1036).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Daalder van Willem IV van den Bergh (1546-1586)</i></p> <p>Op de voorzijde: borstbeeld van graaf Willem IV naar rechts tussen jaartal 15 - 78 in parelrand. GVIL*CO*D*MON*Z*DNS*D*BIL*HE*BOX*HO*Z*WI- geheel in parelrand. Keerzijde: Gekwartierd wapenschild met twee versierde toernooihelmen er boven in parelrand. MONETA.NOVA.ARGEN.IN.DIEREN.CV-SA geheel in parelrand.</p> <p><i>Daalder</i>, 1578 ('s-Heerenberg), zilver, diameter 41,5 mm., (Zutphen, Stedelijk Museum Zutphen, inv.nr. M 00672).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Halve daalder Willem IV van den Bergh 1546-1586</i></p> <p>Op de voorzijde: buste Willem IV naar links. DNS +PROTECTOR+VITE+MEE+A+Q+TREPIDAB.- Geheel in parelrand. Keerzijde: Wapenschild omringd met elf stippen met leeuw en erboven fraai versierde toernooihelm. GVIL*CO*D*MON*Z*DNS*D*BIL*HE*BOX*H*Z*W+ Geheel in parelrand.</p> <p>Datering: onbekend</p> <p><i>Halve daalder</i>, zilver, diameter 34 mm., (Zutphen, Stedelijk Museum Zutphen, inv.nr. M 00809).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>

Halve daalder, Hedel

Willem IV van den Bergh 1546-1586 Voorzijde: borstbeeld Willem naar links, in parelrand.
GVIL.CO*D*MON*Z*D*DE*HE*BIL*BOX*HO*Z*WIS-, geheel in parelrand. Keerzijde: fraai versierd wapenschild verdeeld in vier kwartieren, in center klein wapenschildje, in parelrand.
MONETA*NOVA*D*DE*HEELDE*QVIND'*STVFE (mmt.lielie), geheel in parelrand.

Datering: onbekend, vervaardigd in 's- Heerenberg.

Halve daalder, zilver, diameter 34,5 mm., (Zutphen, Stedelijk Museum Zutphen, inv.nr. M 00015).

(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)

Haardplaat Maria en Willem

Plaat gemaakt ter gelegenheid van het huwelijk van Maria van Nassau en Willem van den Bergh. Versierd met de naar elkaar toegewende wapens van Bergh en Nassau, bekroond door helmen met vluchten, onder de wapens een renaissance-boog op zuiltjes, waarin een boom. Geheel boven en cathouche, waarin een jaartal.

Vervaardigd in: Ulft

Haardplaat, 1562, gietijzer, 153 x 68 cm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 0668).

(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)

't Slot Ulft van Binnen

Gravure naar tekening van 't Slot Ulft van binnen in 1784. Samen op één blad met 't slot Ulft van agteren te zien. Uit: *Vaderlandsche Gezigten, naar Het Leven Geteekend* door J. Bulthuis en In het Koper gebracht door K.F. Bendorp, 1784.

C.F. Bendorp en Jan Bulthuis, *'t Slot Ulft*, 1784, gravure, 7,5 x 10 cm., (Zutphen, Stedelijk Museum Zutphen, inv.nr. P 02214b).

(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)

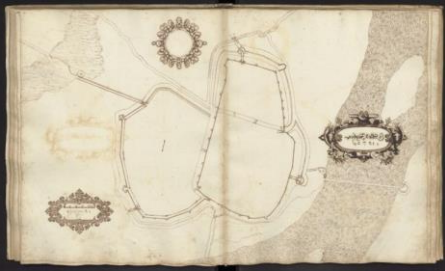

Slot Ulft

Hendrik Spilman, *'t Slot Ulft*, ca. 1750, gravure, 16 x 21 cm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 0132)

(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)

<p>Philips II</p> 	<p><i>Philips II van Spanje</i></p> <p>Geschilderd portret van Philips II voor een groen-fluwelen achtergrond. Kniestuk naar rechts, gekleed in een zwart wambuis met gele mouwen en kousen, een zwarte baret op het hoofd, in de linker benedenhoek een rood kussen. Paneel ingelijst.</p> <p>(Werkplaats) Hans Eworth, <i>Philips II</i>, ca 1560, hout, 25,4 x 19,3 cm. (zonder lijst) en 28,9 x 22,7 x 4 cm. (met lijst), ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 0119)</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Philips II van Spanje</i></p> <p>Geschilderd portret. Voor een donker achtergrond borstbeeld naar rechts, gekleed in een zwart buis en tabbard met bruine bontrand, een zwarte hoed op het hoofd. Bovenaan opschrift. Paneel, ingelijst.</p> <p>Onbekende Nederlandse meester, <i>Philips II</i>, ca 1590, op hout, 24,5 x 18 cm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv. nr. 0094).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Vijfde Philipsdaalder</i></p> <p>Philips II 1555-1576 Voorzijde: buste Philips II naar rechts. PHS.D.G.HISP Z REX.DVX.GEL.15+71 geheel in parelrand. Keerzijde: gekruiste vuurstokken met erop gekroond wapenschild. -DOMINVS-MIHI-ADIVTOR-- geheel in parelrand.</p> <p>Vervaardigd in: Gelderland</p> <p><i>Daalder Philips II</i>, 1571, koper, diameter 31 mm., (Zutphen, Stedelijk Museum Zutphen, inv.nr. M 00732a)</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>

<p><u>Willem van Oranje</u></p> 	<p><i>Portret Willem van Oranje</i></p> <p>Willem van Oranje op oudere leeftijd. Schouderstuk en face in ovaal, met hoed en opstaande ringkraag. Onder: gedicht van twee keer een vierregelige strofe van Isaac da Costa. Geheel onder de tekst: DE VADER DES VADERLANDS 1572 - 1872.</p> <p>J. Bos Wz., <i>Willem van Oranje</i>, 1872, prent, (Apeldoorn, CODA, inv.nr. P04272)</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
<p><u>Kaarten</u></p> 	<p><i>De Atlas van Gilles van Berlaymont</i></p> <p>Album met belegeringen, fortificaties, stadsplattegronden en vestingbouwkundige ontwerpen, gemaakt in opdracht van Gilles de Berlaymont, baron van Hierges.</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van de Universiteitsbibliotheek Leiden)</i></p>
<p><u>Sgrooten</u></p> 	<p><i>Kaart van het hertogdom Gelre</i></p> <p>Met de hand ingekleurde kaart van het hertogdom Gelre uit 1570. Het noorden is (zoals meestal bij kaarten van Gelderland) aan de linkerkant ingetekend. Het hertogdom is volledig weergegeven: behalve het Rijk van Nijmegen, het Kwartier van de Veluwe en het graafschap Zutphen staat ook het Kwartier van Roermond er op. Ten oosten van Gelre is onder andere het hertogdom Berg, het bisdom Keulen, het hertogdom Gulik en het graafschap Meurs te zien. Tegenover Roermond ligt het graafschap Horne.</p> <p>Christiaan Sgrooten, <i>Gelre</i>, 1570, kaart, (Apeldoorn, CODA) <i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
	<p><i>Gelre en Kleef</i></p> <p>Kaart van het Hertogdom Gelderland en Kleef. Het noorden links. De titel in een prachtige, met vogels, spiegel en schildersgereedschap versierde rolwerkcartouche. Met de auteursnaam 'Christiano Schrot. Auctore'. Linksonder staat vermeld 'Cum privilegio'. Linksboven de schaal aanduiding, versierd met fruitschaal en millaria op traptreden. In deze druk is de graveerfout Milliarin al verbeterd in Milliaria. In de Zuiderzee ligt een schip. De windstreken zijn te vinden in de banderollen.</p> <p>Christiaan Sgrooten, <i>Gelriae, Cliviae, Finitimorumque locorum verissima descriptio</i>, kopergravure, oorspronkelijk 1570, herdruk 1587, 36,8 x 49,8 cm., (Harderwijk, Stadsmuseum Harderwijk, inv.nr. 0-07801).</p>

	<i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i>
	<p><i>Gelre</i></p> <p>Topografische prent Gelriae, Cliviae, Fini Timorvmqve Locor vm verissima descriptio</p> <p>Christiaan Sgrooten, Gelria, kaart, 36,6 x 49,5 cm., ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 1341).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
<u>Prenten</u>	
	<p><i>Oorlogsscènes</i></p> <p>Prent met zestien oorlogsscènes, getiteld <i>Aanschoud de's Prent met aandacht al / Gy daar de Wreedheyd vinden zal. - 37</i> Op de eerste afbeelding is de zogenoemde Bartholomeusnacht oftewel Parijse bloedbruiloft te zien, de massale moordpartij op Franse Hugenoten in de nacht van 23 op 24 augustus 1572. De prent is gedrukt met afzonderlijke houtsneden en ingekleurd met blauw en rood en is vervaardigd in Parijs. Onder elke afbeelding staat een vierregelig onderschrift.</p> <p>J. Kannewet, <i>Oorlogsscènes</i>, ingekleurde houtsnede, 31 x 43 cm., (Arnhem, Nederlands Openluchtmuseum inv.nr. PR.413).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>
<u>Losse objecten</u>	
	<p><i>Helm van Loevestein</i></p> <p><i>Helm</i>, ca. 1572-1630, ijzer, (Poederrijen, Slot Loevestein).</p> <p><i>Auteursrechtelijk beschermd</i></p>
	<p><i>Vuurwapen uit de zestiende eeuw</i></p> <p>Dit is de loop van een zogeheten walbus met een lip. Het zogenoemde zundgat zit waarschijnlijk aan rechterzijde want daar zit een gaatje. Aan de onderzijde van de loop bevinden zich vier ogen voor de bevestiging van de loop aan de (houten)lade door middel van pennen.</p> <p><i>Walbus</i>, ca. 1500-1525, ijzer, ('s-Heerenberg, Kasteel Huis Bergh, inv.nr. 0683).</p> <p><i>(De objectbeschrijving is afkomstig van collectiegelderland.nl)</i></p>